

Monica en andere gates

Het ontstaan van een morfologisch procédé

MATTHIAS HÜNING*

Abstract

Soon after the break-in at the Democratic Party's headquarters in the Watergate building in 1972, journalists began to coin neologisms with *gate*. Recent examples are *Monicagate* or *Zippergate*. Many of the English coinages were readily borrowed by other languages. In Dutch this led to the possibility of own coinages like *kippengate* or *Bolkgate*. In this article the story of *gate* is told, from the beginnings (in English) to the recent possibilities, especially in Dutch.

I Inleiding

Eén van de leuke aspecten van het *Morfologisch handboek* (De Haas & Trommelen 1993) is dat het aandacht heeft ook voor de meest obscure affixen en woordvormingsmogelijkheden in het Nederlands. Toch zal men in dit werk tevergeefs zoeken naar een element *-gate* zoals men dat in woorden als *Monicagate* en *Zippergate* aantreft:

- (1) De afgelopen weken is het wereldnieuws geplaagd door *Monicagate*, een affaire die vooral bestaat uit een golf van oncontroleerbare geruchten [...] (*Volkskrant* 7-2-98)
- (2) Ook elders op Internet is *Zippergate* een populair onderwerp [...] de vermeende affaire tussen BC – zoals Bill Clinton in Internet-jargon wordt aangeduid – en zijn voormalige stagiaire. (*Volkskrant* 18-8-98)¹

In dit artikel zal ik laten zien dat en hoe het element *-gate* zijn entree heeft gemaakt in de Nederlandse morfologie. Het staat inmiddels voor een morfologisch procédé waarmee vrij gemakkelijk een naam kan worden gevormd voor een willekeurig (politiek) schandaal.

* Vakgroep Nederlands, Universiteit van Wenen (e-mail: matthias.huening@univie.ac.at). Dit is de aangepaste tekst van mijn lezing tijdens de Morfologiedagen 1998 in Nijmegen. Met dank aan Christine van Baalen, Ulrike Vogl en Ton van der Wouden en aan de (anonieme) reviewers van dit tijdschrift voor hun commentaar en suggesties bij een eerdere versie van dit artikel. Johan Koppenol en Ton van der Wouden dank ik voor tal van krantenknipsels met *gates*.

¹ *Zippergate* wordt nu (1998/99) vooral gebruikt in verband met de zaak Lewinsky, is echter al ouder. Het woord is gevormd in 1994 in verband met de Paula Jones-affaire. Vgl.: "*Zippergate* tast vezels politiek aan [= kop] [...] Er is, na Whitewater, dan ook een nieuw diepterecord gevestigd: de schadeclaim van Paula Jones, de vrouw die zich slachtoffer voelt van seksuele intimidatie van de kant van Clinton. De kwestie heet '*Zippergate*' en heeft het gezag van het presidentiële ambt weer verder aangetast." (*NRC Handelsblad* 14-5-94, p. 1).

● 2 Watergate

De geschiedenis van *-gate* begint in 1972 in Washington D.C. met een inbraak in het *Watergate*-gebouwencomplex.² De zogenaamde *Watergate-affaire* was een ongekend politiek schandaal en beheerste zowel de Amerikaanse als ook de internationale media. De naam van het gebouwencomplex (*Watergate*) werd daarbij metonymisch gebruikt voor de hele affaire. Al in 1972 stond deze naam voor de inbraak-zaak, en later bleef *Watergate* in gebruik als naam voor het almaar groeiende schandaal.

- (3) [...] the Democrats hope they can make *Watergate* a devastating – and durable – campaign issue. (*Time*, 28-8-1972)³

Al vrij snel werd het woord ook overdrachtelijk gebruikt voor een willekeurig grootschalig politiek of commercieel schandaal.

- (4) That's the way it goes in any kind of criminal conspiracy to hide the truth. It's like a *Watergate*. (H. Pentecost, *Beautiful Dead*, 1975)
- (5) 'The news has been inundated by a financial *Watergate* of leaked disclosures of troubled banks and bank holding companies,' said Reuss. (*Washington Post*, 26-1-1976)

In de terminologie van bijvoorbeeld de ANS (Haeseryn e.a. 1997:140-143) hebben we in deze voorbeelden te maken met het gebruik van een eigennaam als soortnaam: het woord wordt niet meer gebruikt om één uniek gebeuren te identificeren, maar één geval van een bepaald soort zaken, namelijk schandalen. Dit effect wordt vooral door het gebruik van het lidwoord bereikt dat tot individualisering (en telbaarheid) leidt. Eigennamen daarentegen zijn altijd definitief en worden daarom zonder lidwoord gebruikt.

Het *Oxford English Dictionary* geeft ook voorbeelden van het gebruik als werkwoord en bewijsplaatsen voor de afleidingen *Watergater* en *Watergating*.

- (6) Not much eavesdropping in here. Need to *Watergate* the place (G. Seymour, *Harry's Game*, 1975)
- (7) David Hilliard, victim of *Watergaters* (*Black Panther*, 21-7-1973; kop)
- (8) His followers perform experiments that are sadistic, pointless and repetitive, and are given to *watergating* the evidence (*Times*, Lit. Suppl., 2-7-1976)

² Op 17 juni 1972 werd tijdens de verkiezingscampagnes voor het presidentschap een inbraak gepleegd in dit gebouwencomplex, waar de Democraten hun kantoren hadden. Doel van die inbraak was het aanbrengen van af luisterapparatuur in die kantoren. De daders werden betrapt. Nader onderzoek door onder andere journalisten van de *Washington Post* bracht aan het licht dat die inbraak slechts een onderdeel was van een hele reeks van acties van de kant van de Republikeinen om de herverkiezing van president Nixon te verzekeren. Het initiatief voor een deel van deze acties bleek uit te gaan vanuit de directe omgeving van Nixon. Nixon zelf verklaarde in het begin steeds dat hij niets wist van deze onwettelijke acties, moest later echter zijn betrokkenheid bij de hele affaire bekenen. Onder druk van een dreigende 'impeachment'-procedure trad hij uiteindelijk, op 9 augustus 1974, af.

³ De hier aangehaalde voorbeelden uit het Engels zijn ontleend aan het *OED* (1989), dl. XIX, p. 995/6 en dl. VI, p. 395.

De eigennaam *Watergate* werd dus door het frequente gebruik in het kader van het politieke schandaal dat in het *Watergate*-complex begon, geïntegreerd in de woordenschat van het (vooral Amerikaans) Engels. Het woord werd gebruikt als naam voor het schandaal dat leidde tot het aftreden van Nixon, maar daarnaast ook als algemenere aanduiding voor een groot politiek schandaal. Dit woord vormt het uitgangspunt van een ontwikkeling waarvan *Monicagate* een recent resultaat is.

● 3 Het ontstaan van een procédé

Al in de jaren '70 zijn er ook nieuwvormingen met het tweede lid, met *gate*. Drie exemplarische voorbeelden:

- (9) Rumors of a coverup spread, and journalists scurried to investigate what some were already calling *Hollywoodgate*. (*Newsweek* 23-1-1978)
- (10) The unfolding tale of Billy Carter and his Libyan connection – an affair that many big-city dailies still call '*Billygate*'. (*Newsweek* 18-8-1980)
- (11) The affair that Britons were dubbing '*Oilgate*' threatened to reach into the highest places. (*Time* 2-10-1978)

Deze citaten illustreren dat dergelijke woorden kunnen worden gevormd op basis van plaatsnamen (*Hollywood*), eigennamen (*Billy*) en op basis van een zelfstandig naamwoord dat in een bepaalde context op de een of andere manier duidelijk moet maken waar het om gaat (*Oil*). Deze bewijsplaatsen illustreren ook dat dergelijke nieuwvormingen over het algemeen niet zomaar kunnen worden gebruikt: het zijn nieuwe namen voor (nieuwe) affaires of schandalen en het gebruik van deze eigennamen wordt in de context gethematiserd (*call, dub*). Het zijn bewuste nieuwvormingen en de lezer wordt daar expliciet op gewezen. Daarom wordt zo'n naam ook vaak tussen aanhalingstekens geplaatst.

Schandalen komen en gaan, en als een schandaal niet meer als schandaal wordt ervaren, als er niet meer over wordt gepraat en geschreven, verdwijnt ook de aanduiding op *-gate* weer. Niemand heeft het vandaag nog over *Billygate* of *Hollywoodgate* en ook *White-watergate* lijkt alweer heel ver weg. Dergelijke woorden zijn eendagsvliegen, lexicale innovaties, gevormd ter aanduiding van een bepaalde zaak, in een bepaalde context zonder meer te begrijpen, maar buiten die context niet.⁴ En samen met de affaires verdwijnen ook de namen ervoor weer uit het bewustzijn.

Behalve *Watergate* zijn er – voor zover ik zie – maar weinig aanduidingen op *-gate* die de affaire waarop ze betrekking hebben, overleefd hebben, die als naam voor een belangrijk schandaal als het ware de geschiedenisboeken ingegaan zijn. Ik denk hier vooral aan *Iran-gate*, ook bekend als *Iran-contra-affaire* (een affaire rond illegale wapenleveranties van de VS aan Iran die eind 1986 bekend werd). Na *Watergate* is *Irangate* zeker het meest bekende en vaakst gebruikte woord op *-gate*, en dat niet alleen in Amerika. Ook in het Neder-

⁴ In de terminologie van Koefoed (1993:10) zijn dergelijke 'geïmproviseerde uitdrukkingen' op grond van hun tijdelijke karakter dan ook wel eerder 'omschrijvingen' dan 'namen'.

lands kan *Irangate* zonder verdere toelichting worden gebruikt als naam voor de affaire in kwestie.

- (12) Een leider kan er weinig van terecht brengen maar onverslaanbaar populair zijn, zoals Ronald Reagan. Het tekort op de begroting, *Irangate*, misdaad en werkloosheid, het deerde hem niet. (INL *NRC-corpus*, september 1994)

Het lijkt erop dat *Irangate* de eerste nieuwvorming was die ‘het gehaald’ heeft, die internationaal geconventionaliseerd is als aanduiding voor de Iran-contra-affaire.⁵

Daardoor kon *Irangate* het uitgangspunt worden voor verdere nieuwvormingen op *-gate*, nieuwvormingen die nu ook niet meer noodzakelijk uit de VS moesten komen. Zo lag het voor de hand om in 1992 *Irakgate* te vormen als aanduiding voor een Brits schandaal, waarbij het weer ging om wapenleveranties, maar deze keer van Groot-Britannië aan Irak. *Irakgate* (ook wel *Iraq-gate*) is duidelijk naar analogie van *Irangate* gevormd, en ook *Irakgate* werd populair als naam voor het schandaal in kwestie.

De gang van zaken is dus als volgt: eerst wordt de eigennaam *Watergate* metonymisch gebruikt voor de ermee geassocieerde affaire, vervolgens wordt de naam van die affaire, *Watergate* dus, als soortnaam gebruikt, als algemene aanduiding voor een (politiek) schandaal. Deze stap is belangrijk omdat hij de status van *Watergate* als ‘moeder aller schandalen’ (vgl. het citaat onder (14)) illustreert. Op basis van de (soort)naam kan vervolgens een nieuwe aanduiding worden gevormd voor een andere affaire, waarbij het in het prototypische geval gaat om een belangrijke politicus en waarbij liefst geprobeerd is om de zaak in de doofpot te stoppen. Dit is de eigenlijke creatieve act: er staat nog geen woordvormingsprocédé ter beschikking, maar er wordt op basis van één woord een nieuwe naam gevormd. Daarbij wordt ad hoc telkens weer het element *gate* uit *Watergate* geïsoleerd en toegevoegd aan een zelfstandig naamwoord resp. eigennaam dat of die de zaak waar het om gaat moet identificeren. Kennelijk is de klankvorm *gate* in een bepaalde context voldoende om de associatie met *Watergate* op te wekken. Misschien kan men deze eerste nieuwvormingen het best beschrijven als ‘blends’. Het zijn echter geen prototypische ‘blending’-gevallen, zoals *Oxbridge* of *infotainment* enz., omdat één deel niet wordt ingekort, maar als geheel verschijnt in de nieuwvorming (in *Hollywoodgate* zit *Hollywood* compleet in).⁶

Zodra een taalgebruiker één of meer van deze nieuwvormingen kent, kan de manier veranderen waarop een volgende nieuwvorming plaatsvindt. Door de conventionalisering van één of meer woorden van het type *Irangate* hebben taalgebruikers immers een model ter beschikking op basis waarvan ze door middel van proportionele analogie (en dus ‘regelmatig’) een nieuw woord kunnen vormen en daarbij tegelijkertijd ook associatief kunnen verwijzen naar *Watergate*. Voor de eerste nieuwvormingen daarentegen kon geen proportionele analogie worden opgesteld: *Watergate* had *als geheel* de betekenis ‘schandaal’;

⁵ Het is dan ook naast *Watergate* de enige die (als eigen ingang) in de *Grote Winkler Prins*-encyclopedie (editie 1991) opgenomen is.

⁶ Hamans (1993:65) spreekt in dit verband van bewuste ‘woordschepping’ die “op basis van diacrise werkt”, op basis van klankovereenkomst dus. Volgens hem wordt het tweede deel van de samenstelling *Watergate* gebruikt “als was het een suffix”.

Irakgate daarentegen is een *gate*, een schandaal dat op de een of andere manier te maken heeft met Irak, net als *Irangate* een schandaal is dat op de een of andere manier te maken heeft met Iran.

Dit is overigens een geenszins ongewone ontwikkeling. Een bekend geval is het ontstaan van *-burger* (*cheeseburger*, *eggburger*) uit *hamburger* (vgl. bijvoorbeeld Van Bree 1996:167). Ook hier zijn de eerste nieuwvormingen op basis van het hele woord ontstaan (een *cheeseburger* is geen *burger*, maar een *hamburger* met kaas). Dat *burger* ook zelfstandig voorkomt in de betekenis 'hamburger' is een secundaire ontwikkeling.⁷

Vergelijkbaar is ook de ontwikkeling van *cyber-* (zoals in *cybercafé*, *cyberstore*, *cybercash* of *cybersex*). Ook hier ligt één woord ten grondslag aan het ontstaan van het procédé, namelijk *cyberspace* dat tegenwoordig meestal synoniem wordt gebruikt met *Internet*. Een *cybercafé* is een café in cyberspace, op Internet dus. Ook *cyber-* heeft dus de betekenis van het hele woord gekregen en verwijst in nieuwvormingen terug naar *cyberspace*.⁸

Andere prefixen die op een vergelijkbare manier zijn ontstaan, zijn *tele-* in woorden als *teletekst* (op basis van *television*) of *hyper-* in bijvoorbeeld *hyperfictie* (op basis van *hypertext*).

Deze voorbeelden illustreren dat en hoe er een woordvormingsmogelijkheid kan ontstaan op basis van één woord resp. één naam. Een populair en frequent woord als uitgangspunt, incidentele nieuwvormingen, waarbij men gebruik maakt van een qua klankvorm herkenbaar deel van het basiswoord, conventionalisering van een paar van deze nieuwvormingen, af en toe een eendagsvlieg: volgens mij is dat voldoende om te spreken van een woordvormingsprocédé. En in het geval van *-gate* hebben we te maken met een procédé dat inmiddels ook in het Nederlands wordt toegepast.

● 4 Gate in het Nederlands

In het Nederlands treft men woorden op *-gate* in twee verschillende vormen aan: men vindt wat ik zou willen noemen 'internationalismen' op *-gate* en specifiek Nederlandse vormen. Voor beide groepen geldt: de nieuwvormingen worden bij voorkeur gevormd op basis van een persoonsnaam of een plaatsnaam die de persoon of de plaats noemt die bij de zaak betrokken is. Alternatief kan ook een ander zelfstandig naamwoord als basis dienen dat de zaak waar het om gaat, eenduidig identificeert. Het basiswoord is in ieder geval een zelfstandig naamwoord of een eigenaam.

De internationalismen zijn over het algemeen ontleend, overgenomen uit de taal van het land waar de desbetreffende affaire speelt (meestal Engels). Het volgende voorbeeld laat zien dat en hoe zo'n woord heel bewust wordt overgenomen en dat de vorming ervan expliciet tot onderwerp wordt gemaakt:

⁷ Uiteraard speelt hier ook nog de volksetymologische herinterpretatie van *ham-* (als 'ham') een rol, waardoor de afplitsing van *burger* in de hand werd gewerkt. Oorspronkelijk is de *hamburger* genoemd naar de stad Hamburg en is *hamburger* al elliptisch voor *Hamburger steak*.

⁸ De vorm *cyber* komt in het Engels voor het eerst voor in de jaren veertig in het woord *cybernetics*, zoals Reich (1999) heeft laten zien. Zij beschrijft de complete ontwikkeling van *cybernetics* via *cyberpunk* en *cyberspace* naar *cybersex* enz. Vgl. over de populariteit van dit woordvormingselement ook Quinion (1996b), die zegt meer dan 200 verschillende woorden met *cyber-* in zijn materiaalverzameling te hebben. Hij heeft het over een *cyberhype*, waarvan hij *cyber-sick* wordt.

- (13) Londen verwickeld in ‘*Irakgate*’ [...] Groot-Brittannië heeft sinds gisteren zijn eigen variant op Amerika’s ‘*Irangate*’-schandaal en er is maar één letter verschil: *Irakgate*. (*NRC Handelsblad* 10-11-92, p. 1)

Ook de toevoeging van het redundante *schandaal* bij *Irangate* maakt duidelijk dat men zo’n woord weliswaar overneemt als treffende omschrijving, als naam, maar dat men tegelijkertijd kennelijk niet helemaal zeker is van de betekenis en/of de begrijpelijkheid ervan.⁹ Deze aarzeling met betrekking tot het gebruik kenmerkt veel van de bewijsplaatsen in mijn materiaalverzameling.

- (14) ‘*Willygate*’ blijft België beroeren [...] ‘*Willygate*’ is de affaire de laatste weken spottend gaan heten. Het is een verwijzing naar de moeder aller schandalen, *Watergate*, en naar Willy Claes (*Leids Dagblad* 4-3-95; kop en stukje tekst)

Zowel in de kop als ook in de tekst wordt het woord tussen aanhalingstekens geplaatst. En ook hier wordt het gebruik ervan weer gethematiseerd, er wordt zelfs expliciet naar ‘de moeder aller schandalen’ verwezen.

Deze eigenschappen zijn typerend; ze maken duidelijk dat men dergelijke woorden niet zomaar kan gebruiken, men moet een soort interpretatieaanwijzing meeleveren. Het element *-gate* alleen lijkt niet voldoende om duidelijk te maken dat het gaat om een schandaal. Vergelijk ook het Bolkestein-citaat in de volgende bewijsplaatsen:

- (15) Het Witte Huis: ‘Wij blijven het volste vertrouwen hebben in Willy Claes als secretaris- generaal van de NAVO.’ Frits Bolkestein, de Nederlandse liberale leider, ziet het anders dan Clinton. Bolkestein: ‘We kunnen ons geen *Willygate* veroorloven.’ (*Volkskrant* 16-10-95, p. 1)
- (16) Maar fractieleider Bolkestein van de VVD noemt de positie van Claes onhoudbaar. ‘Wij kunnen ons geen *Willygate* (woordspeling op de Watergate affaire van president Nixon *red.*) veroorloven’ (*NRC Handelsblad* 16-10-95, p. 5)

In tegenstelling tot de *Volkskrant*-redactie meent de *NRC* een uitleg te moeten geven bij Bolkesteins uitspraak.

Ondanks de duidelijk aanwezige onzekerheid met betrekking tot het gebruik, worden de aanduidingen met *-gate* graag overgenomen in het Nederlands. Vaak dient zo’n woord als een soort pregnante samenvatting van wat direct daarvoor of daarna wordt uitgelegd. Vergelijk bijvoorbeeld:

- (17) ‘*Bibigate*’ heet het in Israël en het is een echt schandaal met alle ingrediënten van dien: seks, een videotape, chantage, en politici. De hoofdrolspeler is Benjamin – bijgenaamd Bibi – Netanjahoe (*Trouw* 16-1-93, p. 5)

⁹ Vergelijkbaar is het volgende citaat: “Dat gebeurde op het toppunt van het zogenaamde ‘*Dianagate-schandaal*!’” (*Telegraaf* 10-11-92, p. 17) [over problemen rond Diana en haar huwelijk]. Door de toevoeging van *schandaal* wordt ook het gebruik van een bepaald lidwoord mogelijk. *Dianagate* alleen laat dat (als eigenaam) niet toe.

Bibigate vat het allemaal samen, *Bibigate* is een originele naam, *Bibigate* is een ‘vondst’ en het is kort en pregnant.

Het is dan ook geen toeval dat zo’n woord bijzonder geschikt is voor kranten- en tijdschriftenkoppen: het trekt de aandacht. Zo heet bijvoorbeeld een commentaar in de *Volkskrant* van 22 april 1997 gewoon *Bibigate*. Andere voorbeelden van *-gate* in een krantenkop:

- (18) *Camillagate* aanslag op Britse monarchie (*NRC Handelsblad* 13-1-93, p. 6)
- (19) *Gatesgate*
Golfen met president Clinton volstaat niet langer om softwaremonopolist Bill Gates een coulante behandeling van de Amerikaanse overheid te garanderen. (*Volkskrant* 25-2-95, Economie, p. 45)
- (20) ‘*Tonyagate*’ is een ramp voor het kunstrije (*Volkskrant*, 23-2-94, p. 17)¹⁰

De tot nu toe besproken woorden hebben allemaal betrekking op een affaire of een schandaal in het buitenland. Maar er zijn zoals gezegd ook specifiek Nederlandse woorden op *-gate*: namen voor locale, tot Nederland beperkte affaires. En dat maakt ze meteen ook wat vreemd. *Gate* impliceert *Watergate*, impliceert een grootschalig schandaal. Maar *Klusjesgate* (bijklussende hoogleraren) of *Vildergate* (oplichting, beurspeculaties met geld van derden enz.) hebben dit grootschalige niet. Een aantal voorbeelden:

- (21) Beurshandelaren zitten in zak en as vanwege ‘*Beursgate*’. (*Volkskrant*, 22-11-97, p. 5)
- (22) ‘*Kippengate*’ komt Vlaams Blok goed uit [...] In België wordt inmiddels gesproken van *kippengate*. Het schandaal rond met dioxinen besmette kippen [...] kostte twee ministers hun baan. (*NRC Handelsblad* 2-6-99, p. 5)¹¹
- (23) Voor de Erasmus Universiteit viel de klap begin december, toen *Klusjesgate* in de openbaarheid kwam. [...] *Klusjesgate* legt een van de sociale dilemma’s bloot waaraan onze anonieme verzorgingssamenleving zo rijk is (*NRC Handelsblad* 19-12-92, Zaterdag Bijvoegsel; Herman Vuijsje)
- (24) Een Amsterdams *Stadiongate* [...] renovatie van het Olympisch Stadion is bij nader inzien 100 miljoen duurder! Zo krijgt de Stadion-kwestie meer en meer de allure van een *Stadiongate*. (*Trouw* 7-3-92, p. 9)
- (25) De krant *Nieuws van de Dag* hanteert consequent een term voor de affaire Robin De Vilder: *Vildergate*. (p. 26) [...] De bekendmaking van twee nieuwe slachtoffers [...] zorgt voor vers bloed in de zaak *Vildergate*. (p. 27) (*Sum*, augustus 1995)
- (26) Volgens Beek heeft een aantal topondernemers [...] het initiatief genomen om de WAO op grote schaal te misbruiken. Kok zou daar als voormalig FNV-voorzitter aan hebben meegewerkt [...] Zondag sprak Beek voor de radio over een “*WAO-gate*” voor Kok. (*NRC Handelsblad* 6-4-93, p. 3)

¹⁰ Kop van een artikel over de Amerikaanse kunstschaatsters Nancy Kerrigan en Tonya Harding. Harding zou het brein zijn achter een aanslag door een supporter van haar met een stalen pijp op de knie van Kerrigan.

¹¹ Er is overigens ook een ‘internationale’ variant van *kippengate*: “Het kippenschandaal of ‘*chickengate*’, zoals het door sommige media al gedoopt is, zal ook een zware klap betekenen voor talloze kippenfokkerijen.” (*MSR* [een elektronische knipselkrant met Belgisch nieuws], 2-6-99).

- (27) Eerst zou het voor 2,3 miljard bankiertje spelen – wat beter de *Zuid-Hollandgate* dan de *Ceteco-affaire* kan worden genoemd – worden uitgezocht, voor de schuld-vraag aan bod zou komen. (*Trouw*, 28-7-99, p. 4)

Vergelijk ook het volgende citaat, waar precies het relatief kleinschalige van een affaire als *Bolkgate* gethematiseerd wordt:

- (28) Natuurlijk zou ‘*Bolkgate*’ ook de voorpagina’s van de Amerikaanse kranten gehaald hebben. Vervang Bolkestein met senator Trent Lott, de meerderheidsleider in de Senaat, en het farmaceutisch bedrijf MSD met Procter & Gamble en iedere researchjournalist zou zich hebben vastgebeten in een onderzoek naar een mogelijk onoorbare verstrengeling van belangen. (*Volkscrant*, 25-9-96, p. 4)

Of vergelijk het wat ironische, spottende gebruik van *Ahoygate*:

- (29) Paul Haarhuis fronste de wenkbrauwen. Had hij nu echt geen manier kunnen bedenken om Michael Stich af te stoppen? ‘Tja’, zei de nieuwe Nederlandse nummer één [...] ‘Misschien door zijn knie te breken. Alleen ken ik geen duistere figuren.’ Een *Ahoygate* bleef het tennistoernooi van Rotterdam daardoor bespaard. (*Volkscrant* 28-2-94, p. 13)¹²

Wat is nu de status van *gate* in het Nederlands? Het is duidelijk dat de gangbare internationalismen op *-gate* vrij algemeen bekend zijn. Kennis van deze internationalismen is een voorwaarde voor de vorming van de specifiek Nederlandse nieuwvormingen. Pas door het redelijk frequente gebruik van de internationalismen in de Nederlandse pers, kan men ervan uitgaan dat ook een vorming als *kippengate* of *klusjesgate* wordt begrepen.

Nederlandse taagebruikers interpreteren *gate* wel eens als suffix, zoals het volgende citaat duidelijk maakt. Hier wordt het procédé expliciet gemaakt: *Whitewatergate* ontstaat door toevoeging van het ‘suffix’ *-gate*.

- (30) De Whitewater-affaire is inmiddels voorzien van het suffix ‘*gate*’: *Whitewatergate*. Het lijkt wat veel eer voor een onverstandige belegging van de jonge gouverneur van een kleine staat in Amerika en zijn ambitieuze eega, [...] (INL *NRC-corporis*, maart 1994)

Er zijn echter ook andere interpretaties mogelijk van een woord als *Whitewatergate*. Zo zou men eventueel ook kunnen zeggen dat we te maken hebben met een (semantische) herinterpretatie van het tweede deel (*gate*), dat er een betekenis ‘schandaal’ bij krijgt. Vergelijk in dit verband ook het volgende citaat, waar *gate* als zelfstandig naamwoord in de betekenis ‘schandaal’ wordt gebruikt. *Whitewatergate* zou dan een ‘gewone’ nominale samenstelling zijn.

¹² De uitspraak van Haarhuis is een toespeling op ‘*Tonyagate*’. Vgl. het citaat onder (20) en de toelichting in de bijbehorende noot.

- (31) De niet-ophoudende reeks onthullingen/verdachtmakingen dwongen de andere, wat meer serieuze Amerikaanse journalisten tot aandacht, met als gevolg dat Whitewater een *gate* is geworden. (*Vrij Nederland* 26-3-94, p. 7)¹³

Een andere interpretatie van dit citaat: *gate* is hier een zelfstandig gebruikt suffix, een verschijnsel dat we ook bij andere suffixen wel eens aantreffen.¹⁴

In het geval van *Whitewatergate* komt er nog een complicatie bij omdat er niet alleen het element *gate* in zit: door herstructurering kan men er immers het hele woord *Watergate* in zien. Dit is wat in het volgende voorbeeld wordt bedoeld.

- (32) De pech is dat het investeringsmoeras van de Clintons Whitewater heette, zodat iedereen gemakkelijk het woord *Whitewatergate* in de mond kan nemen. (INL *NRC-corporis*, maart 1994)

Whitewatergate als 'blend' dus, ontstaan uit twee woorden waarbij het element *water* deel uitmaakt van beide grondwoorden.

In zekere zin zweeft *gate* tussen zelfstandig naamwoord en suffix. Men zou dus kunnen denken aan de interpretatie als 'halfsuffix' (vgl. hiervoor Van den Toorn 1983): een woord, dat door herhaaldelijk gebruik als tweede lid in samenstellingen, door reeksvorming dus, semantisch vervaagt en daardoor langzamerhand tot suffix wordt.¹⁵ Ook deze analyse lijkt echter niet overtuigend, omdat de betekenis van *gate* niet langzaam verandert en zich los maakt van die van het zelfstandig naamwoord. *Gate* heeft de 'schandaal'-betekenis abrupt gekregen, het heeft met het zelfstandig naamwoord *gate* niets te maken, maar alleen met *Watergate*, waaruit het geïsoleerd is.

Een eenduidige analyse lijkt me in het geval van *gate* niet mogelijk en/of wenselijk. Het procédé is niet eenduidig karakteriseerbaar als derivatie, compositie of 'blending', omdat het altijd gaat om creatieve en opzettelijke vormingen, om bewuste lexicale innovaties, gemaakt voor eenmalig of tijdelijk gebruik.

● 5 De blik over de grens

In het Duits vindt men ongeveer dezelfde aanduidingen (op dezelfde manier gebruikt) als in het Nederlands voor de schandalen rond Bill Clinton. In *Der Spiegel* van 28-12-98 worden ze (op p. 120 en 124) nog eens op een rijtje gezet: *Whitewatergate*, *Filegate*, *Travelgate*, *Troopergate*, *Fostergate*, *Zippergate*, *Monicagate*.

Ook de andere internationalismen vindt men in de Duitstalige media terug. Niet alleen de bekendere als *Irakgate*, *Camillagate* of *Bibigate*, ook een woord als *Willygate* wordt gebruikt als pregnante naam voor de desbetreffende affaire:

¹³ Vgl. in dit verband ook: "Van alle hoofdsteden ter wereld is Washington waarschijnlijk het rijkst aan openbare schandalen. De meeste hebben de achternaam *gate*." (NRC Handelsblad 19-5-99, Zaterdag Bijvoegsel, p. 1).

¹⁴ Vgl. bijvoorbeeld het gebruik van *ismen* door Van Bree (1996:265): "Zo'n klakkeloos uit het Engels overgenomen manier van zeggen noemen we wel een anglicisme (evt. amerikanisme). Dergelijke *ismen* blijven in eerste instantie beperkt tot de geschreven taal maar kunnen later ook wel in de gesproken taal doordringen."

¹⁵ Een voorbeeld van dit proces (*-boer*) bespreekt Van Marle (1978).

- (33) Nun hat Belgien sein “*Willygate*”, und Claes steckt mittendrin in einer verwucherten Korruptionsaffäre, die Belgien seit Jahren umtreibt. (*Die Zeit* 3-3-95, Politik)

Opvallend zijn de in het Nederlands voor zover ik zie niet voorkomende *Sexgate* en *Sexygate*; waarbij de laatste zelfs in strijd is met de systematiek omdat het basiswoord een adjectief is:

- (34) Nach dem vorläufigen Ende der öffentlichen Auseinandersetzung um Bill Clintons Privatleben erwachen die US-Medien verkatert aus dem *Sexgate-Rausch*. [...] Das schiere Volumen an Druckerschwärze und Fernsehminuten, das der im Volksmund als ‘*Sexgate*’ bekannte Skandal bisher verschlungen hat, ist unvorstellbar. (*Der Spiegel* 27-4-98, 238)
- (35) Den meisten Amerikanern ist ‘*Sexygate*’ egal. (Kop op de voorpagina van *Der Standard*, 30-1-98)

Specifiek Duitse nieuwvormingen komen daarentegen kennelijk nauwelijks voor. De enige die ik heb kunnen vinden, is het redelijk frequente *Waterkantgate*:¹⁶

- (36) Am krassesten macht sich dies beim Spiegel bemerkbar, der wie kein zweites Medium mit dem Fall Barschel verbunden ist. Die Enthüllung von “*Waterkantgate*” zählt zu den großen Erfolgen, die den Mythos des Magazins nähren. (*Die Zeit* 5-5-95, Medien)

De vorming en het gebruik van *Waterkantgate* wordt echter natuurlijk zeer bevorderd door de (klank)overeenkomst met *Watergate*.

Over het algemeen heb ik de indruk dat het Duits weliswaar gretig gebruik maakt van de internationalismen op *-gate*, maar minder makkelijk geneigd is tot eigen nieuwvormingen. Om dit te kunnen bewijzen zou echter een uitgebreid corpus-onderzoek nodig zijn.

Ook zou moeten worden onderzocht in hoeverre dit ook voor andere talen geldt, evenals de factoren die verantwoordelijk zijn voor dergelijke verschillen. Een korte zoektocht op Internet¹⁷ bevestigt in ieder geval het intuïtieve vermoeden dat de bekende internationalismen van het type *Monicagate* niet alleen in het Nederlands en het Duits zijn overgenomen, maar ook in tal van andere talen, zoals Afrikaans, Deens, Zweeds en Noors. En *Monicagate* is niet beperkt tot de Germaanse talen, ook in bijvoorbeeld het Frans, het Spaans of het Italiaans vindt men deze internationalismen terug.

Zeer interessant is in dit verband ook een andere ontwikkeling in het Italiaans. Fiocchi (1994) beschrijft hoe het hele complex van corruptie-schandalen rond de hoogste kringen van politiek en industrie in Italië begin van de jaren ‘90 in de Italiaanse pers de naam *Tan-*

¹⁶ *Waterkant* is een (Noordduitse) aanduiding voor de kustregio’s van Duitsland. Barschel was ministerpresident van de deelstaat Niedersachsen, maar moest, na onzuivere acties tijdens de verkiezingsstrijd in september 1987, aftreden. Een paar weken later werd hij dood in de badkuip van een hotelkamer in Genève gevonden. Tot op de dag van vandaag is het niet helemaal duidelijk of dit moord of zelfmoord was.

¹⁷ Vgl. voor het belang van Internet als corpus voor taalkundig onderzoek Van Oostendorp & Van der Wouden (1998).

gentopoli kreeg, wat letterlijk vertaald ongeveer ‘smeergeldstad’ betekent. Deze woord-schepping sloeg kennelijk goed aan bij de Italiaanse bevolking en werd dus ook frequent gebruikt. Binnen de kortste keren ontstonden er vervolgens tal van nieuwvormingen voor allerlei andere affaires en schandalen die allemaal gebruik maakten van het element *-(o)poli*, zoals *Medicopoli*, volgens de *Financial Times* van 7-8 juni 1997 “a colossal fraud involving about 700 doctors and several private medical centres in the Milan area”¹⁸. Andere voorbeelden, ontleend aan Fiocchi (1994): *Pensionopoli*, *Mafiopoli*, *Fontanopoli*, *Culturopoli*, *Assicuropoli* enz.

Het ligt voor de hand om één oorzaak voor het ontstaan van dit procédé te zoeken in de kennis van het procédé met *gate*. Deze woordvoormingsmogelijkheid heeft zeer waarschijnlijk als een soort abstract voorbeeld gediend, als voorbeeld van de principiële mogelijkheid om schandalen een naam te geven met behulp van een woordvormingsprocédé. De internationalismen op *-gate* hebben dus in het Italiaans indirect geleid tot een nieuwe woordvormingsmogelijkheid op *-(o)poli*.

6 Besluit

Taalgebruikers willen belangrijke zaken graag een naam geven, ze hebben behoefte aan naamgeving. Vooral binnen de journalistiek gaat deze behoefte nogal eens gepaard met het zoeken naar een originele en pregnante naam. *Gate* biedt de mogelijkheid om een dergelijke naam te vormen. Uiteraard leidt inflationair gebruik van zo’n mogelijkheid ertoe dat het originele eraf is, dat het een beetje clichématig en/of leukdoenerig wordt. Daarom waarschuwt bijvoorbeeld de *BBC News and Current Affairs style guide* voor het (overmatige) gebruik van *gate*:

The Watergate scandal involved politicians bugging other politicians. It does not follow that every scandal involving either bugging or politicians has to be given the suffix ‘gate’. It is clichéd and, for an ever-increasing number of listeners, it is baffling too. We should not coin new *Gates*, and when others coin them we should be slow to follow.¹⁹

In het Nederlands zijn niet alleen veel internationalismen op *-gate* overgenomen, maar ook het procédé is geïntegreerd in het morfologische systeem van het Nederlands. Met behulp van *gate* zijn de afgelopen jaren tal van namen gevormd in de Nederlandstalige media voor affaires en schandalen van zeer uiteenlopende aard. *Beursgate*, *klusjesgate* of *Ahoygate* lijken erop te duiden dat alles wat op de een of andere manier het karakter heeft van een (politiek, maatschappelijk) schandaal kan worden aangeduid met een naam op *-gate*.

Nederlandse nieuwvormingen kenmerken zich door een hoge mate van opzettelijkheid. Het gaat om lexicale innovaties die heel bewust voor één affaire/schandaal gemaakt zijn, het zijn namen die een zaak moeten identificeren. Dat zo’n eigennaam wordt gebruikt als soortnaam is een zeldzaam verschijnsel. Ik heb laten zien dat dit bij *Watergate* gebeurd is, maar

¹⁸ Aangehaald op: <http://www.transparency.de/documents/newsletter/97.3/intpress.html>.

¹⁹ Aangehaald door Quinion (1996a).

verder? Het enige duidelijke voorbeeld dat ik heb kunnen vinden is – alweer – *Monicagate*, dat op den duur misschien ook in het Nederlands de betekenis ‘(politiek relevant) sex-schandaal’ zou kunnen krijgen. Een aanwijzing in deze richting levert het volgende citaat:

- (37) ‘*Monicagate*’ in college van B en W in Simpelveld [=kop]
 [...] Een buitenechtelijke relatie heeft geleid tot het vertrek van twee CDA-wet-houders in Simpelveld. [...] In de volksmond wordt de affaire al ‘*Monicagate*’ genoemd, met een verwijzing naar president Clinton en de stagiaire Monica Lewinsky. (*NRC Handelsblad*, 21-8-98, p. 3)

In deze algemenere betekenis kan *Monicagate* misschien ook in de toekomst nog wel worden gebruikt; dit in tegenstelling tot de meeste andere nieuwvormingen die geen lang leven beschoren is. Vaak zullen ze zelfs maar een keer worden gebruikt. Maar het procédé is inmiddels zeker geen eendagsvlug meer; het procédé is inmiddels een gangbare manier om namen te vormen voor affaires en schandalen. En als zodanig zal het, ondanks de BBC-waarschuwing, ook wel een gouden toekomst hebben in het Engels en in het Nederlands.

7 Bibliografie

- Bree, C. van (1996).** *Historische taalkunde*. Tweede, herziene druk. Leuven, Amersfoort: Acco.
- Fiocchi, A. (1994).** L’universo lessicale “Tangentopoli”. *Moderne Sprachen* 38, 47-52.
- Haas, W. de & M. Trommelen (1993).** *Morfologisch handboek van het Nederlands. Een overzicht van de woordvorming*. ‘s-Gravenhage: SDU Uitgeverij.
- Haeseryn, W. et al. (1997).** *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. Tweede druk. Groningen: Martinus Nijhoff, Deurne: Wolters Plantyn.
- Hamans, C. (1993).** Van epicentrum tot episch centrum: enige notities over distinctieve morfologie. *Tabu* 23, 63-73.
- Koefoed, G. (1993).** *Benoemen. Een beschouwing over de faculté du langage*. Amsterdam: P.J. Meertens-Instituut.
- Marle, J. van (1978).** Veranderingen in woordstructuur. In: G.A.T. Koefoed & J. van Marle (red.), *Aspecten van taalverandering – een verzameling inleidende artikelen*. Groningen: Wolters-Noordhoff, 127-176.
- OED (1989)** – Simpson, J.A. & Weiner, E.S.C. (eds.), *The Oxford English Dictionary*. Second edition. Oxford: Clarendon Press.
- Oostendorp, M. van & T. van der Wouden (1998).** Corpus Internet. *Nederlandse taalkunde* 3, 347-361.
- Quinion, M.B. (1996a).** Newspapergate. Knee-jerk journo neologisms. *World Wide Words*, <<http://www.quinion.com/words/articles/newsgate.htm>> (19-10-99).
- Quinion, M.B. (1996b).** Cyberplague. Help! A prefix out of control! *World Wide Words*, <<http://www.quinion.com/words/articles/cyber.htm>> (19-10-99).
- Reich, S. (1999).** Cyberphobia, Cyberspace and Cyberfootprints – the Status and Meaning of the Morpheme *cyber*. *Zeitschrift für Anglistik und Amerikanistik* 47, 1-11.
- Toorn, M.C. van den (1983).** Halfsuffixen. *De nieuwe taalgids* 76, 335-341.

Complementierend van Een voorbeeld van syntactische variatie in het Nederlands

JEROEN VAN CRAENENBROECK *

Abstract

This paper deals with the Dutch prepositional complementizer *van* (*of*). This use of *van* is restricted to Flemish (the variety of Dutch spoken in the northern part of Belgium) and has thus far been overlooked by most linguists. The two main objectives of this article are to characterise and analyse this linguistic phenomenon. The characterisation consists of three parts. First of all, I compare *van* to another Dutch complementizer, namely *om*. Secondly, *van* is looked at from a semantic point of view and thirdly, *van* is compared to the French complementizer *de*. Before moving on to the analysis of sentences containing *van*, I then put the data into perspective. As it turns out, not all native speakers of Flemish use *van* in the same manner, so in this paragraph I discuss the geographical distribution of this phenomenon. Finally, in the sixth and final paragraph the observations made in the first half of the paper will be fitted into an analysis of complementizer *van*. The analysis I will propose here is inspired by recent work from den Dikken, Rooryck and Kayne.

1 Inleiding

Het is algemeen bekend dat Noord- en Zuid-Nederlands op een aantal vlakken sterk van elkaar verschillen. Een groot deel van die verschilpunten vinden we terug op het niveau van het woordmateriaal. Zo worden er ten zuiden van de landsgrens woorden gebruikt die ongebruikelijk of zelfs onbekend zijn in Nederland (bijv. *sjotten*, *denkpiste* of *containerpark*).¹ Anderzijds nemen Nederlanders ook woorden en uitdrukkingen in de mond die in Vlaanderen bijna onverstaanbaar zijn (bijv. *doeg*, *balen als een stekker* of *liefdewerk oud papier*). Voegen we hier nog een flinke lading uitspraakverschillen aan toe, dan wordt het

* Werkadres van de auteur: Universiteit Leiden, ATW / HIL, PB 9515, 2300 RA Leiden, Nederland; e-mail: jvc@rul-let.leidenuniv.nl; tel.: 0031 71 527 22 05. Dit artikel is een sterk herwerkte versie van het werkstuk dat ik geschreven heb voor de Leidse B-werkgroep *Functionele Syntaxis* (academiejaar 1996-97), die gedoceerd werd door Teun Hoekstra en Johan Rooryck. Beiden hebben erg waardevol commentaar geleverd op eerdere versies van dit stuk en ze verdienen hier een speciaal – en in het geval van Teun Hoekstra helaas postuum – woord van dank. Vooral het enthousiasme, de grote vakkennis en de niet aflatende steun van Johan Rooryck zijn onontbeerlijk gebleken voor het tot stand komen van dit artikel. Voorts gaat mijn oprechte dank ook uit naar Sjef Barbiers, Dany Jaspers, Gertjan Postma, Georges van der Auwera en Guido Vanden Wyngaerd voor de zeer gewaardeerde op- en aanmerkingen en naar alle moedertaalsprekers die ik te pas en te onpas met voorbeeldzinnen mocht overstelpen.

¹ Zie hierover Van der Wouden (1998).

duidelijk dat Noord- en Zuid-Nederlands op het lexicaal-fonologische niveau grote verschillen vertonen.

Op het syntactische niveau lopen beide taalvariëteiten echter ook niet volledig parallel. Zo bestaat er een noord-zuid variatie met betrekking tot de manier waarop de complementeerderpositie dubbel kan worden opgevuld.² De zin in (1) is bijvoorbeeld typisch Noord-Nederlands, terwijl (2) enkel in Vlaanderen kan worden gehoord.³

- (1) Ik weet niet **hoe of** Jan aan dat mes is gekomen.
 (2) Ik weet niet **hoe da** Jan aan da mes is gekomen.

Zo'n syntactische variatie is ook het onderwerp van dit artikel. Het gaat hier namelijk om complementeerend *van* (voortaan *C-van*), een verschijnsel dat in Nederland volledig onbekend is, maar dat in Vlaanderen frequent wordt gebruikt. Met deze benaming verwijs ik naar de typisch Zuid-Nederlandse praktijk om het woord *van* te gebruiken als complementeerder (bijzinnenleider) van infinitiefzinnen.⁴

- (3) Hij weigert van dat te doen.

Ook in het Standaardnederlands zijn er echter gevallen bekend waar *van* als complementeerder optreedt. Enkele voorbeelden hiervan vinden we in (4) en (5).

- (4) a Ik heb zoiets van: laat me gewoon met rust.
 b Ik dacht van: es lekker niets doen vandaag!
 (5) a Ik dacht van wel.
 b Hij zei van niet.

In deze constructies neemt *van* eveneens de rol van complementeerder op zich. We kunnen zowel in (4) als in (5) een duidelijk onderscheid maken tussen hoofd- en bijzin en *van* is telkens de inleider van die laatste. Dat neemt echter niet weg dat deze constructies ook enkele opvallende verschillen vertonen met de zin in (3). Zo staat de ondergeschikte zin in (4) steeds in de directe rede en wordt hij in de uitspraak voorafgegaan door een korte pauze. Geen van deze twee eigenschappen geldt voor (3). In de zinnen in (5) zijn de complementen dan weer beperkt tot *wel* en *niet*,⁵ en dat terwijl *van* in (3) door een volledige infinitiefzin wordt gevolgd. Bovendien is *van* zowel in (4) als in (5) verplicht aanwezig en komen beide constructies zowel in Nederland als in Vlaanderen voor. In (3) is *van* optioneel en typisch Vlaams.

² Zie hierover o.m. Hoekstra & Zwart (1994).

³ De Friese variant van (2) is ook grammaticaal. Bovendien kunnen in het Fries *hoe*, *of* en *dat* tegelijkertijd voorkomen (Gertjan Postma, p.c.).

⁴ Zoals in paragraaf vijf echter nog zal blijken, wordt *van* niet in het hele Zuid-Nederlandse taalgebied op dezelfde manier als complementeerder gebruikt.

⁵ In verschillende regiolecten van het Zuid-Nederlands kunnen ook *ja* en *nee* als complement voorkomen in dergelijke constructies.

(i) a Hij zei van ja. b Ik denk van nee.

Complementierend van

- (6) a Ik heb zoiets *(van): laat me gewoon met rust.
b Ik dacht *(van) wel.
- (7) Hij weigert (van) dat te doen.

Hoewel er duidelijk overeenkomsten bestaan tussen deze drie gebruiken van *van*, blijven zinnen als die in (4) en (5) in de rest van dit artikel buiten beschouwing en reserveer ik de term ‘C-*van*-constructie’ voor zinnen als die in (3).

In de vakliteratuur is tot nu toe weinig aandacht besteed aan C-*van*. Daarom is dit artikel er in hoofdzaak op gericht een karakterisering te geven van C-*van*-constructies. Ik ga daarbij in drie stappen te werk. In paragraaf twee maak ik een vergelijking tussen C-*van* en *om*, de complementeerder die in het Standaardnederlands het vaakst wordt gebruikt om infinitiefzinnen in te leiden. Daarbij zullen niet enkel overeenkomsten, maar ook – en vooral – verschillen tussen beide complementeerdere aan het licht komen. In een volgende stap benader ik C-*van* vanuit een semantische hoek. Daar zal de vraag centraal staan of er een betekenisverschil bestaat tussen zinnen mét en zinnen zonder C-*van*. De vierde paragraaf bevat een vergelijking tussen C-*van* en de Franse complementeerder *de*. *De* vormt immers op het eerste gezicht de Franse tegenhanger van C-*van*. In paragraaf vijf wordt het feitenmateriaal uit deze beschrijvende paragrafen vanuit een sociolinguïstisch standpunt bekeken en gerelativeerd. De moedertaalsprekers van het Zuid-Nederlands blijken immers niet allemaal dezelfde intuïties over C-*van* te hebben. Daarom zal ik in dit deel enkele – zij het soms nog hypothetische – uitspraken doen over de geografische verspreiding en diversiteit van C-*van*-constructies. In een laatste paragraaf probeer ik de typische karakteristieken van C-*van* in te passen in een analyse van C-*van*-constructies. Daarbij zal vooral inspiratie geput worden uit recent werk van Den Dikken, Rooryck en Kayne zal daarbij erg inspirerend werken.

● 2 Een vergelijking tussen *om* en complementierend *van*⁶

Zuiver intuïtief gezien zouden we kunnen veronderstellen dat C-*van* niet meer is dan een Vlaamse variant van het algemeen Nederlandse *om*. Dit zou betekenen dat beide complementeerdere dezelfde eigenschappen vertonen. Die intuïtie vindt op het eerste gezicht bevestiging in de taalfeiten. Zo kan C-*van* in het Zuid-Nederlands voorkomen bij alle werkwoorden die in het Standaardnederlands *om* toelaten. Het gaat hier om de klasse van de zogenaamde controlewerkwoorden. Merk ook op dat beide complementeerdere bij al deze werkwoorden optioneel zijn.

- (8) a Hij beloofde mij (van) zijn huiswerk te maken.
b Hij beloofde mij (om) zijn huiswerk te maken

⁶ Ik herinner er hier nogmaals aan dat ook sommige moedertaalsprekers van het Zuid-Nederlands bij bepaalde stellingen uit deze en de twee volgende paragrafen de wenkbrauwen zullen fronsen. Voor een sociolinguïstische relativering en duiding van het hier beweerde verwijs ik naar paragraaf vijf. Termen als ‘Zuid-Nederlands’ en ‘Vlaams’ worden hier dan ook in een contrastieve betekenis gebruikt (i.e. ten opzichte van het Standaardnederlands), en niet als een precieze geografische situering.

- (9) a Hij weigerde (van) mij in het restaurant binnen te laten.
 b Hij weigerde (om) mij in het restaurant binnen te laten.
- (10) a Ze verbood mij (van) haar nog langer te zien.
 b Ze verbood mij (om) haar nog langer te zien.

Bovendien zijn zowel C-*van* als *om* volstrekt uitgesloten bij *te*-loze infinitieven. Zulke infinitieven vinden we terug bij de modale werkwoorden en bij de *Accusativus cum Infinitivo*-constructies.

- (11) a Ik wil (*van) naar het bos gaan.
 b Ik wil (*om) naar het bos gaan.
- (12) a Ik laat (*van) hem komen.
 b Ik laat (*om) hem komen.

Als klap op de vuurpijl kan C-*van* net als *om* enkel in Extrapositiecontexten voorkomen, en nooit in zinnen waar er sprake is van Verb Raising.⁷

- (13) a dat ik geprobeerd heb (om) dat boek te lezen (= Extrapositie)
 b dat ik dat boek heb proberen (*om) te lezen (= Verb Raising)
- (14) a dat ik geprobeerd heb (van) dat boek te lezen (= Extrapositie)
 b dat ik dat boek heb proberen (*van) te lezen (= Verb Raising)

Tot nu toe houdt de stelling dat C-*van* in wezen gelijk is aan *om*, nog goed stand. Het werkwoord *helpen* vormt echter een eerste tegenvoorbeeld. Dit werkwoord laat immers wel *om* toe om zijn complement in te leiden, maar niet *van*. We stoten hier dus op een eerste verschil tussen beide complementeerders.

- (15) a Ik help Jan (om) zijn kamer op (te) ruimen.
 b Ik help Jan (*van) zijn kamer op (te) ruimen.⁸

Deze feiten vormen echter niet noodzakelijk een zwaar tegenargument voor onze intuïtieve stelling betreffende *om* en C-*van*. We kunnen ons immers afvragen in hoeverre de *om*-zin in (15a) wel een echte complementzin vormt. Hij is slechts optioneel aanwezig en lijkt dan ook veel meer op een adjunctzin van doel dan op een echt complement. Dat zou meteen verklaren waarom C-*van* hier uitgesloten is. Deze complementeerder kan immers enkel worden gebruikt om echte complementzinnen in te leiden. *Om* kan daarnaast ook doelzinnen inleiden.

- (16) a * Ik ga naar de markt van Jan daar te zien.
 b Ik ga naar de markt om Jan daar te zien.

⁷ Over Verb Raising en Extrapositie, zie Den Besten en Rutten (1989) en Broekhuis e.a. (1995).

⁸ Zowel in het Noord- als in het Zuid-Nederlands kan *helpen* gevolgd worden door een naakte infinitief in plaats van door *te* + infinitief wanneer er geen overte complementeerder aanwezig is. Dit feit verandert evenwel niets aan de hier ontwikkelde redenering.

Complementierend van

Belangrijkere taalfeiten die tegen onze stelling pleiten, vinden we wanneer we behalve de controlewerkwoorden ook andere types van verba in ons betoog betrekken. Er zijn namelijk twee groepen van werkwoorden waarvan het complement wel door *C-van*, maar niet door *om* kan worden ingeleid. De eerste is die van de epistemische werkwoorden. Met deze benaming verwijs ik naar de verzameling verba die volgens Bennis en Hoekstra (1989:131) “grofweg” overeenkomt met de Engelse werkwoorden van het *believe*-type. Ik noem ze hier “epistemisch” omdat ze allemaal iets met ‘weten’ of ‘zeggen’ te maken hebben.⁹

- (17) a Hij meende (*van*) daar iets over te kunnen zeggen.
b Hij meende (**om*) daar iets over te kunnen zeggen.
- (18) a Zij beweerde (*van*) die man nog nooit gezien te hebben.
b Zij beweerde (**om*) die man nog nooit gezien te hebben.
- (19) a Ik veronderstel (*van*) daar te kunnen slapen.
b Ik veronderstel (**om*) daar te kunnen slapen.

De tweede soort van werkwoorden die wel *C-van*, maar niet *om* toelaten, zijn de *raising*-werkwoorden. Traditioneel worden die gedefinieerd als de verba die een infinitivaal complement nemen waarvan het overte subject naar de subjectpositie van de matrixzin is verplaatst.

- (20) a Hij schijnt (*van*) da plezant te vinden.
b Hij schijnt (**om*) dat leuk te vinden.
- (21) a Maandag belooft (*van*) ne schonen dag te worden.
b Maandag belooft (**om*) een mooie dag te worden.
- (22) a De oogst dreigt (*van*) te mislukken.
b De oogst dreigt (**om*) te mislukken.

Bij nader inzien blijken er dus vrij grote distributionele verschillen te bestaan tussen *om* en *C-van*. Dit is echter niet het enige wat deze complementeerders van elkaar onderscheidt. Hierboven haalden we reeds aan dat zowel *om* als *C-van* niet in Verb Raising-, maar in Extrapositiecontexten voorkomt.¹⁰ We vermeldden er echter niet bij dat *C-van* daarnaast ook nog in de zogenaamde Derde Constructie kan opduiken, terwijl dit voor *om* volstrekt uitgesloten is.¹¹

- (23) a dat hij die man heeft geweigerd (*van*) binnen te laten
b dat hij die man heeft geweigerd (**om*) binnen te laten

⁹ Merk op dat deze epistemische werkwoorden strikt genomen ook voorbeelden van controlewerkwoorden zijn (cf. *Hij_i dacht van PRO_i haar al es eerder gezien te hebben.*). Door deze nieuwe benaming willen we ze echter onderscheiden van de veel grotere groep van controlewerkwoorden die wel *om* toestaan om hun complement in te leiden.

¹⁰ Merk terloops op dat deze constatering verregaande gevolgen heeft met betrekking tot de zopas besproken *raising*-werkwoorden. Van deze verba wordt immers traditioneel aangenomen dat ze verplichte Verb Raisers zijn en dus geen Extrapositie toelaten. Wanneer ze echter gevolgd worden door *C-van* lijkt er wel sprake te zijn van Extrapositie.

(i) a dat hij dat boek heeft schijnen (**van*) te lezen (= Verb Raising)
b dat hij heeft geschenen (**?van*) dat boek te lezen (= Extrapositie)

¹¹ Over de Derde Constructie, zie Den Besten en Rutten (1989) en Broekhuis e.a. (1995).

Uit ingebedde zinnen ingeleid door *om* blijkt geen enkele vorm van verplaatsing mogelijk te zijn. Ook hierin verschilt deze complementeerder van *C-van*. Die laat immers wel verschillende soorten extractie toe. In (24)-(27) wordt dit geïllustreerd voor resp. Wh-verplaatsing, Topicalisatie, Relativisatie en verplaatsing uit het tweede lid van een comparatief.

- (24) a Wie probeert zij (van) te bereiken?
 b Wie probeert zij (*om) te bereiken?
- (25) a Die machine weigert hij (van) te repareren.
 b Die machine weigert hij (*om) te repareren.
- (26) a de man die hij probeerde (van) te overtuigen
 b de man die hij probeerde (*om) te overtuigen
- (27) a meer geld dan (wat) hij probeerde (van) te verdienen
 b meer geld dan (wat) hij probeerde (*om) te verdienen¹²

We hebben nu voor het eerst terdege kennis gemaakt met *C-van*. Aanvankelijk zag het ernaar uit dat deze complementeerder niet meer was dan een Vlaamse variant van *om*. Zodra we het feitenmateriaal wat meer in detail bekeken, werd echter duidelijk dat er ook nogal wat verschillen bestaan tussen beide complementeerders. Ten eerste zijn er twee groepen van werkwoorden, de epistemische en de *raising*werkwoorden, die wel *C-van*, maar niet *om* toestaan om hun complement in te leiden, en ten tweede kunnen er uit *C-van*-complementen door middel van de Derde Constructie of Wh-verplaatsing, constituenten worden verplaatst. Zulke extractie is bij *om*-complementatie volledig uitgesloten.

● 3 Een semantische kijk op complements van

In de vorige paragraaf lag de klemtoon op syntactische kenmerken en eigenschappen van *C-van*-constructies. Nu benaderen we *C-van* vanuit een semantisch perspectief. We gaan na of er een betekenisverschil bestaat tussen zinnen mét en zinnen zonder *C-van*. We beperken ons daarbij aanvankelijk tot de controle- en de epistemische werkwoorden. De eerste generalisatie die we formuleren (paragraaf 3.2), is dan ook enkel van toepassing op deze twee types van verba. Vervolgens komen de *raising*werkwoorden aan bod. Ook hier gieten we in een aparte paragraaf onze observaties in een meer algemene vorm. Het is pas helemaal aan het einde van dit deel (paragraaf 3.5) dat we een overkoepelende generalisatie formuleren over het semantische gedrag van *C-van*.

¹² Volgens de redactie zijn de hier geïllustreerde verschillen relatief eerder dan absoluut, en wel omdat de zinnen met *om* (de b-zinnen) ook grammaticaal zouden zijn. Het lijkt mij hier echter om een typisch Noord-Nederlands oordeel te gaan, dat door moedertaalsprekers van het Zuid-Nederlands geenszins wordt gedeeld. Aangezien we in dit artikel – en zeker ook in deze voorbeeldzinnen – voornamelijk in het perspectief van die laatsten geïnteresseerd zijn, hebben we de *om*-zinnen dan ook met een asterisk gemarkeerd. De lezer besefte echter dat de oordelen van moedertaalsprekers omtrent deze zinnen kunnen variëren.

3.1 Controle- en epistemische werkwoorden

Om na te gaan of er een betekenisverschil bestaat tussen zinnen mét en zinnen zonder *C-van*, heb ik ervoor geopteerd aan moedertaalsprekers van het Zuid-Nederlands te vragen in welke situaties ze deze zinnen zouden gebruiken. Waren beide zinnen volgens hen op eenzelfde situatie van toepassing, dan leverde *C-van* geen bijdrage aan de betekenis van de zin. Gebruikten Zuid-Nederlanders deze zinnen echter in verschillende situaties, dan had het gebruik van *C-van* wél invloed op de semantiek van de zin.¹³ Een eerste paar van zulke zinnen vinden we in (28).

- (28) a Hij weigerde mij binnen te laten.
b Hij weigerde van mij binnen te laten.

Deze zinnen hebben voor Zuid-Nederlanders verschillende gebruikscontexten. Het gaat in beide gevallen weliswaar om een situatie waarin de hij-persoon de spreker belet om ergens binnen te gaan, maar de manier waarop hij dit doet, is verschillend. In (28a) gaat het om een non-verbale weigering. De hij-persoon verhindert de spreker om binnen te komen bijvoorbeeld door de deur in diens gezicht te sluiten of door de ingang te versperren. In de b-zin gaat het om een mondelinge weigering. De spreker had eerst gevraagd of hij mocht binnenkomen en dat wordt hem op een verbale manier (zoiets als “U bent hier niet welkom.”) geweigerd. Het gebruik van *C-van* is dus incompatibel met een non-verbale weigering.¹⁴ Het zinnenpaar in (28) stelt ons echter niet in staat deze stelling hard te maken. Iemand de toegang ontzeggen tot een gebouw kan je immers tegelijkertijd verbaal en non-verbaal doen. We hebben een situatie nodig waarin een verbale weigering duidelijk te onderscheiden is van een non-verbale. Pas dan beschikken we over een *bonafide* test voor de lezing die *C-van* afdwingt. Naar zo’n situatie gaan we nu op zoek.

Stel dat je iemand vraagt om mee te werken aan je gloednieuwe project. Wanneer die persoon al van bij het begin niet geïnteresseerd is, dan zal hij dat op een verbale manier – mondeling of schriftelijk – te kennen geven. Anderzijds zou het ook kunnen dat de persoon in kwestie zijn medewerking aanvankelijk wel toezegt, maar dan in een latere fase toch nog afhaakt, namelijk door daadwerkelijk – en dus non-verbaal – niet mee te werken wanneer het eigenlijke project van start gaat. Merk op hoe de verbale en de non-verbale weigering hier duidelijk van elkaar onderscheiden zijn. Daarom is deze situatie uitermate geschikt om het semantische gedrag van *C-van* bij *weigeren* te testen. Wanneer iemand meteen bij de allereerste kennismaking met een project zijn medewerking wei-

¹³ In principe had ik ook voor een corpusonderzoek kunnen opteren. Hiertoe ontbraken mij echter niet enkel de tijd en de middelen, een dergelijk onderzoek lijkt mij voor *C-van*-constructies ook minder geschikt. Gezien het feit dat niet alle moedertaalsprekers van het Zuid-Nederlands dezelfde intuïties hebben over *C-van* (zie onder, paragraaf vijf), is het immers van groot belang de geografische en dialectologische achtergrond van de geïnterviewde goed te kennen, wat bij een corpusonderzoek geenszins evident is.

¹⁴ Hier moet meteen een belangrijke opmerking worden gemaakt. In isolatie is de zin in (28a) ambigu tussen de twee lezingen. Hij kan zowel op een verbale als op een non-verbale weigering slaan. Het is ook met deze betekenis dat deze zin in het Standaardnederlands wordt gebruikt. Wanneer hij echter in contrast staat met een zin mét *C-van* (zoals in (28)), is de tweede lezing duidelijk dominant. *C-van* selecteert de ‘verbale weigering’-betekenis en daardoor wordt de zin zonder *C-van*, die op zichzelf beschouwd ambigu is, in de richting van de andere betekenis geduwd.

gert, dan kan dat alleen op een verbale manier gebeuren. De verwachting is nu dat zinnen met *C-van* in zo'n situatie duidelijk de voorkeur hebben op zinnen zonder complementeerder. Dit wordt bevestigd door het zinnenpaar in (29).

- (29) a Toen ik hem voor het eerst over ons project vertelde, weigerde hij mee te werken.
 b Toen ik hem voor het eerst over ons project vertelde, weigerde hij van mee te werken.

Het contrast is hier erg scherp. Enkel de b-zin draagt ten volle de betekenis die we hierboven hebben geschetst. De hij-persoon wordt voor het eerst geconfronteerd met het voorstel in kwestie en hij stelt meteen – verbaal! – dat hij er niet wenst op in te gaan. Geconstrasteerd met die b-zin, heeft de zin in (29a) deze betekenis niet. De weigering in de a-zin heeft niet zozeer betrekking op de *inhoud*, dan wel op de *vorm* van het gesprek. De spreker suggereert hier dat het een niet geslaagde conversatie betrof, en wel omdat de hij-persoon er niet op een correcte manier aan deelnam. Hij verleende zijn medewerking niet aan de conversatie, bijvoorbeeld doordat hij storende vragen stelde, zinloze opmerkingen maakte of zich op een andere manier niet hield aan de regels van een normaal gesprek. Daardoor liep dat gesprek dan ook in het honderd en kon de spreker zijn project niet terdege voorstellen. Over de reactie van de hij-persoon op dat voorstel wordt hier dus niets gezegd.

Het is duidelijk geworden dat *C-van* bij het werkwoord *weigeren* een bijdrage levert aan de betekenis van de hele zin. Als dit verschijnsel enkel zinnen met *weigeren* zou betreffen, dan zou dit een weinig interessant kenmerk van *C-van* zijn. We zoeken immers eigenschappen die op alle *C-van*-constructies van toepassing zijn. Daarom richten we onze blik nu op enkele andere werkwoorden, op zoek naar verdere evidentie voor het semantische gedrag van *C-van*. We bespreken achtereenvolgens *beloven*, *proberen* en *menen*. Daarna formuleren we, over al deze concrete gevallen heen, een generalisatie over de betekenis van *C-van* bij een controle- of een epistemisch werkwoord.

Net als de zinnen in (28a) en (29a), is ook die in (30) op zichzelf beschouwd ambigu (zie noot 14). We kunnen er ons immers twee situaties bij voorstellen.

- (30) Ik had vast beloofd Marie te zullen helpen.

In de eerste lezing wil de spreker illustreren dat hij een man van zijn woord is. Hij had in het verleden een belofte gedaan en hij heeft die ook uitgevoerd. Hij heeft Marie daadwerkelijk geholpen en daar wil hij het nu over hebben. In de tweede situatie is de spreker zich aan het verontschuldigen. Hij had weliswaar aan Marie beloofd dat hij haar zou helpen, maar door allerlei omstandigheden is hij die belofte niet kunnen nakomen. Op die omstandigheden wil hij nu verder ingaan. Het gaat hier dus om het onderscheid tussen een geslaagde, uitgevoerde belofte aan de ene kant en een loze belofte aan de andere.

C-van is gevoelig voor dit betekenisonderscheid. Dit zien we wanneer we de zin in (30) contrasteren met dezelfde zin, maar dan mét *C-van*. Dit gebeurt in (31).

- (31) a Ik had vast beloofd Marie te zullen helpen.
 b Ik had vast beloofd van Marie te zullen helpen.

Hier zijn de twee betekenissen gespreid over de twee voorbeeldzinnen. *C-van* selecteert ondubbelzinnig de ‘loze belofte’-lezing. De kans dat de spreker Marie in de b-zin ook daadwerkelijk heeft geholpen, is zeer klein. Daardoor wordt de a-zin in de richting van de andere betekenis geduwd. De spreker in (31a) is wel een man van zijn woord. Hij is zijn belofte nagekomen.

Net als bij *weigeren* hebben we ook hier een test nodig om onze observaties wat meer ruggensteun te geven. We vinden die in de parafrases die we hierboven van beide lezingen gaven. Daar merkten we op dat een spreker die zijn belofte is nagekomen, het verder wil hebben over het feit dat hij Marie geholpen heeft. Als het echter bij een loze belofte is gebleven, dan volgt er een uitleg die duidelijk moet maken waarom de spreker zich niet aan zijn woord heeft kunnen houden. Dit contrast kunnen we expliciet maken door zinnen als *en dat heb ik dus ook gedaan* (echte belofte) en *maar ik had gewoon geen tijd* (loze belofte) toe te voegen aan de voorbeelden in (31).

- (32) a Ik had vast beloofd Marie te zullen helpen en dat heb ik dus ook gedaan.
b Ik had vast beloofd Marie te zullen helpen, maar ik had gewoon geen tijd.
- (33) a Ik had vast beloofd van Marie te zullen helpen en dat heb ik dus ook gedaan.
b Ik had vast beloofd van Marie te zullen helpen, maar ik had gewoon geen tijd.

Onze observaties worden bevestigd. In (33) is het de b-zin die voor Zuid-Nederlandse oren het meest acceptabel klinkt. In het eerste deel van (33b) wordt gesuggereerd dat het om een loze belofte gaat en dat wordt in de *maar*-zin bevestigd. De zin in (33a) klinkt in vergelijking hiermee zelfs enigszins stroef. Om uit te drukken dat de spreker zijn belofte is nagekomen, is de zin in (32a) immers een veel geschikter middel. Dat de zin in (32b) ook niet slecht klinkt, heeft te maken met het feit dat de zin zonder *C-van* ambigu is tussen de twee lezingen. Veralgemeenend mogen we dus stellen dat het gebruik van *C-van* bij *beloven* impliceert dat het om een loze belofte gaat, die niet is uitgevoerd of niet zal uitgevoerd worden.

Het derde en laatste controlewerkwoord dat we hier als voorbeeld gebruiken, is *proberen*. Bekijken we bijvoorbeeld de zinnen in (34).

- (34) a Max zal proberen d'r iets aan te doen.
b Max zal proberen van d'r iets aan te doen.

Ook hier zien we hoe *C-van* een betekenisonderscheid tweebrenkt. In de tweede zin trekt de spreker erg in twijfel of Max ook in staat zal zijn er effectief iets aan te doen. Hij vreest – of is er zelfs bijna zeker van – dat zijn poging tot mislukken gedoemd is. De klemtoon ligt hier niet op wat Max probeert, maar wel op het feit dat hij het ‘alleen maar’ probeert, zonder enige garantie op een goede afloop. In de a-zin is de spreker veel zekerder van zijn stuk. Hij is ervan overtuigd dat Max er iets aan zal kunnen doen. Hij is niet zozeer van plan het te proberen, dan wel van plan het te doen.

Het betekenisverschil waar het hier om gaat, is uiterst subtiel. We hebben daarom een goede test nodig om duidelijk te kunnen maken dat *C-van* bij *proberen* inderdaad de ‘gedoemd om te mislukken’-lezing afdwingt. Net als bij *weigeren* gaan we daarvoor op zoek naar een situatie die slechts één van de twee lezingen toelaat. Op die manier kunnen we ondubbelzinnig uitmaken of het gebruik van *C-van* inderdaad incompatibel is met de eerste lezing.

Stel bijvoorbeeld dat de afwasmachine het laat afweten en dat je een loodgieter laat komen om de boel te repareren. De man komt aan en bekijkt vlug het probleem. Vervolgens kan hij in principe twee dingen zeggen:

- (35) a Ik zal proberen de afwasmachine te repareren.
b Ik zal proberen van de afwasmachine te repareren.

In de praktijk is echter enkel de eerste zin voor Zuid-Nederlanders aanvaardbaar. Van een vakman verwachten we immers dat hij in staat is de afwasmachine ook daadwerkelijk te herstellen. In (35b) geeft de loodgieter geen enkele garantie op een goede afloop. Sterker nog: hij geeft aan dat hij er zelf aan twijfelt of hij de klus zal kunnen klaren.¹⁵ De meest natuurlijke manier om op de zin in (35b) verder te gaan, is dan ook zoals in (36b), en niet zoals in (36a).

- (36) a Ik zal proberen van de afwasmachine te repareren, en da zal zo'n tien minuutjes duren.
b Ik zal proberen van de afwasmachine te repareren, maar ik weet nie of me da gaat lukken.

Opnieuw is het contrast erg scherp. In (36b) vinden we een volstrekt normale samengestelde zin. In het eerste deel wordt een verwachting opgeroepen die in het tweede deel wordt bevestigd. Het gebruik van *C-van* geeft aan dat de spreker twijfelt aan de slaagkansen van zijn operatie, en dat wordt in de *maar*-zin nog eens geëxpliciteerd. De zin in (36a) klinkt echter vreemd. De enige interpretatie die we hieraan kunnen geven, is dat de spreker gedurende tien minuten pogingen gaat doen om de afwasmachine te repareren, maar dat hij niet gelooft dat het apparaat na die tien minuten ook hersteld zal zijn.¹⁶ Samen vattend kunnen we stellen dat *C-van* ook bij het werkwoord *proberen* een duidelijke semantische functie vervult. Wanneer *proberen* gevolgd wordt door *C-van*, geeft de spreker aan dat hij sterk twijfelt aan de slaagkansen van hetgeen geprobeerd wordt. De kans is groot dat het 'maar' bij een poging zal blijven.

Om na te gaan of *C-van* ook bij de epistemische werkwoorden de betekenis van een zin kan beïnvloeden, richten we onze aandacht nu op het werkwoord *menen*.

- (37) a Ik meen daar iets te mogen aan toevoegen.
b Ik meen van daar iets te mogen aan toevoegen.

15 Merk op dat we hier van een ideale situatie uitgaan. In de dagdagelijkse realiteit zal zo'n loodgieter immers vaak het probleem moeilijker en lastiger willen voorstellen dan het in feite is en zal hij dus toch de zin in (35b) gebruiken. Dit doet evenwel niets af aan het betekenisverschil tussen de zinnen in (35). Het geeft alleen een minder flatterend beeld van loodgieters.

16 De enige context die ik me hierbij kan voorstellen, is een ironische. Zo kan een huisvrouw bijvoorbeeld over haar onhandige, maar ijverige echtgenoot zeggen:

(i) Hij zal nu proberen van de afwasmachine te repareren. Dat zal zo'n tien minuutjes duren en daarna zal hij de loodgieter bellen om ernaar te komen kijken.

De vrouw impliceert hier al vanaf de eerste zin dat de slaagkansen van de man zeer gering zijn, waardoor heel haar uitspraak een ironische of zelfs sarcastische ondertoon krijgt.

Ook tussen deze twee zinnen bestaat voor Zuid-Nederlanders een subtiel betekenisverschil. In (37b) vermeldt de spreker gewoon dat het zijn mening is dat hij er iets aan mag toevoegen. Hij is daar niet echt zeker van, want het gaat ‘maar’ om zijn louter subjectieve mening. Hij houdt dus rekening met de mogelijkheid dat hij zich vergist. In de a-zin hecht hij een veel grotere waarheidswaarde aan zijn woorden. Hij is er met andere woorden van overtuigd dat hij iets mag toevoegen. Sterker nog: hij is er niet alleen voor zichzelf zeker van, maar hij vindt dat dit ook voor anderen geldt. Het feit dat hij iets mag toevoegen, geldt niet enkel op een subjectief, maar ook op een intersubjectief niveau. Na het werkwoord *menen* impliceert het gebruik van C-*van* dus dat het in de complementzin slechts om een subjectieve mening gaat, en niet om een intersubjectieve waarheid. Om deze stelling verder te kunnen testen, gaan we opnieuw op zoek naar een situatie die ons toelaat een duidelijk onderscheid te maken tussen beide lezingen.

Hierboven merkten we reeds op dat de spreker in (37b) rekening houdt met de mogelijkheid dat hij zich vergist. Het is zelfs niet uitgesloten dat hij uitspraken doet die in strijd zijn met de realiteit. Hij geeft immers enkel zijn persoonlijke mening weer en daarin kan hij zich natuurlijk vergissen. Deze mogelijkheid is er niet in de tweede lezing. Daar is de spreker overtuigd van de *waarheid* van zijn woorden. Wanneer iemand dus een uitspraak doet waarvan iedereen kan zien dat ze niet strookt met de realiteit, dan kan *menen* daarin enkel in de eerste betekenis worden gebruikt. Deze observatie gebruiken we nu om het semantische gedrag van C-*van* bij *menen* te testen. Veronderstel bijvoorbeeld dat iemand totaal onverwacht in de keuken van zijn huis een hoop vuile afwas ziet staan. Verbijsterd kan hij twee dingen zeggen:

- (38) a Ik meende nochtans de afwas gedaan te hebben.
b Ik meende nochtans van de afwas gedaan te hebben.

Zoals verwacht, klinkt de b-zin in de gegeven situatie beter dan de zin in (38a). De spreker was van mening dat hij de afwas reeds had gedaan, maar nu hij hem voor zich ziet staan, blijkt dat hij zich heeft vergist. Deze zin krijgt bij Zuid-Nederlanders in de gegeven context dan ook de voorrang op (38a). De conclusie is dus dat het gebruik van C-*van* bij *menen* beklemtoont dat het in de complementzin enkel om een subjectieve mening gaat.

3.2 Eerste generalisatie: de Restrictieve Lezing

Na al de voorbeelden die we in de vorige paragraaf hebben bestudeerd, dringen er zich twee opmerkingen op. Ten eerste is het erg onwaarschijnlijk dat C-*van* enkel bij *weigeren*, *beloven*, *proberen* en *menen* een bijdrage zou leveren aan de betekenis van de zin. Door op een analoge manier te werk te gaan, kunnen we inderdaad bij zeer veel controle- en epistemische werkwoorden betekenisnuances ontdekken waarvoor C-*van* gevoelig blijkt te zijn. De werkwoorden waarvoor ik dit heb getest, zijn *besluiten*, *bevelen*, *beweren*, *denken*, *gebieden*, *leren*, *pogen*, *trachten*, *verbieden*, *vergeten*, *verklaren* en *vrezem*.

De tweede opmerking is belangrijker: is het mogelijk om over alle voorbeelden heen een generalisatie te formuleren over het semantische gedrag van C-*van* bij de controle- en de epistemische werkwoorden? De betekenisnuances die we hierboven hebben ontdekt,

lijken immers te verschillen van geval tot geval. Bij *weigeren* gaat het om een verbale weigering, bij *beloven* om een loze belofte, bij *proberen* om een tot mislukken gedoemde poging en bij *menen* om een subjectieve mening. Het is niet duidelijk hoe we hier een geünificeerd relaas van kunnen geven. Eén ding hebben ze echter al allemaal gemeen. In alle gevallen ligt er een predikatierelatie ten grondslag aan de betekenis van de zin. Van de complementzin wordt geprediceerd dat hij een weigering / belofte / poging / mening / ... van het subject is. De parafases in (40) kunnen helpen duidelijk maken wat ik bedoel.

- (40)
- a Max weigert van daaraan mee te werken. = “daaraan mee te werken is een weigering van Max”
 - b Max belooft van haar te zullen helpen. = “haar te zullen helpen is een belofte van Max”
 - c Max probeert van de wagen te starten. = “de wagen te starten is een probeersel van Max”¹⁷
 - d Max meent van haar te herkennen. = “haar te herkennen is een mening van Max”

Maar er is meer aan de hand dan dat. Van de complementzin wordt niet enkel gezegd dat hij een bepaalde handeling (bijv. een weigering) of een bepaalde houding (bijv. een mening) is. Naast die predikatierelatie wordt betwijfeld of de situatie in de complementzin ooit waar zal worden. De spreker laat het ‘het-geval-zijn’ van de situatie in de complementzin in het midden. Hij maakt ze ondergeschikt aan de handeling of de houding die door het hoofdwerkwoord wordt uitgedrukt. Die handeling of houding wordt zoals gezegd uitgevoerd of aangenomen door het subject van dat hoofdwerkwoord. De nadruk komt met andere woorden te liggen op het feit dat het ‘alleen maar’ om een belofte / poging / weigering / mening / ... van X gaat, en niet zozeer op de inhoud van die belofte / poging / weigering / mening / ... Zo laat de spreker in (41a) in het midden of de wagen ook daadwerkelijk zal gestart worden. Hij beklemtoont dat het ‘alleen maar’ om een poging van de hij-persoon gaat. Daardoor ontstaat de lezing dat dat proberen tot mislukken gedoemd is. In (41b) wordt beklemtoond dat het ‘maar’ om een belofte ging. De feitelijkheid van ‘het helpen van Marie’ wordt betwijfeld en de kans is dus groot dat het bij een loze belofte is gebleven. In (41c) wordt in het midden gelaten of de zij-persoon Jan inderdaad heeft gezien. De nadruk komt te liggen op het feit dat het ‘maar’ om haar mening gaat. Aan haar woorden mag dus geen intersubjectieve draagwijdte worden toegekend. In (41d) tenslotte stelt de spreker dat het ‘maar’ om een verbale weigering van de hij-persoon ging. Het is niet duidelijk of die spreker uiteindelijk toch niet is binnengeraakt.

- (41)
- a Hij probeert van de wagen te starten.
 - b Zij had beloofd van Marie te zullen helpen.
 - c Zij meent van Jan gezien te hebben.
 - d Hij weigerde van mij binnen te laten.

¹⁷ We gaan in deze parafase uit van het nomen *probeersel* en niet van het substantief *poging*, om zo de lexicale verwantschap met het matrixwerkwoord *proberen* sterker in de verf te kunnen zetten. Zoals in paragraaf zes nog zal blijken, gaan we er in onze analyse ook daadwerkelijk van uit dat dat matrixwerkwoord als een nomen basisgegeneerd wordt (zie onder).

Complementierend van

De term die ik voor dit verschijnsel wil gebruiken, is **Restrictieve Lezing** (RL). De feitelijkheid van de complementzin wordt immers beperkt (cf. restrictie) tot de handeling of houding uitgedrukt door het matrixwerkwoord. De voornaamste kenmerken van zo'n RL worden opgesomd in (42).

- (42) a Er wordt een predikatierelatie gelegd tussen de complementzin en het substantief dat aan het hoofdwerkwoord ten grondslag ligt.
- b De feitelijkheid van de situatie in de complementzin wordt betwijfeld.
- c De nadruk komt te liggen op de handeling of de houding die uitgedrukt wordt door de hoofdzin.
- d Die handeling of houding wordt uitgevoerd of aangenomen door het subject van de hoofdzin.

In de volgende paragraaf gaan we na of *C-van* ook bij de *raising*werkwoorden een eigen bijdrage levert aan de semantiek van de zin.

3.3 *Raising*werkwoorden

Bij de *raising*werkwoorden is er geen sprake van een Restrictieve Lezing. Zinnen als die in (43) kunnen bijvoorbeeld niet geparafraseerd worden in termen van een predikatierelatie. Bovendien drukt het hoofdwerkwoord geen handeling of houding uit die door het subject wordt uitgevoerd of aangenomen.

- (43) a Ze schijnt van da plezant te vinden.
- b Het belooft van ne schonen dag te worden morgen.

Dit betekent echter niet dat *C-van* bij *raising*werkwoorden geen invloed heeft op de betekenis van de zin. Om dat te kunnen bewijzen, moeten we wel een kleine omweg maken.¹⁸ In (44) wordt het werkwoord *zien* op twee verschillende manieren gebruikt. In de a-zin gaat het om een 'fysiek zien'. De spreker is ooggetuige van het maaien van het gras door Jan. Hij ziet het voor zijn eigen ogen gebeuren. In (44b) zouden we over een 'inferentieel zien' kunnen spreken.¹⁹ De ik-persoon ziet enkel het resultaat van Jans handeling (bijv. het kortgemaaide gras of de pas gebruikte grasmaaier) en op basis van hetgeen hij observeert, maakt hij de inferentie dat Jan het gras heeft gemaaid. Hij is daar niet volledig zeker van, want hij beschikt enkel over indirecte evidentie. Iemand anders kan bijvoorbeeld ook het gras gemaaid hebben.²⁰ In de a-zin kan de spreker zeker zijn van wat hij in de complementzin zegt. Hij heeft er immers directe evidentie voor.

¹⁸ De nu volgende semantische analyse van *C-van*-constructies bij *raising*werkwoorden, vindt zijn inspiratie in Tas-mowski (1989:403-408).

¹⁹ In de literatuur over evidentialiteit spreekt men in dergelijke gevallen vaak van *inferentials*. Zie bijvoorbeeld Chafe & Nichols (1986).

²⁰ De externe beoordelaar is van mening dat er in (44b) niet noodzakelijk sprake is van onzekerheid: aan de manier waarop het gras gemaaid is, kan de spreker zien dat Jan dat gedaan heeft. Zelfs wanneer (44b) op die manier geïnterpreteerd wordt, is er m.i. echter sprake van onzekerheid (iemand anders kan dezelfde 'stijl' van grasmaaien hebben als Jan) en blijft het principiële verschil met (44a) aanwezig.

- (44) a Ik zie Jan het gras maaien.
b Ik zie dat Jan het gras heeft gemaaid.

Het onderscheid tussen directe en indirecte evidentie is ook van toepassing op de complementzinnen van *raising*werkwoorden. Een belangrijk verschil is echter dat beide lezingen bij *raising*werkwoorden vaak samenvallen in één en dezelfde zin.

- (45) Kaatje schijnt zwemmen leuk te vinden.

Deze zin kan betekenen dat de spreker, terwijl hij dit zegt, Kaatje ziet zwemmen en bovendien ziet hoe ze zich amuseert. Op basis van die directe evidentie besluit hij dat Kaatje zwemmen leuk vindt. Een tweede mogelijkheid is dat iemand hem verteld heeft dat Kaatje graag zwemt, of dat hij Kaatje drie- tot viermaal per week naar het zwembad ziet gaan. In dat geval beschikt hij enkel over indirecte evidentie voor zijn uitspraak en is hij dus ook minder zeker van de waarheid van wat hij zegt.

De vraag die we ons nu stellen, is of *C-van* gevoelig is voor dit betekenisonderscheid. Dit onderzoeken we aan de hand van het zinnenpaar in (46).

- (46) a Gij schijnt Marie graag te zien.
b Gij schijnt van Marie graag te zien.

Deze twee zinnen hebben voor moedertaalsprekers van het Zuid-Nederlands verschillende gebruikscontexten. In (46b) baseert de spreker zijn uitspraak enkel op indirecte evidentie. Hij heeft bijvoorbeeld horen zeggen dat de toehoorder Marie graag ziet. Op het moment dat hij zijn uitspraak doet, is daarvoor echter geen direct bewijs voorhanden. In de a-zin is dat bewijs er wel. De spreker ziet bijvoorbeeld hoe de gij-persoon Marie omhelst of hoe hij haar hand vasthoudt, en op basis daarvan besluit hij dat die 'gij' Marie graag ziet. In isolatie bekeken is de zin zonder *C-van* opnieuw ambigu, maar in contrast met een *C-van*-constructie, is de 'directe evidentie'-lezing duidelijk dominant. We kunnen dus besluiten dat het gebruik van *C-van* bij *schijnen* impliceert dat de spreker slechts indirecte evidentie heeft voor de situatie in de complementzin.

Het gaat hier om een betekenisnuance die in de vakliteratuur al meer aandacht heeft gekregen dan de Restrictieve Lezing die *C-van* afdwingt bij de controle- en de epistemische werkwoorden. We verwezen hierboven bijvoorbeeld al naar Tasmowski (1989). Daarom valt het ons ook gemakkelijker een overtuigende test te vinden om de semantische invloed van *C-van* op *schijnen* te illustreren. We gaan daarvoor uit van de zin in (47).

- (47) * Ze zeggen dat Jan ziek is, schijnt het.

Deze zin is volledig uitgesloten. De reden hiervoor ligt voor de hand. In (47) wordt twee maal hetzelfde gezegd. Door de zin ondergeschikt te maken aan *Ze zeggen* wordt beklemtoond dat de informatie waar het hier om gaat, op een indirecte manier is verworven. Het achtervoegsel *schijnt het* heeft echter precies dezelfde functie, waardoor deze zin een geval

Complementierend van

van ‘dubbelop’ wordt en dus niet langer acceptabel is.²¹ Dit gegeven kunnen we nu gebruiken als test voor de semantische invloed van *C-van* op *schijnen*. Op basis van wat we in (46) hebben vastgesteld, verwachten we immers dat ook de combinatie van *Ze zeggen* met *schijnen* + *C-van* uitgesloten zal zijn. Deze verwachting wordt bevestigd in (48).

- (48) a Ze zeggen dat Jan schijnt ziek te zijn.
b * Ze zeggen dat Jan schijnt van ziek te zijn.²²

Het contrast is hier zeer scherp. Net als (47) is ook de b-zin van (48) volledig uitgesloten. Bovendien is hij om precies dezelfde reden niet acceptabel. Ook in (48b) wordt twee maal hetzelfde gezegd. Het semantische effect dat in de hand wordt gewerkt door het gebruik van *Ze zeggen* – het feit dat het om indirecte informatie gaat – wordt herhaald door de aanwezigheid van *C-van* na *schijnen*. Daardoor is deze zin uitgesloten. De a-zin van (48) is wel toegelaten. We hebben immers in (45) gezien dat *schijnen* + infinitief zonder *C-van* ambigu is tussen de ‘directe evidentie’- en de ‘indirecte evidentie’-lezing. Enkel de eerste is van toepassing op (48a). Deze zin kan dan ook geparafraseerd worden als (49).

- (49) Het gerucht doet de ronde dat Jan er ziek uitziet.²³

Het tweede *raising*werkwoord waarbij we de semantische invloed van *C-van* willen testen, is *dreigen*. Beschouwen we bijvoorbeeld het zinnenpaar in (51).

- (51) a De oogst dreigt verloren te gaan.
b De oogst dreigt van verloren te gaan.

Ook tussen deze twee zinnen bestaat een subtiel betekenisverschil. In (51a) ziet de spreker met zijn eigen ogen hoe de oogst verloren dreigt te gaan, bijvoorbeeld doordat een wind-

21 Merk op dat we hier abstraheren van de (eerder marginale) lezing waarbij *schijnt het* verwijst naar *Ze zeggen* en niet naar *dat Jan ziek is*. Dat (47) in zo’n geval wel acceptabel is, getuige de zin in (i), die door de vooropplaatsing van *het schijnt* enkel deze vrij ongebruikelijke lezing heeft. Een mogelijke parafrase van deze zin vinden we in (ii). Daar wordt duidelijk dat we hier met een soort van ‘inbedding van horen-zeggen’ te maken hebben.

- (i) Het schijnt dat ze zeggen dat Jan ziek is.
(ii) Het gerucht doet de ronde dat het gerucht de ronde doet dat Jan ziek is.

22 Merk wel op dat hier in de eerste zin sprake is van VP-Raising en in de tweede van Extrapositie. Dit is in overeenstemming met wat we in de vorige paragraaf hebben vastgesteld over het syntactische gedrag van *C-van* bij *raising*werkwoorden. Beide analyses worden trouwens bevestigd wanneer we deze zinnen in de voltooide tijd plaatsen.

- (i) a dat Jan heeft schijnen ziek te zijn (= VP Raising)
b * dat Jan heeft geschenen ziek te zijn (= Extrapositie)
(ii) a * dat Jan heeft schijnen van ziek te zijn (= VP Raising)
b ? dat Jan heeft geschenen van ziek te zijn (= Extrapositie)

23 Dat de constructie *er ... uitzien* inderdaad kan worden gebruikt om de ‘directe evidentie’-lezing van *schijnen* te omschrijven, illustreert het *Groot woordenboek der Nederlandse taal* van Van Dale, dat voor de zin in (i) de parafrase in (ii) geeft (Van Dale, *Groot woordenboek der Nederlandse Taal*, 12^e druk, deel 3, p2664).

- (i) Het schijnt te zullen gaan regenen.
(ii) Het ziet eruit, alsof het zal gaan regenen.

Terloops weze nog opgemerkt dat we ook hier abstraheren van de in noot 21 aangestipte mogelijke lezing van deze zin.

hoos de akkers bedreigt of doordat aanhoudende regen de velden blank heeft gezet. In de b-zin ontbreekt die directe evidentie. Daar baseert de spreker zich eerder op wat hij van horen-zeggen heeft vernomen of op wat hij in het verleden heeft gezien. C-van selecteert dus ook bij *dreigen* de ‘indirecte evidentie’-lezing.²⁴ Ook dit willen we verder illustreren.

Ooggetuigenverslagen zijn steeds op directe evidentie gebaseerd. De personen in kwestie hebben immers alles met hun eigen ogen gezien. We verwachten dan ook dat vele van hun uitspraken incompatibel zullen zijn met het gebruik van C-van, dat zulke directe evidentie immers uitsluit. Stel nu dat een man een klein kind van de verdrinkingsdood heeft gered. Gevraagd naar zijn versie van de feiten, kan hij achteraf zeggen:

- (52) a Ik zag hoe het kind dreigde te verdrinken.
b ?? Ik zag hoe het kind dreigde van te verdrinken.

Onze verwachting wordt bevestigd. Door de zin ondergeschikt te maken aan *Ik zag* wordt meteen gesteld dat de informatie uit de complementzin op directe evidentie is gebaseerd. De spreker in deze zin heeft met zijn eigen ogen gezien hoe het kind in gevaar verkeerde. Het gebruik van C-van na *dreigen* impliceert echter het tegendeel. Door de botsing van deze twee tegengestelde betekenissen ontstaat een zin die qua acceptabiliteit moet onderdoen voor die in (52a). Daar bevat de complementzin immers geen enkel element dat inhoudelijk botst met de hoofdzin.

3.4 Tweede generalisatie: de Indirecte Lezing

In de vorige paragraaf zijn slechts twee *raising*werkwoorden aan bod gekomen. Toch lijkt het geen al te gewaagde veronderstelling aan te nemen dat het gebruik van C-van bij alle *raising*werkwoorden invloed heeft op de betekenis van de zin. Het probleem is echter dat verschillende *raising*werkwoorden bij Zuid-Nederlanders overkomen als te ‘Noord-Nederlands’ (bijv. *blijken* en *lijken*) of te formeel (bijv. *heten* en *voorkomen*). Daardoor kunnen ze niet als volwaardige voorbeelden dienen om het semantische gedrag van C-van te testen. De generalisatie die we hieronder zullen formuleren, is dan ook enkel op die verba gebaseerd, die in de Zuid-Nederlandse C-van-dialecten wel volledig aanvaard zijn. Concreet gaat het dan om *schijnen*, *dreigen* en *beloven*.

Hierboven merkten we op dat het gebruik van C-van bij een *raising*werkwoord impliceert dat de spreker geen directe evidentie heeft voor de situatie in de complementzin. Hij heeft die situatie afgeleid uit onrechtstreekse informatie en het is dus mogelijk dat zijn uitspraak niet strookt met de realiteit. Hij is nooit ooggetuige van hetgeen zich in de complementzin afspeelt. We stellen daarom dat C-van bij *raising*werkwoorden een **Indirecte Lezing** (IL) afdwingt. We zetten de twee voornaamste kenmerken van zo’n IL in (53) nog even op een rijtje.

- (53) a De spreker heeft enkel indirecte evidentie voor de situatie in de complementzin.
b Daardoor kan hij/zij zelf niet garant staan voor de waarheid van die situatie.

²⁴ Merk op dat de zin zonder C-van opnieuw ambigu is tussen de twee lezingen, maar dat hij door het contrast met de zin mét C-van in de richting van de ‘directe evidentie’-lezing wordt geduwd.

3.5 Derde generalisatie: de Evaluatieve Lezing

Uit het voorafgaande is duidelijk geworden dat de Restrictieve en de Indirecte Lezing op het eerste gezicht grondig van elkaar verschillen. In deze paragraaf willen we op een belangrijke overeenkomst tussen beide lezingen wijzen. We zullen beargumenteren dat *C-van* in beide gevallen een negatieve evaluatie geeft van een tweeledige relatie. Bij de controle- en de epistemische werkwoorden gaat het dan om een predikatierelatie, bij de *raising* werkwoorden om een vergelijkingsrelatie. Deze Evaluatieve Lezing vormt de kern van het semantische gedrag van *C-van*. We zullen die ook als uitgangspunt nemen voor onze syntactische analyse van *C-van*-constructies in paragraaf zes.

In paragraaf 3.1 werd duidelijk dat aan een zin als die in (54) een predikatierelatie ten grondslag ligt. Van *dat te zullen doen* wordt gezegd dat het een belofte van Jan is. Bovendien wordt door de aanwezigheid van *van* de feitelijkheid van de situatie in de complement-CP in twijfel getrokken en verschuift de aandacht naar de handeling die door het matrixsubject wordt uitgevoerd. De nadruk ligt niet op *dat te zullen doen*, maar wel op het feit dat het om een belofte van Jan gaat.²⁵

(54) Jan belooft van dat te zullen doen.

Deze gegevens kunnen we ook vanuit een andere invalshoek bekijken. Het is duidelijk dat “dat te zullen doen is een belofte van Jan” geen toereikende parafrase is van de zin in (54). Hij betekent veeleer iets als “dat te zullen doen is ‘alleen maar’ een belofte van Jan”. *C-van* geeft dus met andere woorden een negatieve evaluatie van de predikatierelatie die er bestaat tussen de complement-CP en het matrixpredikaat – of beter: het daaraan ten grondslag liggende substantief. Anders geformuleerd: een CP die door *C-van* wordt ingeleid, wordt scalair geëvalueerd ten opzichte van het matrixpredikaat, en komt bovendien stevast laag te staan op die evaluatieschaal. De schematische parafrases in (55) kunnen dit punt helpen verduidelijken.

- (55) a beloven van X
= X is ‘alleen maar’ een belofte
= X is geen erg overtuigende belofte
= op een evaluatieschaal van 1 tot 10 van beloftes scoort X hoogstens een 5 of een 6
- b menen van Y
= Y is ‘alleen maar’ een mening
= Y is geen erg waarheidsgetrouwe mening
= op een evaluatieschaal van 1 tot 10 van meningen scoort Y hoogstens een 5 of een 6

Kenmerkend voor het gebruik van *C-van* bij controle- en epistemische werkwoorden is dus de Evaluatieve Lezing die deze complementeerder teweegbrengt in de onderliggende subject-predikaat verhouding.

²⁵ Zie voor dit alles (41) waar we de kenmerken van de Restrictieve Lezing op een rijtje hebben gezet.

Een dergelijke predikatierelatie is afwezig bij de *raising*werkwoorden. Bovendien kunnen we uit deze verba geen evaluatieschaal afleiden waartegen de complement-CP kan worden geëvalueerd. Toch brengt *C-van* ook hier een Evaluatieve Lezing teweeg in een tweeledige relatie. Om dat aannemelijk te maken, vallen we terug op de semantische analyse die Rooryck (1997) maakt van het werkwoord *seem*.

Wijzend op de morfologische overeenkomsten in verschillende talen tussen het werkwoord *seem* enerzijds en de werkwoorden van vergelijking anderzijds, komt Rooryck tot de stelling dat vergelijking het centrale semantische kenmerk vormt van het werkwoord *seem*. Dit inzicht past hij vervolgens toe op de zin in (56), die hij paraphraseert als (57). Het is duidelijk dat *it* hier geen *dummy*-subject is, maar een volwaardige pro-CP die dienst doet als eerste lid van de vergelijking.

(56) It seems that/like/as if Alfred has eaten his veggies.

(57) There is an event right now (= it) that resembles a (typical) event in which Alfred has eaten his veggies.

Iets minder voor de hand liggend wordt het wanneer *seem* opduikt in een *raising*context, zoals in (58). Het is immers niet duidelijk welke twee elementen dan met elkaar vergeleken worden. Hier valt Rooryck terug op zijn syntactische analyse van deze zin. Die wordt schematisch weergegeven in (59).

(58) Alfred seems to have eaten his veggies.

(59) a [e] seems [_{CP} [_{C'} C_{+FOC} [_{AGR_SP} Alfred to have eaten his veggies]]]

(= onderliggende structuur)

b Alfred_i seems [_{CP} [_{AGR_SP} t_i to have eaten his veggies] C_{+FOC} t_{AGR_SP}]]

(= S-structuur)

Het basisprincipe van (59) is duidelijk: *Alfred* wordt niet meteen vanuit de complement-zin naar de subjectpositie van de hoofdzin verplaatst, maar pas nadat de hele AGR_SP *Alfred to have eaten his veggies* naar de Spec-positie van die complement-CP is verhuisd. Door die verplaatsing ontstaat er binnen de CP een tweeledige operator-variabele relatie. Het lege hoofd C° wordt bovendien onder invloed van het hogergelegen *seem* een vergelijkende Focus-operator en daardoor kan het een vergelijkingsrelatie opzetten tussen de AGR_SP in Spec,CP en het spoor van die AGR_SP dat ontstaan is na verplaatsing. Door middel van zijn syntactische analyse kan Rooryck dus duidelijk maken dat het werkwoord *seem* ook in *raising*contexten een vergelijking inhoudt. Hij paraphraseert (58) dan ook als (60).

(60) This instance of Alfred having eaten his veggies resembles the 'typical' instance of Alfred having eaten his veggies.

Deze theorie laat zich moeiteloos overplaatsen naar het Nederlands. Een zin als die in (61) krijgt dan de paraphrase in (62).

Complementierend van

- (61) Jan schijnt ziek te zijn.
(62) Deze concrete situatie waarbij Jan ziek is lijkt op een typische situatie van Jan die ziek is.²⁶

Hoe kunnen we deze gegevens nu in verband brengen met de Indirecte Lezing die *C-van* afdwingt bij *schijnen*? We herhalen even de twee belangrijkste kenmerken van zo'n IL: in een zin waarin *schijnen* wordt gevolgd door *C-van* geeft de spreker te kennen dat hij/zij enkel over indirecte evidentie beschikt voor de situatie in de complementzin. Daardoor kan hij/zij zelf niet garant staan voor de waarheid van die situatie. Zo heeft de spreker in (63) bijvoorbeeld alleen maar 'van horen-zeggen' vernomen dat Jan ziek is. Jan is op het ogenblik dat die spreker zijn/haar uitspraak doet, niet aanwezig.

- (63) Jan schijnt van ziek te zijn.

Net als hierboven kunnen we ook hier deze gegevens herformuleren vanuit het standpunt van de Evaluatieve Lezing. Het is duidelijk dat de parafrase in (62) niet volstaat om de betekenis van de *C-van*-zin ten volle te vatten. Het gaat in (63) niet louter om een vergelijkingsrelatie, maar wel om een vergelijkingsrelatie waar *C-van* een perspectief aan oplegt, of scherper geformuleerd: waar *C-van* een negatieve evaluatie van geeft. Een mogelijke parafrase van de volledige betekenis van de zin in (63) vinden we dan ook in (64).

- (64) Deze concrete situatie waarbij Jan ziek is lijkt ALLEEN MAAR / MISSCHIEN / NIET HELEMAAL op een typische situatie van Jan die ziek is.

Het effect dat *C-van* hier teweegbrengt, is duidelijk. Het evalueert de vergelijkingsrelatie die ten grondslag ligt aan *schijnen*, op een negatieve manier. De vergelijking waar het om gaat, is geen 'echte' vergelijking, aangezien de spreker niet over directe evidentie beschikt voor het eerste lid. Hij kan er zelf niet garant voor staan en daardoor krijgt zijn vergelijking een erg hypothetisch karakter.

3.6 De semantiek van *C-van*: besluit

In dit deel zijn we uitvoerig ingegaan op de semantiek van *C-van*-constructies. Daarbij bleek het aanvankelijk nodig een onderscheid te maken tussen controle- en epistemische werkwoorden enerzijds en *raising*werkwoorden anderzijds. Bij de eerste bracht het gebruik van *C-van* een Restrictieve Lezing teweeg, bij de tweede een Indirecte Lezing. In

²⁶ Hoewel iets minder voor de hand liggend, kan m.i. een vergelijkbare gedachtegang ook worden toegepast op *dreigen* en *beloven*. Beide verba zijn immers varianten van *schijnen*, maar dan met een toekomstige connotatie en een affectieve kleuring.

- (i) a Het kind dreigt te verdrinken.
b Er is een *event* nu dat in de toekomst zal gaan lijken op een typische *event* waarbij het kind verdrinkt en dat vind ik niet goed.
- (ii) a Jan belooft een goede student te worden.
b Er is een situatie nu die in de toekomst zal gaan lijken op een typische situatie waarbij Jan een goede student wordt en dat vind ik goed.

een poging een overkoepelende generalisatie te vinden van het semantische gedrag van *C-van*, hebben we vastgesteld dat *C-van* in beide gevallen een negatieve evaluatie geeft van een tweeledige relatie. Bij de controle- en de epistemische werkwoorden ging het dan om een predikatierelatie, bij de *raising*werkwoorden om een vergelijkingsrelatie.

● 4 Een vergelijking tussen complementierend *van* en het Franse *de*

Het Franse woord *de* mag niet ontbreken in een artikel over *C-van*. *De* vormt immers niet enkel de Franse vertaling van *van*, het wordt bovendien ook gebruikt als voegwoord om infinitiefzinnen in te leiden. Het hoeft dan ook niet te verbazen dat de literatuur over *C-van* veel aandacht besteedt aan de vergelijking tussen beide complementeerders. Traditioneel wordt *C-van* beschouwd als een al dan niet gallicistische, maar in ieder geval parallel aan het Frans ontstane, Vlaamse tegenhanger van *de* (zie Muyltermans (1893:94, 306, 381), De Vreese (1899:484), Peeters (1930:466 e.v.), Meert (1941:92), Overdiep (1949:394), Hermkens (1972:72), De Clercq (1981:568) en Haest (1986:235)). Het is hier niet onze bedoeling na te gaan of *C-van* effectief ontstaan is onder invloed van het Franse *de*, laat staan of het een gallicisme zou zijn. Wel willen we bestuderen in hoeverre de vergelijking tussen beide complementeerders inderdaad opgaat en wat we daaruit kunnen leren over *C-van*.

Op het eerste gezicht lijkt *de* veel dichter bij *C-van* te staan dan *om*. Zo kan deze complementeerder bijvoorbeeld voorkomen bij een aantal epistemische werkwoorden en zelfs in sommige *raising*constructies. In paragraaf twee zagen we al dat dit voor *om* volledig uitgesloten is.

- (65) a Il a admis d'avoir commis ce crime.
 b Hij heeft toegegeven van die misdaad te hebben begaan.
 c Hij heeft toegegeven (*om) die misdaad te hebben begaan.
- (66) a Il promet de faire beau demain.
 b Het belooft van ne schonen dag te worden morgen.
 c Het belooft (*om) een mooie dag te worden morgen.

Bovendien kunnen uit *de*-complementen net als uit *C-van*-constructies constituenten worden verplaatst. Extractie uit infinitiefzinnen ingeleid door *om*, levert steevast een ongrammaticaal resultaat op.

- (67) a Qu'est-ce qu'il essaie de faire?
 b Wat probeert hij van te doen?
 c Wat probeert hij (*om) te doen?²⁷

Er is dus inderdaad een grond om te spreken over de parallelle tussen *C-van* en *de*. *De* heeft meer eigenschappen gemeen met *C-van* dan *om*. Toch mag het bovenstaande niet de

²⁷ De lezer weze er nogmaals aan herinnerd dat we, door deze zin met een asterisk te markeren, het perspectief aannemen van een moedertaalspreker van het Zuid-Nederlands (zie boven, noot 12).

Complementierend van

indruk wekken dat deze twee complementeerdere volledig identiek zijn. Er zijn bijvoorbeeld zowel epistemische als *raising*werkwoorden die wel *C-van*, maar geen *de* toestaan om hun complement in te leiden.²⁸

- (68) a Il croit (*d')avoir vu Dieu.
b Hij gelooft (van) God gezien te hebben.
- (69) a Il semble (*de) tondre la pelouse.
b Hij schijnt (van) het gras af te rijden.²⁹

Bovendien is *de* overal waar het voorkomt, verplicht aanwezig. Dit betekent dat we niet kunnen nagaan of er een betekenisverschil bestaat tussen zinnen mét en zinnen zonder *de*. Als *de* zich op semantisch vlak toch identiek zou gedragen aan *C-van*, dan zouden Franse infinitiefzinnen ingeleid door *de* steeds een Evaluatieve Lezing moeten krijgen. Dit blijkt niet het geval te zijn. We kunnen dus concluderen dat het semantische gedrag van *de* verschilt van dat van *C-van*.

Deze laatste gegevens pleiten tegen een al te verregaande gelijkstelling van *C-van* en *de*. Toch is daarmee de zaak nog niet volledig afgehandeld. Er is immers een andere *de*-constructie – met een algemeen Nederlandse tegenhanger – die wél semantische parallellen vertoont met *C-van*-zinnen. Het gaat om het vergelijkende *de* en het vergelijkende *van*, beide geïllustreerd in (70).

- (70) a cet idiot de Jean
b die idioot van een Jan

Het is wellicht niet *a priori* duidelijk wat dit gebruik van *de / van* te maken heeft met *C-van*. Toch brengt *de / van* ook in (70) een Evaluatieve Lezing teweeg binnen een tweeledige relatie. Het is duidelijk dat aan de frases in (70) een predikatierelatie ten grondslag ligt. In (70a) bijvoorbeeld wordt van *Jean* gezegd dat hij een *idiot* is. Net als bij *C-van*-complementen van controle- en epistemische werkwoorden is er echter ook hier meer aan de hand dan dat. De predikatierelatie waarvan sprake is, wordt negatief geëvalueerd. Er wordt in (70a) niet gewoon een neutrale mededeling gedaan over *Jean*, er wordt een heus waardeoordeel over hem uitgesproken. Het grote verschil tussen dit vergelijkende *de* en *C-van* is echter dat de evaluatie die *C-van* uitspreekt steeds negatief is, terwijl het oordeel van een vergelijkende-*de*-constructie ook positief kan zijn.

- (71) a ce génie de Picasso
b dat genie van een Picasso

28 Enige relativisering is hier op zijn plaats. De keuze van de complementeerder is in het Frans veel meer dan in het Nederlands lexicaal bepaald en levert dus patronen op die niet noodzakelijk samenvallen met de indeling van werkwoorden in verschillende types. Zo vinden we in (i) drie maal een epistemisch werkwoord terug, met telkens een andere complementeerder.

- (i) a J'espère / *à / *de réussir.
b Le petit a appris / à / *de lire en quelques semaines.
c Je crains / *à / de vous décevoir.

29 'Het gras afrijden' is een typisch Zuid-Nederlandse uitdrukking die hetzelfde betekent als 'het gras maaien'.

Tot slot wijzen we nog op een belangrijke overeenkomst tussen het algemeen Nederlandse vergelijkende *van* en *C-van*. Zoals (70b) en (71b) illustreren, is de constituent die op *van* volgt in zo'n constructie steeds indefiniet. Dit gegeven vindt een parallel bij *C-van*-constructies. Tsoulas (1994) heeft immers op een overtuigende manier aangetoond dat infinitiefzinnen indefiniete kenmerken bezitten. Aangezien *C-van* enkel kan worden gebruikt om infinitiefzinnen in te leiden, kunnen we stellen dat ook *C-van* net als het vergelijkende *van* steeds gevolgd wordt door een indefiniete constituent.

● 5 Sociolinguïstische situering van completerend *van*

De vorige drie paragrafen geven de indruk dat het gebruik van *C-van* in heel het Zuid-Nederlandse taalgebied hetzelfde monolithische beeld oplevert. Iedere moedertaalspreker van het Zuid-Nederlands gebruikt en begrijpt *C-van*-zinnen op eenzelfde manier. Dit is echter een te veralgemenende stelling, die voortvloeit uit het feit dat de hierboven gepresenteerde data in hoofdzaak zijn gebaseerd op de oordelen van een specifieke subset van moedertaalsprekers.³⁰ Het monolithische beeld moet met andere woorden vervangen worden door een meer genuanceerde en gediversifieerde tekening. Daaraan is deze paragraaf gewijd.

De eigenschappen die in de vorige paragrafen aan *C-van* werden toegeschreven, zijn er alleen op van toepassing in de dialecten van Vlaams-Brabant. Enkel daar vinden we de *C-van*-gebruiker zoals die werd getypeerd in de eerste drie paragrafen van dit artikel. Dat betekent echter niet dat deze completereerder in de rest van het Zuid-Nederlandse taalgebied niet wordt gebruikt. Integendeel, ook in (de dialecten uit) Antwerpen, West-Vlaanderen, Oost-Vlaanderen en – in een iets mindere mate – Limburg vinden we *C-van* terug bij controle- en (sommige) epistemische werkwoorden. Alleen is daar het gebruik van *C-van* bij *raising*werkwoorden uitgesloten – of in ieder geval erg zeldzaam –, kan *C-van* er niet of nauwelijks in extractiecontexten voorkomen en bestaat er weinig tot geen betekenisverschil tussen zinnen mét en zinnen zonder *C-van*.³¹ Samenvattend (en schematiserend) kunnen we dus stellen dat er twee categorieën van *C-van*-gebruikers zijn. De eerste is gesitueerd in Vlaams-Brabant. In de dialecten uit die streek worden *C-van*-zinnen gebruikt en begrepen zoals beschreven in de eerste helft van dit artikel. In de rest van het Zuid-Nederlandse taalgebied wordt *C-van* doorgaans op een beperktere manier gebruikt. Daar is er geen betekenisverschil wanneer *C-van* gebruikt wordt en de completereerder komt er niet voor in extractie- of *raising*contexten. *C-*

³⁰ Het zijn de reacties van de externe beoordelaar die me dit hebben doen inzien. Het spreekt voor zich dat ik hem hiervoor erg dankbaar ben.

³¹ Enige relativering is hier op zijn plaats. Het moge duidelijk zijn dat ook deze indeling in provincies nog steeds een te ruwe schets biedt van het *C-van*-gebruik in Vlaanderen. Om een meer gedetailleerd en volledig beeld te krijgen van dit gebruik, is veel meer veldwerk nodig. Dit laat ik echter als een onderwerp voor verder onderzoek. De bevindingen die hier voorgesteld worden, zijn noodgedwongen gebaseerd op een aantal steekproeven. Deze leveren nu al niet altijd een eenduidig resultaat op. De oordelen van de geïnterviewden verschilden niet alleen binnen eenzelfde provincie, maar soms zelfs van casus tot casus bij eenzelfde moedertaalspreker. Met name bij Antwerpenaren vonden we af en toe een aantal 'Brabantse' intuïties over *C-van* terug.

van zou daar dus kunnen gezien worden als een Vlaamse tegenhanger van *om*.³²

Deze intrigerende situatie vraagt om een verklaring: hoe is deze tweedeling in het gebruik van *C-van* kunnen ontstaan? Hoewel de tijd en de middelen me ontbraken om diepgravend onderzoek naar deze specifieke kwestie te verrichten, wil ik er hier toch enkele hypothetische overwegingen aan wijden. *C-van* is naar alle waarschijnlijkheid in oorsprong afkomstig uit Vlaams-Brabant (eventueel met uitlopers naar Antwerpen toe). De invloed van het nabijgelegen Franstalig België zal daar wel niet vreemd aan zijn, al hebben we in paragraaf vier aangetoond dat *C-van* toch ook enkele eigenschappen vertoont die het Franse *de* niet bezit. Via de standaardiserende invloed die het Brabants uitoefent op het zogenaamde ‘verkavelingsvlaams’ of ‘Algemeen Zuid-Nederlands’ (AZN), is *C-van* dan ook in de rest van het Zuid-Nederlandse taalgebied terechtgekomen. Op die manier ontstond er een groep van tweedetaalsprekers van het *C-van*-dialect: Vlamingen die *C-van* inderdaad als Vlaamse variant van *om* zijn gaan gebruiken. Verwonderlijk is dat niet aangezien *C-van* minder frequent in extractie- en *raising*-contexten voorkomt dan bij controle- en epistemische werkwoorden. Bovendien zijn ook de vaak erg subtiele betekenisnuances die *C-van* teweegbrengt moeilijk te vatten voor een buitenstaander. In dit perspectief wordt het duidelijk hoe *C-van* voor niet-Brabanders is beginnen te functioneren als een Vlaamse tegenhanger van *om*, of anders geformuleerd: als een beperktere variant van het oorspronkelijke *C-van*.

In deze paragraaf hebben we *C-van* vanuit een sociolinguïstisch perspectief benaderd. Het is duidelijk geworden dat er twee groepen van *C-van*-gebruikers zijn: één die zich hoofdzakelijk in Brabant concentreert en een tweede, grotere groep die in de rest van het Zuid-Nederlandse taalgebied is terug te vinden. De eerste groep gebruikt en begrijpt *C-van* zoals beschreven in de eerste drie paragrafen van dit artikel, de niet-Brabanders zien *C-van* als een Vlaamse tegenhanger van *om*. We hebben tot slot nog de hypothese geopperd dat het eerste gebruik meer oorspronkelijk is dan het tweede.

6 Syntactische analyse van *C-van*-constructies

De eerste doelstelling van dit paper is bereikt. We hebben de *C-van*-constructie vanuit verschillende hoeken benaderd in een poging een gedetailleerde karakterisering te geven van dit fenomeen. De vraag die de vorige paragrafen echter oproepen, is hoe al deze informatie kan worden ingepast in een syntactische analyse van *C-van*-constructies.³³ Die kwestie staat centraal in deze laatste paragraaf. Uitgangspunt van ons betoog vormt het semantische gedrag van *C-van*. We zoeken naar een syntactische configuratie waar de semantiek van de *C-van*-constructie zonder meer uit kan worden afgelezen. Deze werkwijze is niet nieuw. In 1995 reeds ontwikkelde Sjef Barbiers in zijn proefschrift *The Syntax of Interpretation* een methode om syntactische en semantische structuren op elkaar af te stemmen

³² We abstraheren hier dan wel even van het feit dat *C-van* ook voor niet-Brabanders bij epistemische werkwoorden kan voorkomen (zij het wel in een iets mindere mate dan bij controlewerkwoorden), terwijl dit voor *om* totaal uitgesloten is.

³³ Merk op dat we in onze analyse uitgaan van het ‘oorspronkelijke’ gebruik van *C-van*, i.e. het gebruik zoals beschreven in paragraaf twee t.e.m. vier.

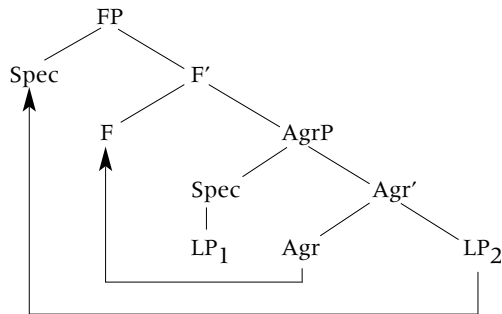
(Barbiers 1995).³⁴ Hoewel we ons in wat volgt niet zullen houden aan de technische aspecten van zijn voorstel, sluiten we ons wel aan bij zijn meer algemene ideeën omtrent de verhouding tussen syntaxis en semantiek:

The sole goal of building a syntactic structure is to form a complex meaning out of a number of simple lexical meanings of morphemes. (...) That is, every part of a syntactic structure should directly contribute to the semantic interpretation of that structure. (Barbiers 1995:1)

De werkwijze die we bij onze analyse zullen hanteren, is erg eenvoudig. In paragraaf drie zagen we dat C-*van* een Evaluatieve Lezing teweegbrengt. Dit betekende concreet dat *van* als complementeerder een negatieve evaluatie geeft van een tweeledige relatie. Bij de controle- en de epistemische werkwoorden gaat het dan om een predikatierelatie, bij de *raising*werkwoorden om een vergelijkingsrelatie. Dit onderscheid moet ook tot uiting komen in onze analyse. We zullen dus bij de controle- en de epistemische werkwoorden van een andere onderliggende structuur uitgaan dan bij de *raising*werkwoorden. In het eerste geval laten we ons daarbij inspireren door Den Dikken analyse van de *schat van een kind*-constructie (Den Dikken 1996),³⁵ terwijl we voor de *raising*werkwoorden steunen op Roorycks analyse van het werkwoord *seem* (Rooryck 1997). De evaluatie die C-*van* geeft van deze relaties is echter in beide gevallen dezelfde. Dat betekent dat de verdere derivatie van C-*van*-zinnen ook volledig parallel moet verlopen. Voor die verdere derivatie zullen we grotendeels terugvallen op Kaynes analyse van het Franse complementeerende *de* (Kayne 1999). In wat volgt lichten we eerst de voorstellen van Den Dikken, Rooryck en Kayne wat nader toe, om vervolgens, op basis van die drie voorstellen, een mogelijke analyse van C-*van*-constructies te schetsen.

Volgens Den Dikken is de constructie van het type *schat van een kind* een geval van Predikaatsinversie, een fenomeen dat in nog heel wat andere constructies voorkomt. Heel algemeen ziet de structuur waar het hier om gaat eruit als die in (72), waarbij LP staat voor Lexicale Projectie. Ze wordt in (73) in haar meest eenvoudige vorm geïllustreerd voor het zinnetje *The best candidate is John*.

(72)

³⁴ Merk op dat ook Barbiers niet de uitvinder is van deze idee. Ze is in haar meest zuivere vorm terug te voeren tot het werk van Frege en Montague.

³⁵ Een deel van dit paper is later gepubliceerd als Den Dikken (1997). Aangezien in de gepubliceerde versie echter de aandacht grotendeels is verschoven naar een ander type van constructie, blijven wij ons in wat volgt verder baseren op Den Dikken (1996).

Complementierend van

- (73) a $[_{FP} \text{ Spec F } [_{AgrP} \text{ John } [_{Agr} \text{ Agr [the best candidate]}]]]]$
 (= onderliggende structuur)
 b $[_{FP} \text{ [the best candidate]}_j \text{ F+Agr}_i \text{ } [_{AgrP} \text{ John } [_{Agr} \text{ t}_i \text{ t}_j]]]$ (= S-structuur)

Deze structuur heeft wellicht enige verdere toelichting nodig. In de onderliggende structuur van (72) – dus in de structuur vóór de verplaatsingen hebben plaatsgevonden – en in (73a) staan LP_1 en LP_2 (resp. *John* en *the best candidate*) in een subject-predikaat relatie. Ze vormen immers resp. het subject en het predikaat van een AgrP. Van LP_1 wordt geprediceerd dat het een LP_2 is. Van *John* wordt gezegd dat hij *the best candidate* is. Typisch voor deze constructie is nu dat het predikaat (LP_2 / *the best candidate*) over het subject (LP_1 / *John*) heen verplaatst wordt naar de Spec-positie van een hogergelegen Functionele Projectie (FP). De volgorde van subject en predikaat wordt op die manier omgekeerd, vandaar de naam ‘Predikaatsinversie’. Deze verplaatsing gaat steeds gepaard met de verplaatsing van het Agr-hoofd naar de hoofdpositie van die hogergelegen FP. De verklaring voor die tweede verplaatsing vindt Den Dikken in Chomsky’s minimalisme:

With Predicate Inversion being a case of A-movement, potential problems of locality are expected to arise in the derivation of Predicate Inversion constructions, given that the fronted predicate necessarily crosses an intervening A-position – the position of the SC subject, SpecAgrP. This would incur a violation of (Relativised) Minimality, unless the position that the A-moving LP skips and the first position that it can land in (SpecFP) can be rendered *equidistant* from its extraction site. Two positions are equidistant if they are members of the same minimal domain. (...) moving the Agr-head up to F creates the requisite minimal domain that contains both SpecAgrP and the first available landing site for the moved LP. The ‘shortest movement’ condition thus ensures that Agr will raise to F whenever LP moves across the filled specifier of the AgrP dominating it. (Den Dikken 1996:2)

De combinatie van Agr en F wordt fonetisch gerealiseerd als een copula. De precieze vorm van dit copula hangt af van de verdere context, maar de functie ervan is overal dezelfde: het is een overte markeerder van een onderliggende subject-predikaat relatie. In (73) wordt deze markeerder fonetisch gerealiseerd als *be*.

Deze algemene analyse past Den Dikken ook toe op constructies van het type *N van een N*. De frase *een schat van een kind* krijgt op die manier bijvoorbeeld de analyse in (74) toegewezen.

- (74) a $\text{een } [_{FP} \text{ Spec F } [_{AgrP} \text{ kind } [_{Agr} \text{ Agr } [_{NumP} \text{ een schat}]]]]$ (= onderliggende structuur)
 b $\text{een } [_{FP} \text{ } [_{NumP} \text{ t}_j \text{ schat}]_j] \text{ } [_{F} \text{ van + } [_{Agr} \text{ Agr + } [_{Num} \text{ een}]_k]] \text{ } [_{AgrP} \text{ kind } [_{Agr} \text{ t}_k \text{ } [_{NumP} \text{ t}_i]]]$ (= S-structuur)

De structuur in (74b) ziet er op het eerste gezicht ingewikkelder uit dan die in (72). Dit heeft echter enkel te maken met het feit dat het lidwoord van de NumP *een schat* eerst nog naar het Agr-hoofd verplaatst wordt.³⁶ Voor het overige zijn hier immers net dezelfde prin-

³⁶ Over de precieze motivering van deze verplaatsing weiden we hier niet verder uit, aangezien ze specifiek is voor dit type van constructie en dus niet van toepassing is op *C-van-zinnen*. Het gaat ons hier meer om het algemene principe.

cipes aan het werk als in (72). In de onderliggende structuur vertrekken we van een subject-predikaat relatie. Van *kind* wordt gezegd dat het *een schat* is. Vervolgens wordt het predikaat van die relatie (in dit geval *schat*) over het subject heen verplaatst naar de Specpositie van een hogergelegen FP, zodat subject en predikaat van volgorde verwisselen. Om deze verplaatsing mogelijk te maken, moet het Agr-hoofd verplaatst worden naar het hoofd van diezelfde FP. Die hoofdpositie wordt vervolgens fonetisch gerealiseerd als een copula, een overte markeerder van de onderliggende subject-predikaat relatie. Deze markeerder wordt in dit specifieke geval uitgespeld als *van*.

Roorycks analyse van het werkwoord *seem* in een *raising*context hebben we hierboven, in paragraaf 3.5, reeds even toegelicht. De structuur die hij aan een zin als die in (75) toekent, wordt weergegeven in (76).

- (75) Alfred seems to be smoking.
 (76) $[_{AGRSP} \text{ Alfred } [_{seems} \text{ AGRS }]] [_{VP} \text{ t}_{V^\circ} [_{CP} [_{AGRSP} \text{ t}_{Alfred}$
 $\text{to be smoking }] [_{C'} \text{ C}^\circ \text{ t}_{AGRSP}]]]$

Rooryck gaat ervan uit dat *seem* zowel in een niet-*raising*- als in een *raising*context een CP selecteert als zijn complement. De verplaatsing van de NP *Alfred* vanuit die complement-CP naar de subjectspositie van de hoofdzin zou binnen een traditionele analyse echter resulteren in een geval van *improper movement*. De NP wordt immers van een A- naar een A'-positie verplaatst via een tussenliggende A'-positie (de Spec,CP-positie van de complementzin). Om dit te vermijden neemt Rooryck aan dat de hele AGR_{SP} *Alfred to be smoking* eerst naar de Spec-positie van de ingebedde CP wordt verplaatst. Deze verplaatsing kan hij bovendien onafhankelijk motiveren. Het hoofd van de ingebedde CP wordt gekenmerkt door een [+Focus]-feature dat 'nagekeken' moet worden door de AGR_{SP} via verplaatsing naar Spec,CP. Het is ook dat [+Focus]-feature van C° dat ervoor zorgt dat binnen de ingebedde CP een vergelijkingsrelatie kan worden opgezet (zie boven).

Met de voorstellen van Den Dikken en Rooryck beschikken we over een manier om de tweeledige relatie die ten grondslag ligt aan C-*van*-zinnen, te formaliseren. Beide zijn ze echter ongeschikt om de negatieve evaluatie die C-*van* geeft van die relatie op een afdoende manier te vatten. Volgens Den Dikken is *van* niet meer dan een betekenisloze markeerder van de onderliggende subject-predikaat verhouding en in Roorycks voorstel komt *van* – weliswaar om begrijpelijke redenen – zelfs niet aan bod. Voor het tweede deel van onze analyse gaan we dan ook te rade bij Kayne. In een recent artikel stelt die een voor ons doel erg interessante analyse voor voor het Franse complementerende *de* en het Italiaanse complementerende *di* (Kayne 1999). In (77) zien we stapsgewijs hoe Kaynes analyse verloopt en in (78) wordt deze abstracte gedachtegang toegepast op de zin *Gianni ha tentato di cantare* ('G. heeft geprobeerd van zingen').

Complementierend van

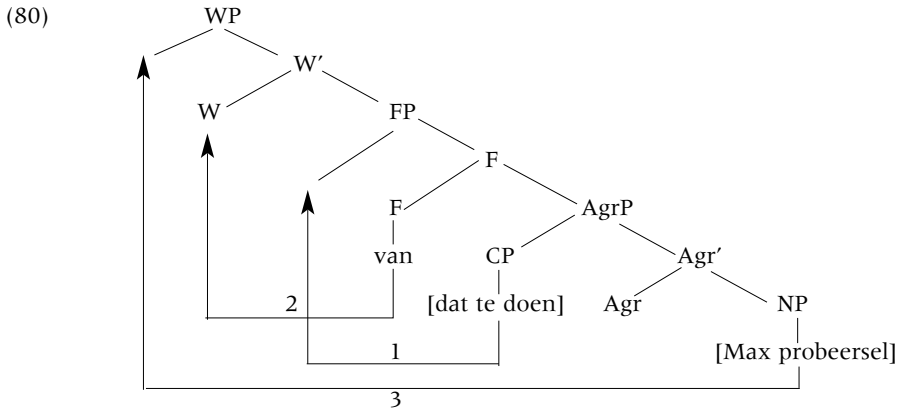
- (77) a The infinitival IP is merged with the main verb, not with *di*.³⁷
(= Kayne 1999, (44))
b *Di* enters the derivation subsequent to that.
c *Di* attracts the infinitival IP to its Spec.
d *Di* then raises to an immediately higher head W.
e (*Di* +)W then attracts VP to its Spec.
- (78) ... tentato cantare – merger of *di* (= Kayne 1999, (45))
... di tentato cantare – attraction of infinitival IP by *di*
... cantare_i di tentato t_i – merger of W and attraction of *di* by W
... di_j + W cantare_i t_j tentato t_i – attraction of VP to Spec,W
... [tentato t_j]_k di_j + W cantare_i t_j t_k

Essentieel volgens Kayne is dat in de onderliggende structuur de infinitiefzin geen constituent vormt samen met *di / de / van / ...*. Het zijn veeleer het matrixpredikaat en de infinitiefzin die samenhangen. Dit is een inzicht dat we hierboven bij Den Dikken ook aantreffen en dat bovendien mooi past binnen onze definitie van de Evaluatieve Lezing van *C-van*. In (77b) verschijnt *di* in de derivatie en in (77c) wordt de complementzin naar de Spec-positie van *di* verplaatst. Ook dit is een voor ons erg interessant gegeven. Wanneer we ervan uitgaan – en in het licht van paragraaf drie is dat geen al te verre gaande veronderstelling – dat *C-van* een evaluatief morfeem is, dan wordt de verplaatsing van de complement-CP naar de Spec van *C-van* erg betekenisvol. Het is immers precies in die Spec-Hoofd relatie dat de infinitiefzin negatief wordt geëvalueerd. Technischer geformuleerd: *C-van* bezit een evaluatief kenmerk dat moet nagekeken worden door verplaatsing van een constituent naar de Spec-positie van *C-van*. Kaynes analyse biedt ons dus de mogelijkheid om de evaluatieve bijdrage van *C-van* aan een zin te formaliseren.

We hebben nu alle middelen in handen om onze analyse van *C-van*-constructies voor te stellen. We beginnen bij de controle- en de epistemische werkwoorden. Onze analyse wordt in (80) geïllustreerd voor de zin in (79).³⁸

- (79) Max probeert van dat te doen.

³⁷ Met *merge* wordt iets als ‘samenvoegen’ bedoeld. Door deze operatie worden constituenten van het X'- of het XP-niveau gevormd. Kayne bedoelt dus in dit geval dat de infinitivale IP wordt samengevoegd met het hoofdwerkwoord tot één grotere constituent. Het begrip *merge* is een product van Chomsky's minimalisme. Dat laat immers toe de structuur op ieder moment van de derivatie verder uit te breiden met een lexicaal (of functioneel) element.

Eerst en vooral merken we op dat de analyse in (80) niet de volledige derivatie van de zin in (79) bevat. Geheel in overeenstemming met wat we in paragraaf drie geobserveerd hebben, gaan we er hier van uit dat het matrixwerkwoord basisgegeneerd wordt als een nomen (in dit geval *probeersel*).³⁹ Dit betekent dat dat nomen in een latere derivatiefase nog geïncorporeerd moet worden in de V van de hoofdzin. Bovendien moet ook het subject (*Max*) vanuit de Spec,WP-positie nog naar de subjectpositie van de hoofdzin worden verplaatst. Aangezien deze twee verplaatsingen echter de verdere afwerking van de zin betreffen en dus niets met het gebruik van *C-van* als dusdanig te maken hebben, laat ik ze hier verder onbesproken.

De onderliggende structuur van (80) doet sterk aan Den Dikkens analyse van de *schat van een kind*-constructie denken. We vertrekken onderaan in de boomstructuur van een subject-predikaat verhouding binnen een AgrP. Van *dat te doen* wordt gezegd dat het een probeersel van Max is. Bovendien zien we ook hoe, net als bij *een schat van een kind*, de woordvolgorde op het oppervlakteniveau afwijkt van die in de onderliggende subject-predikaat relatie. Ook hier lijkt dus sprake te zijn van Predikaatsinversie. Zodra er verplaatsingen aan te pas komen, wijken we echter sterk af van Den Dikkens voorstel. Het is in (80) niet het predikaat (*Max probeersel*), maar wel het subject (*dat te doen*) dat naar de Specpositie van *C-van* wordt verplaatst. Dit heeft alles te maken met de negatieve evaluatie die *C-van* teweegbrengt. *Van* is hier een evaluatief morfeem en *dat te doen* moet verplaatst worden naar de Specpositie van *van* om er in een Spec-Hoofd verbinding zijn negatieve interpretatie te kunnen krijgen. De verdere afwerking van onze analyse volgt Kaynes voorstel. Eerst wordt *van* naar een hoger functioneel hoofd verplaatst en vervolgens verhuist de NP *Max probeersel* naar de Specpositie van die hogergelegen Functionele Projectie. Op die manier wordt de oorspronkelijke volgorde van subject en predikaat omgewisseld en komt de Predikaatsinversie waarvan hierboven sprake was, tot stand.

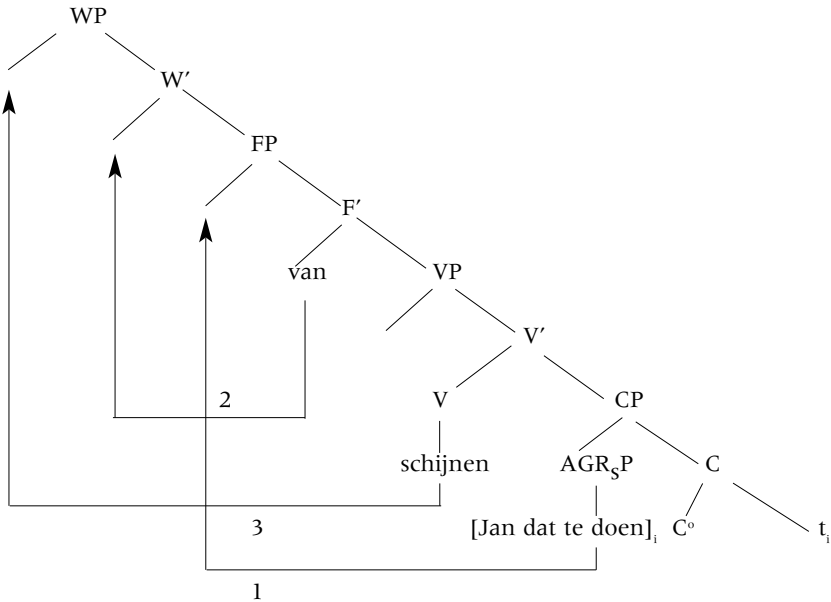
Onze analyse van *C-van*-constructies bij *raising*werkwoorden ziet er enigszins anders uit. Ze wordt in (82) geïllustreerd voor de zin in (81).

³⁸ De getallen bij de verplaatsingen geven aan in welke volgorde ze plaatsvinden.

³⁹ Het was Teun Hoekstra die me suggereerde om onderaan in de structuur niet te vertrekken van het werkwoord, maar van het nomen dat eraan ten grondslag ligt

(81) Jan schijnt van dat te doen.

(82)

De basisstructuur waar we hier van uitgaan, is geïnspireerd op Roorycks analyse van het werkwoord *seem* in *raising* contexten. De AGR_{SP} wordt binnen de ingebedde CP verplaatst naar de Spec-positie. Daardoor kan het hoofd C° een vergelijkingsrelatie opzetten binnen die CP. Deze vergelijkingsrelatie – en dan vooral het eerste lid ervan – wordt vervolgens negatief geëvalueerd door C-*van*. Dit komt in (82) net op dezelfde manier tot uiting als in (80). De complement-CP wordt verplaatst naar de Spec-positie van het evaluatieve morfem *van* om daar in een Spec-Hoofd relatie zijn negatieve evaluatie te krijgen. De verdere derivatie van deze zin verloopt volledig parallel aan die in (80), zij het dan wel dat het nu het werkwoord *schijnen* is dat uiteindelijk aanbeldt in de Spec-positie van de hogergelegen Functionele Projectie WP. In een latere fase moet *schijnen* nog verplaatst worden naar een hogere V-positie en moet ook de NP *Jan* naar de subjectpositie van de hoofdzin worden verplaatst.

7 Besluit

Dit artikel was gewijd aan het gebruik van *van* als complementeerder, een constructie die tot dusver niet de aandacht had gekregen die ze verdient. Uit een vergelijking tussen *van* en *om* is bijvoorbeeld gebleken dat het niet opgaat te stellen dat *van* niet meer is dan een Vlaamse tegenhanger van *om*. *Van* kan voorkomen bij twee groepen van werkwoorden die geen *om* toestaan. Bovendien laten *van*-complementen bepaalde vormen van extractie toe (Derde Constructie, Wh-verplaatsing), terwijl zulke verplaatsingen bij *om*-complementatie volledig uitgesloten zijn. Het meest opvallende verschil tussen beide complementeerders situeert zich echter op semantisch terrein. We hebben vastgesteld dat het gebruik van

C-*van* impliceert dat de spreker een negatieve evaluatie geeft van de tweeledige relatie die ten grondslag ligt aan de zin. Bij de controle- en de epistemische werkwoorden gaat het dan om een predikatielrelatie, bij de *raising*werkwoorden om een vergelijkingsrelatie. Deze betekenisnuance is bij *om* volledig afwezig. Een vergelijking met het Franse *de* leerde ons dat deze complementeerder dichter bij C-*van* staat dan *om*: *de* kan bij meer werkwoorden voorkomen dan *om*, *de*-complementen laten extractie toe en de constructie van het type *cet idiot d'homme* heeft een semantische structuur die vergelijkbaar is met die van een C-*van*-zin. Al dit feitenmateriaal werd echter gerelativeerd en genuanceerd wanneer we C-*van* vanuit een sociolinguïstisch standpunt benaderden. Toen werd duidelijk dat er twee groepen van C-*van*-gebruikers zijn, een Brabantse en een niet-Brabantse. De eerste gebruikt en begrijpt C-*van* zoals hierboven beschreven, de tweede ziet deze complementeerder veeleer als een Vlaamse tegenhanger van *om*. Bij onze syntactische analyse van C-*van*-constructies hebben we ons laten inspireren door voorstellen van Den Dikken, Rooryck en Kayne. Onze voornaamste bedoeling daarbij was om de semantische karakteristieken van C-*van* syntactisch-configuratieel tot uiting te laten komen.

Bibliografie

- Barbiers, S. (1995).** *The Syntax of Interpretation*. (= HIL dissertations, 14). Den Haag: Holland Academic Graphics.
- Bennis, H. & T. Hoekstra (1989).** *Generatieve Grammatica*. Dordrecht: Foris Publications.
- Chafe, W. & J. Nichols (1986).** *Evidentiality: the linguistic coding of epistemology*. Norwood, N.J.: Ablex.
- Chomsky, N. (1986).** *Barriers*. (= Linguistic Inquiry Monograph, 13). Cambridge (Massachusetts)/ London (England): The MIT Press.
- Cinque, G. (1990).** *Types of A'-dependencies*. (= Linguistic Inquiry Monograph, 17). Cambridge (Massachusetts)/ London (England): The MIT Press.
- Clercq, W. de (1981).** *Zuidnederlands Woordenboek*. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff.
- Besten, H. den & J. Rutten (1989).** On Verb Raising, Extraposition and Free Word Order in Dutch. In: D. Jaspers e.a. (1989), 41-56.
- Broekhuis, H., H. den Besten, K. Hoekstra & J. Rutten (1995).** Infinitival complementation in Dutch: On remnant extraposition. *The Linguistic Review* 12, 93-122.
- Dikken, M. den (1996).** *Copulas*. Ms. Vrije Universiteit Amsterdam / HIL.
- Dikken, M. den (1997).** Introduction. The syntax of possession and the verb 'have'. *Lingua* 101, 129-150.
- Haegeman, L. (1995).** *Introduction to Government & Binding Theory*. 2e editie. Oxford (UK) / Cambridge (USA): Blackwell.
- Haest, R. (1986).** Het is strengelyk verboden *van* vliegers *op-te-laeten* in de straeten. In: M. Devos & J. Taeldeman (red.) (1986), *Vruchten van z'n akker. Opstellen van (oud-)medewerkers en oud-studenten voor Prof. V.F. Vanacker*. Gent: Seminarie Nederlandse Taalkunde en Vlaamse Dialectologie R.U.Gent, 229-236.
- Hermkens, H.M. (1972).** *Verzorgd Nederlands. Eerste deel*. 's Hertogenbosch: Malmberg.
- Hoekstra, E. & J.W. Zwart (1994).** De structuur van de CP. Functionele Projecties voor Topics en Vraagwoorden in het Nederlands. *Spektator* 23, 191-212.

- Jaspers, D. e.a. (red.) (1989).** *Sentential Complementation and the Lexicon. Studies in honour of Wim de Geest.* Dordrecht/Providence: Foris Publications.
- Kayne, R. (1994).** *The Anti-Symmetry of Syntax.* Cambridge: The MIT Press.
- Kayne, R. (1999).** Prepositional complementizers as attractors. *Probus* 11, 39-73.
- Meert, H. (1941).** *Onkruid onder het tarwe.* Turnhout: Brepols.
- Muyldermans, J. (1893).** *Verzameling der meest voorkomende moeilijkheden, gallicismen en germanismen in onze taal. Bijdragen tot taal- en stijlzuivering.* Mechelen: Van Velsen.
- Overdiep, G.S. (1949).** *Stilistische grammatica van het moderne Nederlandsch.* Zwolle: Tjeenk Willink.
- Peeters, C. (1930).** *Nederlandsche Taalgids. Woordenboek van belgicismen.* Antwerpen: De Sikkel.
- Rooryck, J. (1997).** On the interaction between Raising and Focus in sentential complementation. *Studia Linguistica* 50, 1-49.
- Tasmowski, L. (1989).** A Look at Ssembler + Infinitive from Different Angles. In: D. Jaspers e.a. (1989), 403-421.
- Tsoulas, G. (1994).** Indefinite Clauses: Some Notes on the Syntax and Semantics of Subjunctives and Infinitives. In: R. Aranovich e.a. (red.), *The Proceedings of the Thirteenth West Coast Conference on Formal Linguistics.* U.S.: Center for the Study of Language and Information Leland Stanford Junior University, 513-530.
- Vreese, W. de (1899).** *Gallicismen in het Zuidnederlandsch. Proeve van taalzuivering.* Gent: Siffer.
- Wouden, T. van der (1998).** *Verboden op het werk te komen: klein woordenboek van Vlaamse taal- en andere eigenaardigheden.* Enschede: SIWU.

Convergentie en divergentie in de standaardtaal: het stripverhaal Suske en Wiske als casus

GERT MEESTERS*

Abstract

This article is set in the context of a recent new research interest in the development of Standard Dutch in the Dutch speaking part of Belgium. It takes a comic book series, *Suske and Wiske*, as its material to find out how the Belgian and Dutch instances of Dutch have developed in relation to one another. In the first part, Belgian and Dutch editions of the comic book between 1953 and 1963 are compared. The quantity of the alterations from one version to another, as well as the evolution within those quantities and the different evolution in different language components all form part of the research. In the second part, the evolution of the original Belgian version from 1955 to 1995 is given attention.

1 Inleiding

De laatste jaren is onderzoek naar de ontwikkeling van de standaardtaal in Vlaanderen en Nederland, na een relatieve stilte, weer actueel. Het hier voorgestelde onderzoek is voornamelijk geïnspireerd door Geeraerts, Grondelaers en Speelman (GGS) (1997), en wil er een aanvulling bij zijn. In de genoemde studie ontwikkelen GGS een nieuwe methode om convergentie en divergentie op het gebied van de woordenschat te meten. Ze concluderen uit hun onderzoek dat tussen 1950 en 1990 op het niveau van de standaardtaal een duidelijke convergentie van het Belgische en Nederlandse Nederlands te zien is, die volledig op het conto te schrijven is van ontwikkelingen binnen het Belgische Nederlands. De bedoeling van dit onderzoek is om de conclusies van GGS te toetsen aan taalmateriaal uit de stripverhalenreeks *Suske en Wiske* en om het onderzoeksdomein verkennend uit te breiden naar andere taalcomponenten. In §2 wordt de bruikbaarheid van het materiaal besproken; in §3 wordt kort ingegaan op de methode van GGS en de aanpassingen die nodig zijn voor het specifieke corpus. §4 behandelt het concrete opzet en de resultaten van het onderzoek, dat in een interlinguale en een intralinguale component uiteen valt. De conclusies worden gepresenteerd in een afsluitende 5e paragraaf.

* Contactadres van de auteur: Departement Linguïstiek, Postbus 33, 3000 Leuven, België. E-mail: gert.meesters@arts.kuleuven.ac.be . Ik dank B. Verheij omdat hij zeldzame Nederlandse uitgaven ter beschikking stelde voor het onderzoek. W. Smedts, H. Smessaert, D. Speelman, S. Van Pelt en S. Goeminne leverden commentaar bij een eerdere versie van dit artikel. Ik ben hen daarvoor zeer erkentelijk, maar ze zijn natuurlijk op geen enkele wijze verantwoordelijk voor eventuele overgebleven gebreken. Ten slotte dank ik ook de anonieme reviewers voor hun suggesties.

● **2 De externe taalgeschiedenis van Suske en Wiske**

De publicatiegeschiedenis van de stripreeks Suske en Wiske is interessant vanuit taalkundig perspectief. Het stripverhaal, gecreëerd door de Vlaming Willy Vandersteen, begon als een feuilleton in de Vlaamse krant De Nieuwe Standaard in 1945. In 1953 besloot de uitgeverij om naast de albumuitgave van de oorspronkelijke (soms licht aangepaste) krantenversie ook een speciale albumversie voor de Nederlandse markt uit te brengen. Naast enkele wijzigingen in tekeningen en culturele referenties verschilde de Nederlandse versie vooral van de Vlaamse door een grondig aangepast taalgebruik. Tot 1964 bleven van de meeste verhalen twee versies verschijnen. Vanaf het verhaal *De nerveuze Nerviers* van dat jaar werd nog maar één versie uitgegeven voor het hele Nederlandse taalgebied (cf. De Ryck 1994:89). De concrete unificatie gebeurt op een expliciete wijze: het personage tante Sidonie verklaart aan de andere hoofdpersonages tijdens een verhaalinleidende picknick: “[...] van nu af spreken wij beschaafd Nederlands en daarom wil ik voortaan Sidonia heten”. In tabel 1 wordt de publicatiegeschiedenis overzichtelijk voorgesteld.

periode	uitgavebeleid
1947-1953	één albumversie
1953-1964	twee albumversies: één voor Vlaanderen en één voor Nederland
1964-nu	één albumversie voor Vlaanderen en Nederland

Tabel 1: uitgavebeleid van Suske en Wiske van 1947 tot nu.

Door de uitgesproken commerciële bedoeling van de strip kunnen de aanpassingen op taalgebied worden gezien als een vrijwillige aanpassing aan de taalattitudes van het publiek. De Nederlandse versie is duidelijk bedoeld om Nederlandse kopers te lokken, wat uiteindelijk pas in de jaren zeventig echt lukte, en uit de unificatie blijkt de toenemende taalpolitieke ijver in het Zuiden om te convergeren met het Noorden van het taalgebied. Zoals uit bovenstaand citaat uit de stripreeks blijkt, werd de voordien gehanteerde supra-regionale taal van de strip niet meer als “beschaafd” beschouwd.

Uit de publicatiegeschiedenis kunnen de onderzoeksvragen voor de rest van dit artikel worden afgeleid. In §4.1 wordt een antwoord verwacht op de volgende vragen. Hoe verschillend waren de Nederlandse en de Vlaamse variant van de standaardtaal in dit stripverhaal tussen 1953 en 1964? Groeiden ze onder invloed van taalzuiveraars naar elkaar toe? Als die convergentie plaats heeft, welke verschillen verdwijnen dan sneller en welke blijven hardnekkiger? In §4.2 onderzoek ik hoe het taalgebruik in de oorspronkelijke strip zich door de jaren verhoudt tot de Nederlandse norm. Waarschijnlijk wordt de convergentie uit GGS (1997) in dit artikel bevestigd, maar het is ook de bedoeling om na te gaan wanneer en in welke mate die convergentie zich heeft gemanifesteerd. Maar eerst wordt de methodologische achtergrond van dit onderzoek geschetst.

● 3 Methodologische uitgangspunten

GGS (1997:49-56) vertrekken van zes methodologische uitgangspunten, die hier voor alle duidelijkheid beknopt worden weergegeven. Ten eerste wordt de taalvariatie onderzocht vanuit een onomasiologisch perspectief. Verschillende benamingen voor hetzelfde concept staan dus centraal. Ten tweede is spontaan tot stand gekomen taalgebruik het belangrijkste onderzoeksobject. De onderzochte onomasiologische variatie blijft, ten derde, niet beperkt tot bekende variatiegevoelige woorden, d.w.z. woorden waarvan bekend is dat ze in Noord en Zuid verschillen, zoals *jurk/kleed*. Ten vierde worden taalattitudes gekoppeld aan de individuele kennis van informanten. Ten vijfde kan een beoordeling van de Belgische situatie slechts plaatshebben na vergelijking met equivalente Nederlandse gegevens. Ten zesde en ten slotte houden GGS rekening met de mogelijke verschillende tussenniveaus tussen standaardtaal en dialect. Die zes premissen worden geconcretiseerd in een onderzoek van twee woordvelden (voetbal en kleding), met veel nadruk op de kwantificatie van de mate van verschil. Als precies meetinstrument worden diverse uniformiteitsmaten ontwikkeld (GGS 1997:56-86).

Ik bespreek nu in de hierboven weergegeven volgorde de methodologische overeenkomsten en verschillen met GGS (1997). De eventuele verschillen worden vooral veroorzaakt door de aard van het gebruikte corpusmateriaal. Net zoals GGS (1997) concentreert dit onderzoek zich hoofdzakelijk op onomasiologische variatie (eerste premisse). Enkele andere, niet-lexicale vormen van variatie komen ter sprake, maar ze vormen niet de kern van het onderzoek. De nadruk ligt ten tweede net zoals in GGS (1997) op spontaan tot stand gekomen taalgebruik, niet op enquêtemateriaal. Daarbij moet worden vermeld dat de spontaniteit van een deel van het materiaal onzeker is. De versies van de verhalen die speciaal voor Nederland werden aangepast, bestaan in hertalingen van de oorspronkelijke tekst, waardoor zeer waarschijnlijk *monitoring* (cf. GGS 1997:52-53) een rol heeft gespeeld. Met andere woorden: omdat de hertaler bewust bezig is met de verwoording, kan de Nederlands Nederlandse versie er anders uitzien dan wanneer de twee versies onafhankelijk van elkaar zouden zijn ontstaan. Enerzijds zou de hertaler door een overdreven ijver alle exogene elementen kunnen weren; anderzijds houdt een brontekst ook een drempel in, waardoor de hertaler misschien niet alles aanpast dat niet overeenkomt met zijn eigen norm. Het Nederlandse materiaal is dus weliswaar zeer waardevol voor dit onderzoek, maar mag niet op dezelfde manier worden bekeken als het Nederlandse materiaal in GGS, omdat er bij Suske en Wiske duidelijk sprake is van een brontekst met een bewuste hertaling. Het voorgaande caveat heeft uiteraard enkel betrekking op het gedeelte van dit onderzoek waarbij het hertaalde materiaal wordt gebruikt (cf. §4.1). Zoals in tabel 1 duidelijk werd gemaakt, bestaat er slechts voor een periode van iets langer dan tien jaar een aparte Nederlandse versie van Suske en Wiske.

Omdat hele stukken van verhalen als vergelijkingsmateriaal dienen, komen ten derde niet alleen bekende variatiegevoelige woorden in aanmerking voor onderzoek. Een van de kwantitatieve vragen waarop dit onderzoek een verkennend antwoord wil geven, is juist hoe verschillend de twee varianten zijn en geweest zijn. Een vergelijking van de onderzoeksresultaten met de attitudes van informanten (vierde premisse) gebeurt hier niet, wegens het kleine aantal mogelijke informanten. Uiteraard worden, ten vijfde, wel verge-

lijkbare Nederlandse gegevens betrokken in het onderzoek (de Nederlandse hertalingen).

Ten slotte (zesde premisse) is de kwestie van de stratificatie van de gegevens niet zo eenvoudig. Louter theoretisch zou men het taalgebruik in de bestudeerde stripverhalen kunnen beschouwen als supraregionaal schriftelijk taalgebruik. Maar bij beide adjectieven past een voorbehoud. In de beginperiode werd Suske en Wiske wel *supraregionaal* bevonden, aangezien in heel Vlaanderen dezelfde versie werd verspreid, maar blijkens de splitting in twee uitgaven in 1953 was supraregionaal toch relatief. Ook zijn bepaalde taalelementen uit de strip waarschijnlijk niet in heel Vlaanderen bekend (zoals *marmit* voor *ketel*, in de Nederlandse versie om een onbekende reden vervangen door *wasteil*; of *sjamfoeters* voor *schelmen*, in de Nederlandse versie creatief vervangen door *kaninefaten*), zodat het onzeker is of bijvoorbeeld een West-Vlaamse lezer de tekst wel altijd helemaal begreep. Pas vanaf 1964 en de unificatie profileert Suske en Wiske zich ondubbelzinnig als een supraregionale strip, met een supraregionale taal. Ook het adjectief *schriftelijk* verdient een overweging. Het schriftelijke karakter van de taal in de strip staat buiten kijf, maar een striptekst bestaat voor een groot deel uit (geschreven) dialoog, die enkele kenmerken deelt met spreektaal. Het spreektaalige karakter van de dialoog ("ik ga eens rap loeren, zie") is ook vooral in de Belgische uitgaven van de periode voor 1964 aanwezig. Kortom, het taalgebruik in de Suske en Wiskes van voor 1964 lijkt meer in de richting van informele standaardtaal te gaan dan men van supraregionaal schriftelijk taalgebruik zou verwachten.

De nadruk van GGS op kwantitatieve gegevens is ook in dit onderzoek bewaard. Alleen kunnen door de eigen aard van het materiaal niet dezelfde kwantitatieve methodes worden gebruikt. In tegenstelling tot GGS kan dit onderzoek zich niet toespitsen op bepaalde woordvelden, omdat de frequenties van de types te laag zijn om waardevolle kwantitatieve generalisaties te maken volgens de uniformiteitsmaten uit GGS.

Hoe zijn de genoemde uitgangspunten nu geconcretiseerd? Het onderzoek is gesplitst in twee gedeeltes: een interlinguaal gedeelte met een beperkte diachrone component en een intralinguaal diachroon gedeelte. Het eerste gedeelte (§4.1) vergelijkt de Belgische versie met de Nederlandse rond 1955 en rond 1961. Het tweede gedeelte (§4.2) bekijkt de lexicale ontwikkeling in de oorspronkelijke versies van 1955 over 1975 tot 1995. De termen *interlinguaal* en *intralinguaal* zijn hier louter als label gebruikt, en impliceren geen standpunt over de taal van Noord en Zuid.

4 De interne taalgeschiedenis van Suske en Wiske

Voor beide onderzoeken werd de volledige tekst van de eerste tien bladzijden van een verhaal als materiaal genomen. Het kan misschien vreemd lijken dat het aantal bladzijden en niet het aantal woorden als criterium werd genomen. Maar een uitgangspunt van dit gedeelte van het onderzoek was dat een token-onderzoek een beter inzicht in het werkelijke verschil tussen de varianten van het Nederlands kon bieden dan een type-onderzoek. Natuurlijk moest er dan wel voor worden gezorgd dat de hoge frequentie van bepaalde verhaalafhankelijke types het algemene beeld niet zou verstoren. Daarom werd enkel de aanhef van een verhaal als materiaal genomen. Zo'n aanhef laat zich in een strip echter

beter definiëren in een bepaald aantal bladzijden dan in een bepaald aantal woorden. Voor dit onderzoek werd het aantal bladzijden van de aanhef vrij willekeurig op tien gezet. Of er veel of weinig woorden in die tien bladzijden staan, heeft niet zo veel belang. Met statistische hulpmiddelen worden de cijfers per album of per periode toch vergelijkbaar.

Per meetpunt waren drie verhalen nodig om een verhaalthema-onafhankelijke en toch voldoende grote verzameling taalmateriaal te verkrijgen.

4.1 Interlinguaal

Voor het interlinguale gedeelte zijn de volgende vragen van belang. Hoe groot is het verschil tussen de Belgische en de Nederlandse versie? Groeit de Belgische versie onder invloed van propaganda voor de Nederlandse norm naar de Nederlandse variant toe? En zijn er wijzigingen in de proportionele verhoudingen van de verschillende soorten verschillen als het begin van de periode met het einde van de periode wordt vergeleken?

Bij de keuze van de verhalen werd rekening gehouden met de beschikbaarheid van de boeken. Ook werd erop gelet dat de Belgische en de Nederlandse versie snel genoeg op elkaar volgden, om de tijd geen storende variabele te laten worden. Als vuistregel werd daarbij in acht genomen dat er niet meer dan twee jaar tussen de verschijning van de Belgische versie in de krant en de albumpublicatie van de Nederlandse versie mocht liggen.

Om de vraag over de grootte van het verschil te kunnen beantwoorden, zijn alle verschillen in de geselecteerde albums rond 1955 en rond 1961 (de jaartallen zijn bij benadering juist en vooral als label gekozen) geïnventariseerd en is de som per album vergeleken met het aantal onderzochte woorden in datzelfde album. Enkel wijzigingen die absoluut zeker niet door taalverschillen tussen Belgisch en Nederlands veroorzaakt waren, werden buiten beschouwing gelaten: aanpassingen van de nationale actualiteit ("we zijn hier niet in Tielt, zulle" wordt "niet allemaal tegelijk"), culturele en geografische aanpassingen (*Mathil* wordt *Tilly*, *Oostende* wordt *Hoek-van-Holland*), vertalingen van voor Nederlanders blijkbaar moeilijker geachte Franse woordgroepen ("pour cela", gezegd tegen Franse musketiers, wordt "daarvoor"), verkortingen van de tekst onder invloed van plaatsgebrek en complementaire verlengingen. Het resultaat van het resterende telwerk staat in tabel 2.

titel van het verhaal + jaar van de eerste publicatie	n wijzigingen	n woorden	%
De dolle musketiers (1953)	234	1719	14
De knokkersburcht (1953)	259	1749	15
De speelgoedzaaier (1954)	306	2055	15
totaal rond 1955	799	5523	14
De zingende zwammen (1960)	210	1314	16
De wolkeneters (1960)	158	1495	11
Het rijmende paard (1963)	068	1110	06
totaal rond 1961	436	3919	11

Tabel 2: aantal verschillen tussen de Belgische en de Nederlandse versie van *Suske en Wiske* rond 1955(boven) en rond 1961 (beneden), opgesplitst per onderzocht verhaal.

Tabel 2 toont in de eerste kolom de titels van de verhalen (in chronologische volgorde) waaruit de eerste tien pagina's werden onderzocht, en in kolom twee het aantal wijzigingen tussen de oorspronkelijke Belgische versie en de Nederlandse albumuitgave (tokens, geen types). In de derde kolom staat het aantal woorden dat in totaal op de eerste tien bladzijden van de Belgische versie van de gekozen albums voorkomt; de vierde kolom presenteert het percentage van de wijzigingen ten opzichte van het aantal woorden.

Bij de interpretatie van tabel 2 is enige voorzichtigheid geboden. Het percentage geeft weer hoeveel wijzigingen aangetroffen werden per honderd woorden. De wijziging kan zowel op lexicaal niveau als op morfologisch niveau als op idiomatisch of syntactisch niveau hebben plaatsgevonden, en met één wijziging van een uitdrukking kan tegelijk ook het persoonlijk voornaamwoord aangepast zijn, om maar een voorbeeld te geven. De aanpassing van *een proper lampetkom* tot *een zuivere lampetkan* leidt bijvoorbeeld tot drie geregistreerde verschillen (*proper/zuiver*, *lampetkom/lampetkan* en de verbuiging van het adjectief). Het is dus niet zo dat in *Het rijmende paard* bijvoorbeeld zes woorden per honderd woorden werden aangepast.

Bij het doornemen van de verschillen in het corpus valt op dat een groot gedeelte van de in tabel 2 geregistreerde wijzigingen toe te schrijven is aan in de literatuur beschreven verschillen tussen Belgisch en Nederlands Nederlands, zoals *stillekens/stiekum*, *gaarne/grraag*, *rap/vlug*, *vangen/raaskallen*,... Maar niet alle wijzigingen kunnen op het eerste gezicht als instanties van een verschil tussen Belgisch en Nederlands Nederlands worden beschouwd. Wat moeten we bijvoorbeeld denken van een vervanging van *hoe* door *op welke wijze* of van *belandde* door *terecht kwam*?

Vooraf bij de lexicale wijzigingen is het precieze statuut van een wijziging (Nederlands-Belgisch of niet) vaak onzeker. Een wijziging kan bijvoorbeeld ook aan een verschillende registerkeuze toe te schrijven zijn. Moest de Nederlandse versie misschien in een iets verhevener register worden herschreven? In §3 werd ook al de hertaalproblematiek geschetst, die op het eerste gezicht vrij willekeurige wijzigingen kan veroorzaken. De aantallen in tabel 2 geven dus eerder een maximaal verschil dan een precies verschil aan. Toch hebben die register- of hertalingswijzigingen misschien op een minder voor de hand liggende manier te maken met Nederlands-Belgische verschillen: ze illustreren mogelijk verschillen in het zogenaamde onomasiologische profiel voor het concept in kwestie. GGS (1997:7) gebruiken de term onomasiologisch profiel om aan te geven dat voor een bepaald concept verschillende woorden in verschillende mate gebruikt worden. Een Nederlands-Belgisch verschil is meestal geen wel-nietverschil (voorbeeld: *ge* als persoonlijk voornaamwoord in België en *je* in Nederland), maar een meer-minderverschil (hypothetisch voorbeeld: in België 50% *rap*, 40% *vlug* en 10% *snel*; in Nederland 5% *rap*, 35% *vlug* en 60% *snel*). Dat soort meer-minderverschillen is veel minder onderzocht. Daarom is het zo belangrijk om niet enkel bekende variatiegevoelige items te onderzoeken, maar open te staan voor nieuwe Nederlands-Belgische verschillen (cf. §3).

Een aantal van de (vooral lexicale) wijzigingen die in tabel 2 opgeteld zijn, kunnen een indicatie vormen voor minder bekende meer-minderverschillen. Natuurlijk komen verschillen in onomasiologische profielen tussen België en Nederland in deze inventaris van wijzigingen niet volledig aan het licht, want door een wijziging wordt enkel gesuggereerd dat het onomasiologische profiel anders kan zijn, maar wordt niet aangege-

ven welke precies de verschillen tussen de profielen zijn. Als *ploeg* wordt vervangen door *club*, dan weten we niet of die vervanging in 5, 20 of 100% van de gevallen zou gebeuren. Voor *doch/maar* is het vervangingspercentage zeker geen 100, want *doch* blijft soms gewoon staan. Maar ook hier is het onmogelijk om uit het corpus een betrouwbaar onomasiologisch profiel te distilleren.

Een en ander betekent dat het in tabel 2 geregistreerde maximale verschil ondanks het noodzakelijke voorbehoud dat hierboven gemaakt is, dicht bij het werkelijke verschil kan liggen, maar dat uitsluitel over het statuut van wijzigingen als *bedreiging/dreigement* of *heel/zeer* niet voor de hand ligt. Met andere woorden: het is terecht om uit de tabel af te leiden dat het verschil tussen het Belgische en het Nederlandse Nederlands rond 1955 zich in het corpus manifesteert in de vorm van 14 aanpassingen per 100 woorden. Maar het precieze aantal aanpassingen als gevolg van het verschil tussen de taalvarianten zou ook 10 of 12 per 100 woorden kunnen zijn. Zolang de verschillen – ook in onomasiologische profielen – tussen beide varianten van het Nederlands niet heel precies bekend zijn, kan het verschil kwantitatief niet nauwkeuriger worden bepaald. Dat mogelijk wijzigingen in de tabel zijn opgenomen die niets met verschillen tussen de varianten te maken hebben, heeft gelukkig geen noemenswaardige consequenties voor de rest van het onderzoek. Het lijkt immers veilig om ervan uit te gaan dat het aantal wijzigingen dat geen gevolg is van de verschillen tussen beide varianten, constant blijft.

Uit tabel 2 kunnen we dus ook enkele eenduidige conclusies trekken. Tussen ruwweg 1955 en 1961 daalt het aantal wijzigingen – en dus naar we aannemen de Belgisch-Nederlands getinte verschillen – in het corpus hoogstsignificat ($p < 0.01$ bij een chikwadraat-test). De convergentie lijkt vooral plaats te vinden vanaf 1960 (publicatiedatum van *De wolkeneters* en *De zingende zwammen*) en lijkt al flink doorgezet te zijn in 1963 (*Het rijmende paard*). Jammer genoeg was *Het rijmende paard* het enige album uit de periode 1961-1964 dat voor dit onderzoek kon worden gebruikt. Daardoor is niet uit te maken of de sterke daling van het aantal wijzigingen in *Het rijmende paard* een illustratie is van een geleidelijke convergentie tussen 1960 en 1964 of van een radicale verandering met het oog op de definitieve unificatie van 1964 (cf. §2).

In elk geval lijkt de bevinding over het tijdstip waarop de convergentie merkbaar wordt, een precisering in te houden van GGS (1997:131-137), waarin werd aangetoond dat de invloed van taalzuiveringsliteratuur een invloed had op interne veranderingen in het Belgische Nederlands, vooral tussen 1950 en 1970. Omdat, zoals gezegd, GGS (1997) ook aantoonde dat de convergentie toe te schrijven is aan interne veranderingen in het Belgische Nederlands, is het niet onaannemelijk dat meer bepaald in het begin van de jaren zestig door het toenemende belang van taalzuivering in de Vlaamse media (ook in de kranten waarin Suske en Wiske werd gepubliceerd), de convergentie werd ingezet of versneld.

Om na te gaan of bepaalde taalelementen sneller convergeerden dan andere, heb ik de wijzigingen in acht verschillende categorieën ondergebracht. De categorieën werden onder andere gekozen op basis van Van Bree (1990), die het verschil tussen inhoudswoorden en functiewoorden aanbrengt. De eerste vijf klassen zijn lexicale onderverdelingen. De inhoudswoorden zitten in klasse 1: substantieven, adjectieven, (zelfstandige) werkwoorden, maar ook bijwoorden van plaats en tijd, die bij Van Bree nog een aparte plaats innemen. Omdat de zogenaamde schakeringspartikels (*dan, toch, maar, eens* cf. ANS

(1997:457)) niet altijd ondubbelzinnig van die bijwoorden te onderscheiden zijn, heb ik ze gemakshalve ook in klasse 1 ondergebracht. Typische wijzigingen in deze klasse zijn bijvoorbeeld *uitleg/poespas, beraadslagen/overleggen, bestatigen/bemerken, haast (adj.)/vlug*. Uitdrukkingen zijn ondergebracht in de tweede klasse. “Ik heb gedaan” wordt bijvoorbeeld “Ik ben klaar” of “‘t Is klaar” wordt “Klaar is Kees”. De derde klasse bevat interjecties en zogenaamde tags: zinstoevoegingen van het type *hoor, hè, kijk*, maar ook krachttermen, die onder andere uit eufemistische overwegingen vaak werden aangepast (Devlieger (1991:114;118)). Daarom verandert bijvoorbeeld *verdorie* in *nou, moe*. De vierde klasse brengt de wijzigingen samen van functiewoorden: voorzetsels, voegwoorden, voornaamwoorden (behalve de persoonlijke) en lidwoorden. De wijzigingen in de persoonlijke voornaamwoorden zitten in de laatste lexicale klasse. Dat type voornaamwoorden is apart gehouden omdat de gij-vormen algemeen bij de duidelijkste exponenten van het Belgische Nederlands worden gerekend.

Klasse 6 bundelt de syntactische fenomenen, zoals verschillen in hulpwerkwoord of woordvolgorde (“geweest zijn” verandert in “zijn geweest”), en alternanties tussen positionele en nominale groepen. Morfologische verschillen, bijvoorbeeld in de diminutiefvormen, de vervoeging van het werkwoord of de verbuiging van het adjectief zijn samengebracht in klasse 7. Al de overige verschillen, die meestal met spelling en/of register te maken hebben (bijv. *goeie/goede, meneer/mijnheer*), zijn samengeteld in klasse 8. Het resultaat van de opsplitsingsoperatie is te zien in tabel 3.

klasse	1955	%	1961	%	p-waarde
1: inhoudswoorden	307	38	140	32	0.112
2: uitdrukkingen	79	10	42	10	
3: interjecties	106	13	42	10	0.085
4: functiewoorden	66	8	36	8	
5: pers. vnw.	81	10	58	13	0.110
6: syntaxis	91	11	63	14	0.129
7: morfologie	60	8	39	9	0.400
8: rest	9	1	16	4	0.004
totaal wijzigingen	799	100	436	100	
totaal onderzochte woorden	5523		3919		

Tabel 3: verschillen tussen de Belgische en de Nederlandse versie van Suske en Wiske in 1955 en 1961, opgesplitst in acht klassen.

Tabel 3 geeft zowel voor 1955 als voor 1961 de verdeling aan van het totale aantal wijzigingen, nl. respectievelijk 799 en 436, over de acht klassen. De laatste kolom bevat de p-waarde bij een chikwadrattest, als het percentage van de klasse ten opzichte van het totaal dat tussen 1955 en 1961 gewijzigd is.

Om er zeker van te zijn dat een bepaalde klasse sneller of trager convergeert, moet er een significant verschil zijn tussen de proporties van die klasse in 1955 en 1961. Als de proportie significant stijgt, convergeert het in die klasse ondergebrachte materiaal trager

dan het onderzochte taal materiaal als geheel, of convergeert het misschien zelfs helemaal niet. Als de proportie daarentegen significant daalt, ontwikkelt de besproken klasse zich sneller in de richting van het Nederlandse Nederlands dan het geheel. Als er geen verschil is, dan convergeert die klasse even intens als het hele taalgebruik convergeert.

Vreemd genoeg is de enige klasse met een hoogstsignificante verschil ($p < 0.01$) de restklasse 8. De significantie lijkt enerzijds te maken te hebben met twee alternanties (*ze/haar* en *me/mij*) in één album (*De zingende zwammen*: 6 van de 16), en anderzijds met de kleine absolute aantallen. Waarschijnlijk zat deze klasse al op een minimaal niveau, waardoor ze in 1961 significant, maar toch niet veelbetekenend is aangegroeid. Bovendien is statistische significantie enkel waardevol als de klasse coherent is samengesteld, wat bij een restcategorie natuurlijk niet erg evident is.

Vier klassen hebben een p-waarde die dicht bij de grens van de tendens of gematigde significantie ligt: klasse 1, 3, 5 en 6. De enige ontwikkeling die volgens een strikte toepassing significant is ($p < 0.1$), is de daling van de wijzigingen in interjecties/tags (klasse 3). Ook de wijzigingen van inhoudswoorden (klasse 1) gaan sterker achteruit dan gemiddeld. De relatief sterke achteruitgang van beide klassen kan worden verklaard door het succes van taalzuivering. De klassieke taalzuivering heeft zich op de 'zeg niet, zeg wel'-adviezen geconcentreerd. Inhoudswoorden en bepaalde interjecties (*zulle, zie,...*) zijn efficiënt in die formule te integreren. Bovendien maakt Van Bree (1990) zijn onderscheid tussen inhoudswoorden en functiewoorden vooral op basis van hoe bewust een taalgebruiker zich ervan is dat hij een woord gebruikt. Inhoudswoorden worden bewuster gebruikt dan functiewoorden, en zijn ook om die reden een gemakkelijker doelwit voor taalzuiveraars. Het is opmerkelijk dat de uitdrukkingen (klasse 2) niet meedoen aan de relatief sterkere dalende tendens. Is dat toe te schrijven aan het feit dat het om grotere taalkundige eenheden gaat, of aan het ontbreken van een goed alternatief? Het lijkt moeilijk om bijvoorbeeld *de kat komt op het koord* te weren, als *daar heb je de poppen aan het dansen* niet helemaal dezelfde betekenis heeft. In de Nederlandse versie koos men in dit geval dan maar voor de voorzichtige hertaling "het is te laat". De meest waarschijnlijke verklaring voor het achterblijven van de uitdrukkingen lijkt me dat de taalzuivering zich meer op woorden dan op uitdrukkingen heeft geconcentreerd.

Behalve de restklasse 8, lijken nog twee klassen minder snel te convergeren dan het taalgebruik in het corpus als geheel: 5 en 6. De tragere convergentie van de syntactische klasse 6 lijkt in het licht van het voorgaande logisch, omdat syntactische verschillen nog minder snel worden opgemerkt door de taalgebruiker. Klasse 5 convergeert zelfs helemaal niet, al kan dat enkel worden afgeleid uit een bestudering van het materiaal, en niet uit tabel 3: de *jij*-vorm blijft helemaal afwezig uit de oorspronkelijke Belgische versie. De *gij*-vorm is zo – niet verrassend – het meest resistente Belgisch Nederlandse element.

Klasse 7 krijgt een p-waarde van 0.4, wat aangeeft dat er geen bewezen verschil is tussen de convergentie van het taalgebruik in het algemeen, en de convergentie van de morfologie.

Samengevat blijkt uit het vergelijkende onderzoek van de Belgische en de Nederlandse uitgaves dat er tussen halverwege de jaren vijftig en het begin van de jaren zestig sprake is van een significante convergentie, die we met GGS (1997) kunnen toeschrijven aan

ontwikkelingen in de Belgische versie. Vooral interjecties en inhoudswoorden convergeren snel, terwijl syntactische fenomenen en persoonlijke voornaamwoorden achterblijven op de ontwikkeling.

4.2 Intralinguaal

Na de twee synchrone onderzoeken (1955 en 1961) en hun onderlinge vergelijking, probeer ik in dit gedeelte na te gaan of de convergentie zich intern voortzet op latere momenten. Voor dit onderzoek zijn telkens de eerste tien pagina's genomen van drie oorspronkelijke uitgaves van Suske en Wiske op drie verschillende tijdstippen (1955, 1975 en 1995). Die tijdstippen werden gekozen om de ontwikkeling van het moment waarop de strip nog maar pas in het hele taalgebied werd verspreid tot heden te kunnen onderzoeken. Een bijkomend voordeel van de drie ijkpunten 1955, 1975 en 1995 is dat de eventueel storende variabele 'auteur' wordt uitgeschakeld: op elk moment is een andere auteur verantwoordelijk voor de verhalen. De constante factor op taalgebied is de uitgeverij, die de tekst door een corrector laat nakijken.

Bij gebrek aan vergelijkbaar taalmateriaal uit Nederland werd de Grote Van Dale als gezaghebbend, labelend woordenboek de scheidsrechtersrol toegewezen over het eventueel Belgisch Nederlandse karakter van aangetroffen taalelementen.

Natuurlijk is de Grote Van Dale als meetinstrument *in se* beperkt. Ten eerste is er vanzelfsprekend vooral lexicale informatie over woorden in opgenomen, en vallen dus alle syntactische of morfologische eigenaardigheden al bij voorbaat door de mazen van het net. Om de ontwikkeling te kunnen ontdekken, is dat volgens de gegevens in tabel 3 niet zo erg. De niet-lexicale wijzigingen behelzen daarin immers maximum 27% van het totale aantal wijzigingen. Ten tweede streeft een woordenboek als de Grote Van Dale geen volledigheid na bij het opnemen van regionaal gemarkeerde woordenschat. Een aantal duidelijk gemarkeerde woorden is daardoor dus buiten beschouwing gelaten in dit onderzoek: *efkens, in form, aflappen,...*. Ten derde reageert een woordenboek noodzakelijk met wat vertraging op taalverandering.

Voor de doelstelling van dit onderzoek is de Grote Van Dale als meetinstrument misschien niet verfijnd te noemen, maar voorlopig voldoende. Het gaat er immers deze keer niet om een zo precies mogelijk idee van de omvang van de verschillen te krijgen, maar wel om de ontwikkeling uit de gegevens te kunnen aflezen. Het aantal gevallen dat dan als verschillend van de Nederlands Nederlandse standaardtaal wordt geïnventariseerd is een soort minimaal verschil tussen de originele versie en de Nederlandse versie van het materiaal, als die zou bestaan. De getallen hebben weinig waarde op zichzelf, en dienen vooral als barometer. We gaan er dus met andere woorden van uit dat de verhouding van de werkelijke verschillen tot de in Van Dale geregistreerde verschillen constant blijft.

Om rekening te kunnen houden met de eventuele verandering in houding tegenover bepaalde Belgische woorden, zoals de Grote Van Dale die registreert, werd voor elk tijdstip de corresponderende editie van Van Dale gebruikt, d.i. de editie die (in theorie) ook voor de auteurs beschikbaar was (resp. de 7e, de 9e en de 12e). Achteraf bleek er zeer weinig verschil te zijn in de regionale markering van de opgezochte woorden in de verschillende edities. Wel veranderde het specifieke label (Zuidn., gew., in Belg.), maar de toekenning van een regionaal of integendeel geografisch neutraal karakter wisselde slechts uiterst zelden.

tijdstip	n gelabelde woorden	n woorden	p-waarde
1955	161	5523	
1975	6	3720	<0.001
1995	15	4590	0.186
totaal	182	13833	

Tabel 4: aantal woorden in Suske en Wiske dat met een regionaal label voorkomt in de Grote Van Dale, op drie tijdstippen.

Tabel 4 toont de resultaten van het onderzoek. In de tweede kolom zijn alle regionaal gelabelde woorden uit de drie Suske en Wiskes per tijdstip samengeteld. De derde kolom vermeldt het totale aantal woorden van de steekproeven en de vierde kolom presenteert de p-waarde bij een chikwadrattest op de gegevens uit de twee voorgaande rijen. Die chikwadrattest was zinvol omdat het ijkinstrument, zoals hierboven betoogd, slechts uiterst uitzonderlijk een ander oordeel weergaf.

De convergentie tussen 1955 en 1975 is op basis van deze gegevens hoogstsignificants (statistisch waar als p kleiner is dan 0.01). Tussen 1975 en 1995 is er met deze data echter bijna 19 procent kans dat er geen beweging naar het Nederlandse Nederlands toe noch van het Nederlandse Nederlands weg is gebeurd. Dat percentage is te hoog voor een statistisch significant verschil, hoewel de absolute cijfers een lichte divergentie lijken te suggereren. Kortom, volgens deze gegevens heeft de geconstateerde convergentie zich vooral voorgedaan tussen 1955 en 1975 en is de toestand na 1975 gestabiliseerd, of zijn de varianten misschien lichtjes beginnen te divergeren. De methode blijkt hier niet verfijnd genoeg om een statistisch significant verschil tussen 1975 en 1995 te kunnen aantonen.

5 Conclusie

Als we aannemen dat de taalontwikkeling in de stripreeks parallel loopt met de algemene ontwikkeling in het Belgische Nederlands, levert de publicatiegeschiedenis van Suske en Wiske alleen al een aardig bewijs voor de convergentie die heeft plaatsgehad. Waar in 1953 nog werd overgegaan tot aparte versies voor België en Nederland, besloot men in 1964 al om een uniforme versie uit te geven.

Door de eigen aard van het corpus, dat dankzij die toenaderingsgeschiedenis tot Nederland een bijzonder dankbaar studie-object vormde, moesten voor dit onderzoek twee complementaire, benaderende methodes ontworpen worden. Omdat de verificatiemogelijkheid als uiterst belangrijk werd beschouwd, was het benaderende aspect onvermijdelijk. Het aantal wijzigingen tussen twee versies kan immers gemakkelijk geverifieerd worden, maar het is niet waarschijnlijk dat alle wijzigingen direct kunnen worden toegeschreven aan verschillen tussen het Belgische en het Nederlandse Nederlands. Voor de doelstelling van dit onderzoek bleken de methodes meestal krachtig genoeg.

Uit het onderzoek komen enkele nieuwe conclusies naar voren, die eerder standaardiseringsonderzoek, zoals dat van Geeraerts, Grondelaers en Speelman (1997) aanvullen. Ten eerste werd aangetoond dat de toenadering van het Belgische Nederlands tot het Nederlandse Nederlands in ons materiaal duidelijk werd in het begin van de jaren zestig.

Ten tweede bleken de inhoudswoorden en interjecties sneller te convergeren, maar de syntactische fenomenen en persoonlijke voornaamwoorden trager. Ten derde had de convergentie zeer duidelijk plaats voor 1975, en bleef de situatie tussen 1975 en 1995 vrij stabiel.

Het blijft een geldige werkhypothese dat er tussen 1975 en 1995 een lichte divergentie heeft plaatsgevonden, op het conto van het Belgische Nederlands. Die hypothese wordt gevoed door het af en toe verschijnen van Belgisch Nederlandse en Nederlands Nederlandse versies van tekenfilms en stripverhalen.

● Bibliografie

- [ANS:] *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. **W. Haeseryn e.a. (1997)**. Tweede geheel herziene druk. Groningen/Deurne: Martinus Nijhoff/Wolters Plantyn.
- Bree, C. van (1990)**. De stabiliteit van de syntaxis en andere taalsectoren. Bewustzijn omtrent twintigen bij groepen twintien en uit het westen afkomstige sprekers. *Taal en tongval* themanummer 3, 186-235.
- De Ryck, R. (1994)**. *Willy Vandersteen. Bibliografie. Van Kitty Inno tot De Geuzen*. Antwerpen: Standaard.
- Devlieger, P. (1991)**. *Taal en teken in de stripreeks 'Suske en Wiske': een historisch-comparatief onderzoek*. (Ongepubliceerde licentiaatsverhandeling K.U.Leuven).
- Geeraerts, D., S. Grondelaers en D. Speelman (1997)**. *Convergentie en divergentie in de Nederlandse woordenschat. Een onderzoek naar kleding- en voetbalnamen*. Preprint.
- [Grote Van Dale:] *Van Dale's nieuw groot woordenboek van de Nederlandse taal*. **C. Kruyskamp en F. de Tollenaere (1950)**. 7e druk. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff.
- [Grote Van Dale:] *Van Dale. Groot woordenboek van de Nederlandse taal*. **C. Kruyskamp (1970)**. 9e druk (twee delen). 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff.
- [Grote Van Dale:] *Van Dale. Groot woordenboek van de Nederlandse taal*. **G. Geerts en H. Heestermans (1992)**. 12e druk (drie delen). Utrecht/Antwerpen: Van Dale Lexicografie.

● Bronnenmateriaal

- Vandersteen, W. (1995)**. *Suske en Wiske Klassiek 22. De avonturen van Suske en Wiske. De dolle musketiers*. Standaard: Antwerpen. (facsimile-uitgave van krantenversie uit 1953).
- Vandersteen, W. (1996)**. *Suske en Wiske Klassiek 25. De avonturen van Suske en Wiske. De knokkersburcht*. Standaard: Antwerpen. (facsimile-uitgave van krantenversie uit 1954).
- Vandersteen, W. (1996)**. *Suske en Wiske Klassiek 27. De avonturen van Suske en Wiske. De speelgoedzaaiër*. Standaard: Antwerpen. (facsimile-uitgave van krantenversie uit 1954).
- Vandersteen, W. (1998)**. *Suske en Wiske Klassiek 43. De avonturen van Suske en Wiske. De zingende zwammen*. Standaard: Antwerpen. (facsimile-uitgave van krantenversie uit 1960).

- Vandersteen, W. (1998).** *Suske en Wiske Klassiek 44. De avonturen van Suske en Wiske. De wolkeneters.* Standaard: Antwerpen. (facsimile-uitgave van krantenversie uit 1961).
- Vandersteen, W. (1998).** *Suske en Wiske Klassiek 50. De avonturen van Suske en Wiske. Het rijmende paard.* Standaard: Antwerpen. (facsimile-uitgave van de krantenversie uit 1963).
- Vandersteen, W. (1954).** *De avonturen van Suske en Wiske 9. De dolle musketiers.* Standaard: Amsterdam. (mogelijk een herdruk uit 1960)
- Vandersteen, W. (1955).** *De avonturen van Suske en Wiske 11. De knokkersburcht.* Standaard: Amsterdam. (mogelijk een herdruk uit 1960)
- Vandersteen, W. (1955).** *De avonturen van Suske en Wiske 13. De speelgoedzaaier.* Standaard: Amsterdam. (mogelijk een herdruk uit 1959)
- Vandersteen, W. (1960).** *De avonturen van Suske en Wiske 29. De zingende zwammen.* Standaard: Amsterdam.
- Vandersteen, W. (1961).** *De avonturen van Suske en Wiske 30. De wolkeneters.* Standaard: Amsterdam.
- Vandersteen, W. (1963).** *De avonturen van Suske en Wiske 37. Het rijmende paard.* Standaard: Amsterdam.
- Vandersteen, W. [P. Geerts] (1975).** *De avonturen van Suske en Wiske 153. De nare varaan.* Standaard: Antwerpen/Amsterdam.
- Vandersteen, W. [P. Geerts] (1976).** *De avonturen van Suske en Wiske 160. De bokkige bombardon.* Standaard: Antwerpen/Amsterdam.
- Vandersteen, W. [P. Geerts] (1977).** *De avonturen van Suske en Wiske 164. De raap van Rubens.* Standaard: Antwerpen/Amsterdam.
- Vandersteen, W. [M. Verhaegen] (1995).** *De avonturen van Suske en Wiske 246. De vorkende vuurman.* Standaard: Antwerpen.
- Vandersteen, W. [M. Verhaegen] (1996).** *De avonturen van Suske en Wiske 247. Het kostbare kader.* Standaard: Antwerpen.
- Vandersteen, W. [M. Verhaegen] (1996).** *De avonturen van Suske en Wiske 249. De razende race.* Standaard: Antwerpen.

Forum

Naar een digitale bibliotheek voor de taalkunde

Verdringen de corpuslinguïstiek en de computationele taalkunde het eerlijke handwerk in de taalkunde? Op bladzijde 52 van het NWO-rapport "Een digitale bibliotheek voor de geesteswetenschappen" wordt dit als een reële mogelijkheid gezien:

Er is zelfs een kans dat de TST (taal- en spraaktechnologie –GB/IS) andere onderdelen van de taalwetenschap zal doen verdwijnen. De corpuslinguïstiek trekt steeds meer onderzoekers, en vacatures in de taalwetenschap doen zich juist – door de ruimere financiële mogelijkheden – op dit gebied voor, terwijl op andere gebieden (bijvoorbeeld de historische taalkunde) posten worden opgegeven.

Het citaat maakt deel uit van een langer betoog, waarin wordt gesteld dat er met name binnen de taalwetenschap (en in tegenstelling tot andere delen van de geesteswetenschappen) sprake is van professioneel gebruik van informatie- en communicatietechnologie (ICT), van een jarenlange traditie op dit punt, van een grote groep onderzoekers die gebruik maakt van ICT binnen het onderzoek en van een vruchtbare samenwerking met de industrie.

Beleidsmakers hebben de afgelopen jaren een grote belangstelling getoond voor initiatieven waarbij ICT een rol speelt (het rapport citeert uit minstens vijf eerdere beleidsnota's waarin de rol van ICT binnen de geesteswetenschappen wordt besproken), en ook onderzoek dat de belofte van een praktische toepassing in zich draagt of waarin zelfs wordt samengewerkt

met het bedrijfsleven heeft tegenwoordig een streepje voor. Er worden momenteel een aantal NWO-projecten uitgevoerd waarbij computationele taalkunde en corpuslinguïstiek een rol spelen, zoals het prioriteitsprogramma *Taal- en Spraaktechnologie*, het pionierproject *Algorithms for Linguistic Processing*, en het (mede door NWO gefinancierde) project voor een Corpus Gesproken Nederlands.

De groeiende aandacht voor ICT en daaraan gerelateerde projecten binnen de taalkunde kan dus nauwelijks ontkend worden, maar het is de vraag of de taalwetenschap zich hiermee onderscheidt van andere takken van wetenschap. Wij denken van niet. Er zal vrijwel geen wetenschapper in Nederland of daarbuiten te vinden zijn die niet merkt dat wetenschappelijk onderzoek in toenemende mate beheerst wordt door internet en het gebruik van de computer. De vraag is dus niet zozeer of er geïnvesteerd moet worden in ICT of niet, maar veel eerder hoe de beschikbare middelen zo efficiënt en eerlijk mogelijk ingezet kunnen worden. De taalkunde doet het blijkbaar op dit punt helemaal niet zo slecht. Voor de historische taalkunde (en andere deelgebieden van de taalkunde waar het gebruik van ICT niet altijd vanzelfsprekend is) is het zaak om te bedenken hoe men hiermee zijn voordeel kan doen.

De hoofdpunten van het NWO-rapport

In het bovengenoemde rapport, opgesteld door Erik Viskil, wordt uiteen gezet waarom het

belangrijk is om te komen tot een digitale bibliotheek voor de geesteswetenschappen, wat die bibliotheek zou moeten bevatten, en hoe zo'n bibliotheek tot stand zou kunnen komen. Er wordt gepleit voor het opzetten van een nationaal programma gericht op de totstandkoming van een digitale, virtuele bibliotheek voor de geesteswetenschappen, en voor de oprichting van een coördinerende instantie, waarin onderzoeksorganisaties, bibliotheken en musea zijn vertegenwoordigd, die moet gaan toezien op de opzet, het beheer en de toegankelijkheid van digitale bestanden.

Digitalisering kan een belangrijke rol spelen bij de ontsluiting en conservering van bronnenmateriaal. Veel primaire bronnen, ook binnen de taalkunde, bestaan alleen in de vorm van papieren archieven en kaartenbakken, die slechts toegankelijk zijn voor onderzoekers die zich binnen de muren van een bepaalde instelling bevinden. Daarnaast bestaat er een grote hoeveelheid oud en kwetsbaar materiaal, dat alleen in speciale gevallen raadpleegbaar is. Door zulke bronnen te digitaliseren wordt de toegankelijkheid verbeterd, terwijl tegelijkertijd de noodzaak om kwetsbare originele te raadplegen vermindert.

Digitalisering maakt nieuwe vormen van onderzoek mogelijk. Voor taalkundigen behoeft dit waarschijnlijk geen betoog. Corpuslinguïstiek, computationele taalkunde en fonetiek zijn voorbeelden van taalkundige specialismen die zonder computer en digitaal onderzoeksmateriaal ondenkbaar zijn. Maar ook binnen bijvoorbeeld de geschiedenis of de kunstgeschiedenis zijn voorbeelden aan te wijzen van succesvol gebruik van de computer. De economische en sociale geschiedenis maakt gebruik van cijfermateriaal dat zich, na digitalisering, gemakkelijk leent voor verwerking door de computer en de stedenbouwkundige geschiedenis van een straat of stad kan bijvoorbeeld gevisualiseerd worden op basis van (digitale representaties van) plattegronden en bouwtekeningen.

In het rapport wordt gepleit voor een pro-

gramma waarin vooral het belang van onderzoek en onderzoekers centraal staat. Het rapport treedt niet erg in detail waar het gaat om de vraag wat er gedigitaliseerd moet worden, maar spreekt wel een aantal voorkeuren uit. Het gaat er niet om het handschrift van het Wilhelmus te digitaliseren omdat dat een belangrijk deel is van ons culturele erfgoed, maar het volledige oeuvre van een aantal achttiende- en negentiende-eeuwse auteurs moet wel gedigitaliseerd, omdat voor deze literatuur wetenschappelijke belangstelling bestaat, en ze momenteel slecht te raadplegen is. Er wordt gepleit voor omvangrijke collecties, en collecties met diepgang, die de specialist tevreden kunnen stellen. Dit betekent dat vooral de archieven van instellingen als de Koninklijke Bibliotheek, het Meertens Instituut, het Nederlands Historisch Data Archief, etc. in aanmerking lijken te komen voor digitaliseringsprojecten.

Digitalisering van het taalkundig onderzoek

Binnen de geesteswetenschappen lijkt de taalkunde nadrukkelijk voorop te lopen bij het gebruik van digitale hulpmiddelen. Als taalkundige ben je gewend je vooral te ergeren aan wat er allemaal nog niet is of wat nog niet kan, maar vanuit het perspectief van de geesteswetenschappen in het algemeen valt vooral op dat er binnen de taalkunde volwassen disciplines bestaan die nadrukkelijk gebruik maken van ICT, dat er jarenlang is geïnvesteerd in het opbouwen van corpora, dat er richtlijnen bestaan voor de interne structuur en organisatie van databestanden, en dat er specialistische software voor het doorzoeken en bewerken van databestanden beschikbaar is. Binnen de geschiedenis lijkt er sprake van een snel toenemende belangstelling voor ICT, maar bij een aantal andere disciplines lijkt men zich nog nauwelijks bewust van het nut of de noodzaak van het gebruik van ICT.

Een moeilijk punt in het rapport vormt daar-

om de vraag waarom er met name een initiatief voor de geesteswetenschappen als geheel moet komen. Niet alleen de mate waarin men reeds vertrouwd is met het gebruik van ICT voor onderzoek loopt uiteen, ook het antwoord op de vraag wat er met voorrang gedigitaliseerd zou moeten worden verschilt sterk per vakgebied. Globaal kan gesteld worden dat historici vooral geïnteresseerd zijn in het digitaliseren van primair bronnenmateriaal, dat letterkundigen met name belangstelling hebben voor collecties secundaire literatuur (inclusief recensies), en dat taalkundigen behoefte hebben aan elektronische data en hulpmiddelen zoals (geannoteerde) corpora, woordenboeken en software. De grote verschillen in belangstelling en behoefte maken dat het onwaarschijnlijk is dat een gemeenschappelijk initiatief voor de geesteswetenschappen meer zal zijn dan een paraplu voor nogal uiteenlopende activiteiten.

De Nederlandse Taalunie heeft onlangs een platform voor taal- en spraaktechnologie ingesteld, onder andere met als doel te komen tot een geregeld overleg tussen de verschillende partijen die actief zijn op dit gebied, een model op te stellen voor het beheer en onderhoud van digitaal materiaal, en een prioritering op te stellen voor nieuw te ontwikkelen hulpmiddelen. Een dergelijk platform is waarschijnlijk beter in staat NWO te adviseren over de noden van taalkundigen dan een platform dat de geesteswetenschappen als geheel moet overzien. Ook voor andere vakgebieden en specialismen (bijvoorbeeld waar het gaat om de rol van ICT binnen de bibliotheken) geldt waarschijnlijk dat de behoefte om op dit moment discipline-overstijgend te werk te gaan gering is.

Het initiatief van de Taalunie richt zich op het Nederlandse taalgebied, hetgeen onder andere betekent dat men kijkt naar de situatie in Nederland én Vlaanderen en waarbij men de relatie tot Europese projecten en initiatieven niet uit het oog verliest. Met name voor digitalisering geldt dat er veel te leren valt van wat er in andere landen reeds is gedaan, en dat er

goede mogelijkheden zijn voor Europese samenwerking. De nadruk die in het rapport wordt gelegd op het ontsluiten van archiefmateriaal dat beschikbaar is in nationale instellingen, mag niet betekenen dat men dit internationale perspectief uit het oog verliest.

Een van de opvallendste aspecten van het rapport is het ontbreken van aandacht voor secundaire literatuur. Bij het begrip bibliotheek denk je als onderzoeker toch in de eerste plaats aan een plek waar tijdschriften, dissertaties en andere wetenschappelijke publicaties te raadplegen zijn. Dit geldt zeker ook voor de taalkunde, waar eigenlijk alleen voor de historische taalkunde geldt dat primaire taaldata vooral in de bibliotheek te vinden zijn. Voor andere disciplines binnen de geesteswetenschappen is de rol van secundaire literatuur zeker niet kleiner. In zo'n situatie mag je van een rapport dat gaat over een digitale bibliotheek verwachten dat er serieus aandacht wordt besteed aan de vraag hoe we in de toekomst omgaan met wetenschappelijke artikelen, hoe elektronische tijdschriften opgezet en toegankelijk gemaakt kunnen worden, wat de auteursrechtelijke en financiële consequenties zijn, etc.

Dat de hoeveelheid elektronisch toegankelijke wetenschappelijke informatie sterk zal toenemen, en dat elektronische archieven steeds vaker de rol van de bibliotheek zullen overnemen, staat ondertussen wel vast. Toegang tot elektronische archieven met (voorlopige versies van) artikelen, dissertaties, conferentie-bijdragen etc., kan een waardevolle aanvulling zijn op wat er in de bibliotheek beschikbaar is. De informatie is vaak actueler, en wereldwijde toegang maakt het mogelijk voor, bijvoorbeeld, een Neerlandicus in Moskou of Massachusetts om literatuur te raadplegen die de lokale bibliotheek wellicht nooit bereikt. In de bètawetenschappen bestaan er voor vrijwel ieder vakgebied elektronische archieven, en er zijn informatici die zelfs nooit een bibliotheek van binnen zien. Ook sommige gebieden van de taalkunde kennen zulke archieven, bijvoorbeeld

Computation and Language (computationele taalkunde), het *Optimality Archive*, en een bibliografie van (grotendeels elektronisch raadpleegbare) artikelen over *WordNet*. Daarnaast is een enkel tijdschrift reeds elektronisch raadpleegbaar (*Natural Language Engineering*, *Journal of Linguistics*). Enige aandacht voor de vraag hoe deze succesvolle initiatieven kunnen worden uitgebreid naar andere delen van de taalkunde, en naar andere disciplines binnen de geesteswetenschappen zou geen kwaad kunnen, te meer daar duidelijk is dat dit een ontwikkeling is waarvan alle disciplines binnen de geesteswetenschappen in dezelfde mate kunnen profiteren.

Al met al lijkt ons de taalkunde met name gebaat bij een initiatief dat terdege rekening houdt met datgene wat er op dit gebied reeds bestaat of in gang gezet is, dat aansluiting zoekt bij Europese projecten, en waarin, naast de primaire bronnen, ook wetenschappelijke publicaties en andere onderzoeksproducten zoveel mogelijk digitaal beschikbaar worden gemaakt.

Gosse Bouma en Ineke Schuurman¹

Een Digitale Bibliotheek voor de Geesteswetenschappen: Aanzet tot een programma voor investering in een landelijke kennisinfrastructuur voor geesteswetenschappen en cultuur. Beleidsnota Informatie- en Communicatietechnologie van het Gebiedsbestuur Geesteswetenschappen van NWO, onderzoek en samenstelling: dr. Erik Viskil. December 1999. Het rapport is verkrijgbaar via de website van NWO: www.nwo.nl/gw/nieuws.

Links

Optimality Archive: <http://ruccs.rutgers.edu/roa.html>.

Computation and Language: www.arxiv.org, sectie Computer Science, subsectie CL

WordNet bibliography: www.cis.upenn.edu/~josephr/wn-biblio.html.

Natural Language Engineering, Journal of Linguistics: www.journals.cup.org.

¹ Gosse Bouma, Alfa-informatica, Rijksuniversiteit Groningen, gosse@let.rug.nl, Ineke Schuurman, Centrum voor Computerlinguïstiek, Katholieke Universiteit Leuven, ineke.schuurman@ccl.kuleuven.ac.be.

DigiTaal

Meertens Instituut: variatielinguïstiek on-line

1 *Uitgangspunt*

Zonder inzicht in taalvariatie op de kleine afstand, en dat in ruimtelijke, sociale en historische zin, is weinig sluitends te zeggen over variatie op de grote afstand – laat staan over taal als vermogen. Dit besef wordt helaas nog te weinig gedeeld: “(...) not all of the more theoretically oriented linguists seem to be sufficiently aware of the fact that variation is an essential characteristic of language” (Hinskens, van Hout & Wetzels 1998: 2).

Empirische studie van taalvariatie heeft belangrijke theoretische implicaties. Daarom wil het Meertens Instituut-KNAW haar rijke collectie aan taalvariatie versneld digitaal beschikbaar stellen. U kunt zo uw eigen onderzoek kunt complementeren met onderzoek naar variatie en de contexten daarvan. Vanaf de website <http://www.meertens.knaw.nl> zal een collectie van ruim 70 miljoen gesproken en geschreven woorden in een gebruiksvriendelijke werkomgeving worden aangeboden, een unieke bron van honderd jaar Nederlandse taalvariatie¹. Hieronder zal ik kort toelichten wat u kunt verwachten.

2 *De collecties*

Sinds de oprichting in 1930 van het Dialectenbureau onder leiding van P. J. Meertens en in

¹ Voor een uitgebreidere beschrijving van deze collectie en voor beschrijvingen van de overige collecties van taalvariatie, zie Ryckeboer & Scholtmeijer (1998).

opdracht van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, is een collectie taal- en cultuurdata ontstaan die elk jaar in omvang toeneemt. De collectie taalvariatie mag uniek genoemd worden in grootte (ruim 70 miljoen woorden), in tijdsspanne (meer dan honderd jaar) en in de brede samenstelling van de informantengroep (een kleine 20.000 mensen met uiteenlopende achtergronden). De taaluitingen zijn vastgelegd in vragenlijsten, geluidsopnames, streekliteratuur en veldwerkaantekeningen. Een aanzienlijk deel is inmiddels ontsloten met behulp van registers en transcripties.

De deelverzamelingen van de collectie vormen methodisch verantwoorde eenheden wat betreft diverse taalkundige en sociolinguïstische variabelen. (Dit geldt uiteraard niet voor de collectie als geheel, die immers historisch is gegroeid). Gesproken corpora zijn er onder meer van dialect in Katwijk, standaardtaal uit Leiden, scholieren- en elitetaal, van Amsterdams uit de jaren zeventig en negentig, van dialect aan weerszijden van de Duitse grens bij Millingen, van emigranten in Brazilië en de Verenigde Staten en van immigranten in de stad Utrecht.² Voor de methodische noodzaak van *ook* corpusonderzoek in de taalkunde is recentelijk in dit tijdschrift nog gepleit door Baayen (1998).

Betrouwbaarheid en validiteit van de fonetische transcripties in de collectie zijn niet in het geding, zo is aangetoond in recent onderzoek van Goeman (1999). Evenzo blijkt dit te gelden

² Sommige van de corpora zijn bij het instituut in bewaring gegeven.

voor het schriftelijke deel van de collecties (ibidem). Het gaat bij dat laatste om een geschatte elf miljoen woorden door dialectsprekers zelf opgetekende taaluitingen.

3 Het onderzoeksinstrument

Het onderzoeksinstrument dat de website van het Meertens Instituut wil zijn, zal bestaan uit drie hoofddelen: (a) ontsluiting van gegevens in de vorm van catalogi, transcripties en registers, (b) de collecties van ruwe data zelf en (c) hulpmiddelen voor de verwerking van de door u geselecteerde gegevens en voor de presentatie van uw resultaten.

3a Ontsluiting

Het hoofddeel Ontsluiting zal uiteindelijk de volgende onderdelen omvatten:

- bibliografieën
 - naamkunde
 - projectgebonden
- catalogi van
 - instituutbibliotheek
 - geluidsopnames en transcripties
 - verhalen en liederen
 - nalatenschapsarchief
- registers op
 - fonetische transcripties
 - schriftelijke enquêtes

Stel, u bent geïnteresseerd in het bindingsdomein van pronominale verwijzingen. U zoekt in diverse *bibliografieën* naar meer informatie. Wat betreft de website van het Meertens Instituut kunt u kiezen voor een bibliografie van naamkundige literatuur, voor bibliografieën met educatieve doeleinden (deze zijn met name bedoeld voor leraren en het Kennisnet voor de scholen) en voor projectgebonden bibliografieën zoals de bibliografie bij de Syntactische Atlas van Nederlandse Dialecten. De productie

van de eigenlijke dialectbibliografie is enige jaren geleden overgenomen door het NIWI (Nederlands Instituut voor Wetenschappelijke Informatiediensten-KNAW) en wordt (als voorheen) gepubliceerd in de BNTL.³

Uiteindelijk treft u in een projectbibliografie nadere uitsplitsingen van uw onderwerp aan met passende verwijzingen. U stuit op een verwijzing naar een geografische regio waar het anders toe lijkt te gaan dan uw hypothese zou toelaten. Maar hoe anders, hoe vaak en onder welke condities?

In de *bibliotheekcatalogus* met 50.000 boeken, inclusief streekliteratuur, en 1.000 tijdschrifttitels is de kans groot dat u andere publicaties kunt vinden over deze regio.

Vervolgens blijken in de *geluidscatalogus* heel wat plaatsen uit deze regio vertegenwoordigd te zijn. De collectie omvat ruim 4.000 magneetbanden, 400 platen en 400 cassettes. U treft in de catalogus informatie over de lengte van de opnames, over het tijdstip en de omstandigheden, het soort spraak (vrij of geëliciteerd), het aantal sprekers en de mate en kwaliteit van het dialect. Bij 45% van de opnames kunt u doorklikken naar een transcriptie.

Bij de opnames kunt u denken aan vrije gesprekken (van formeel tot zeer informeel), interviews (met daarin monologen over onderwerpen uit dialect of volkscultuur) en opsommingen van woordenlijsten. Onder de sprekers treft u bijna alle leeftijden aan (vanaf eerste groepers) en sociale bevolkingslagen, ook emigranten en immigranten. Het hele continuüm van standaardnederlands tot dialect vertegenwoordigd.⁴

Via een verbinding op plaatsnaam of regio leert u dat hier ook enkele *verhalen en liederen* zijn opgetekend en tevens welke onderzoekers hier ooit *veldwerk* hebben verricht. De ontsluiting van de collecties gesproken verhalen en

³ <http://www.niwi.knaw.nl>

⁴ Van een klein aantal personen is na 20 jaar een herhalingsopname gemaakt.

gezongen liederen vormt een eigen verhaal; hierop zal ik verder niet ingaan. Wel merk ik op dat bij de liederen en verhalen veelal van standaardtaal sprake is.

Naar pronominale bindingsdomeinen, ons voorbeeld, blijkt mondeling en schriftelijk te zijn geënquêteerd in verschillende jaren; dit blijkt uit de *registers* op onderwerp (lexicaal en grammaticaal). Uit een eerste selectie van enquêtevragen houdt u er uiteindelijk een aantal over die bij uw onderwerp lijken te passen. U moet hierbij denken aan lijsten met woorden en zinnen en aan schriftelijke invul- en vertaalopdrachten. Om ook met uw onderwerp verwante constructies op het spoor te kunnen komen is het grammaticale register door Eric Hoekstra⁵ samengesteld uit beschrijvingen van constructies en structuuralternaties en niet uit benoemingen van constructies.⁶

De registreringen op de jaarlijks uitgezonden vragenlijsten zijn met name bedoeld om het *doel* van de enquêtevraag duidelijk te maken. Hoewel het verwachte antwoord op een vraag allerhande woordcombinaties kan bevatten, wordt in de registrering alleen het beoogde belang van de vraag uitgedrukt. Immers, een register is in het algemeen overbodig zodra de tekst waar het om gaat zelf elektronisch te doorzoeken is (zoals bij orthografische transcripties).

Informatie die vrijkomt naast het hoofddoel van de vraag is minder gecontroleerd en daardoor mogelijk te uiteenlopend; toch bestaat de mogelijkheid te zoeken in de tekst van de ter vertaling aangeboden zinnen die niet letterlijk uw onderzoeksonderwerp bevatten: immers, sommige zinnen kunnen dit onderwerp in bepaalde regio's onbedoeld wel degelijk uitlokken.

⁵ Oud-onderzoeker van het Meertens Instituut; thans verbonden aan de Fryske Akademy-KNAW.

⁶ Het register op de woordenlijst van het Goeman-Taeldeman-project biedt ingangen op historische fonologie.

Bij de registers gaat het vooral om de jaarlijks uitgezonden instituuetsvragenlijsten inclusief de voorlopers hiervan, de enquêtes van het Aardrijkskundig Genootschap uit de 19e eeuw. Mogelijk dat ook het register op de dagblad-enquêtes van de Stichting Nederlandse Dialecten hierbij wordt opgenomen. Er is tevens de intentie om het (varianten-)register op de vertaalzinnen van de "Reeks Nederlandse Dialectatlassen" op te nemen.⁷

Vanuit de ontsluitingsmiddelen kunt u direct doorklikken naar de eigenlijke gegevens.

3b Data

Het hoofddeel Data zal uiteindelijk de volgende onderdelen omvatten:

- informantgegevens
- transcripties
 - orthografisch
 - fonetisch
- geluidsopnames van
 - vrije spraak
 - geleide spraak
 - verhalen en liederen
- schriftelijk gegevens
 - antroponiemen en toponiemen
 - enquêtes
 - verhalen en liederen
 - veldwerkoetekeningen

U heeft in uw virtuele speurtocht naar variatie in pronominale bindingsdomeinen enkele geluidsopnames en enquêtevragen geselecteerd; u kunt nu onmiddellijk doorklikken naar de *informantgegevens* en aan de hand hier-

⁷ Het reeds enkele jaren geleden afgesloten register op *bijna alle* uitgezonden vragenlijsten in het Nederlandse taalgebied is in fiche-vorm raadpleegbaar, op afspraak. Het is in eerste instantie de bedoeling dat hiervan alleen de bijbehorende blanco vragenlijsten zullen worden ingelezen. Hieraan gaat overleg met de lijst-uitzendende instanties uiteraard vooraf.

van de selectie verfijnen. Voor raadpleging van beschermde informatie moet u echter persoonlijk contact opnemen met het instituut.

Van de geluidsopnames is rond de 35% orthografisch fonologiserend *getranscribeerd* (afhankelijk van opnameproject al dan niet verrijkt met kenmerken). Een automatische toekenning van een morfologische beschrijving zal bij digitalisering worden meegenomen.

Nauwkeurig fonetische transcripties bestaan van de opnames van het Goeman-Taeldeman-project (circa 10% van de geluidsopnames). Dit project betreft onderzoek naar fonologische en morfologische variatie in het Nederlandse taalgebied. Algemene beschikbaarheid van de transcripties wordt nog uitgesteld in verband met de huidige publicatie van atlassen gebaseerd op dit materiaal. U kunt via het instituut wel reeds contact opnemen met de projectgroep om een gebruiksaanvraag in te dienen.

De digitalisering van de (onmiddellijk opgetekende) fonetische transcripties (meestal zonder geluidsopname) van de "Reeks Nederlandse Dialectatlassen" zouden in dit verband een uiterst waardevolle aanvulling zijn. Een pilotstudie naar digitalisering met tekenherkenning is gepland voor dit jaar. Hierbij zullen de nieuwste OCR-technieken van het reeds genoemde NIWI worden benut. Tot voor kort leek het onmogelijk de kleine diakritische tekens op een dergelijke manier te scannen. De verwachtingen ten aanzien van deze pilot zijn hoog.⁸

Over transcripties van de kleinere projectgebonden corpora wordt nog overlegd.

Van de transcriptie kunt u naar het feitelijke *geluidssignaal*; een orthografische transcriptie maakt immers in veel gevallen slechts attent op de potentiële aanwezigheid van gezochte verschijnselen. Oplijning van de transcriptie met de feitelijke spraak is nog niet direct te ver-

⁸ Dit geldt alleen de gezette transcripties; voor de handgeschreven transcripties in de RND wordt nog naar een oplossing gezocht

wachten. Wel kunt u een opname in haar geheel opvragen. Het digitaliseringstraject van alle aanwezige geluidsopnames is efficiënt opgezet door Meertens-medewerker Kees Grijpink⁹. We komen hier bij het omvangrijkste digitaliseringsproces op het instituut.

Onderzoek vindt momenteel plaats naar de optimale vormen van compressie voor toegankelijkheid vanaf de website. Voorlopig zal de werkwijze nog zijn dat, na digitalisering van de band, op aanvraag een kopie wordt gebrand vanaf de cd-rom.¹⁰

Van de schriftelijke gegevens staan de *familienamen* inmiddels als eerste op de Meertens website. Hierin opgenomen zijn onder meer de cijfers uit de volkstelling van 1947. U kunt niet alleen op naam zoeken maar ook op samenstellende naamsdelen. De resultaten zullen straks worden gepresenteerd in de vorm van frequentiekaarten. Digitalisering van de toponiemenbank ligt nog in de iets verdere toekomst. Hierbij moet u niet alleen denken aan plaats-, veld- en waternamen maar ook aan namen van onder meer studentenhuizen, bedrijven als café's en aan objectnamen.

Ook bij namen (vooral bij toponiemen) kunt u gegevens aantreffen met betrekking tot pronomina, het voorbeeld dat wij hier nu gebruiken.

Van de ontvangen reacties op de jaarlijks uitgezonden *vragenlijsten* is in de loop der jaren een ruime 15% handmatig ingevoerd. Hierbij wer-

⁹ Per anderhalf etmaal wordt in twee studio's het geluid verwerkt van 8 tot 10 opnames en op cd-roms geschreven. Professionele medewerkers uit de studio-wereld verzorgen de bewerkingen van het signaal bij het overzetten. Digitalisering van de opnames gebeurt niet in de laatste plaats om de originele drager te behoeden voor slijtage door raadpleging.

¹⁰ De mogelijkheid wordt onderzocht om een contract met het instituut af te sluiten voor digitalisering van audioarchieven. Momenteel loopt een kwaliteitstest van opnames uit de jaren dertig van de Universiteit van Amsterdam.

den de tekens en woorden die voor de datatypist onleesbaar bleken vervangen door afgesproken codes; enig informatieverlies is wel het gevolg. Deze manier van invoeren is bovendien arbeidsintensief en tijdrovend. Scannen van het materiaal met behulp van automatische karakterherkenning is ondoenlijk gezien de grote variëteit aan handschriften en de uiteenlopende verschillen in leesbaarheid.

Op moment van publicatie van dit artikel zal een digitaliseringstest zijn afgerond naar een mogelijkheid om de vragenlijsten toch snel, handelbaar en tevens voor iedereen tegelijk beschikbaar te stellen. Hierbij wordt samengewerkt met het NIWI waar de lijsten worden gescand als *afbeelding*. Het scannen op deze manier is een betrekkelijk eenvoudige en snelle handeling met als bijkomend voordeel dat de onderzoeker de lijsten in origineel handschrift kan raadplegen. De bijbehorende ontsluitingsapplicatie maakt een handzame raadpleging mogelijk waarbij het beeld automatisch wordt opgebroken tot vraagniveau.

U kunt aan de hand van de eerder vermelde registers voorlopig nog uw voorkeuren kenbaar maken met betrekking tot de volgorde waarin de vragenlijsten worden gescand; het huidige totaal van 116 landelijke vragenlijsten¹¹ zal gezien de werkdruk bij het NIWI pas in de loop van twee jaar kunnen zijn afgerond; het gaat immers om een half miljoen pagina's. Registers en het overzicht van de ter vertaling aangeboden woordgroepen kunnen per e-mail worden aangevraagd bij de auteur van dit artikel.¹²

De door u opgeroepen ruwe data worden direct getoond in een database waarin u vervolgens zelf aan de slag kunt.

¹¹ Naast de (soms meerdere) lijsten per jaar zijn er ook proeflijsten en regionale lijsten verzonden.

¹² Een digitalisering van nagelaten dialectoptekeningen van veelal overleden onderzoekers wordt nog niet voorzien.

3c Verwerking en presentatie

Het hoofddeel Verwerking en presentatie zal uiteindelijk de volgende onderdelen omvatten:

- bewerkingsdatabase
 - categorisering
 - statistiek
- kaartekenmodule
 - distributiekaarten
 - frequentiekaarten
- rapportmodule

Met een druk op de knop worden vanuit de registers alle opgeroepen data, bijvoorbeeld de ingevulde enquêtes, zichtbaar in een *databewerkingsbestand*. U kunt nu de ingevulde antwoorden zelf categoriseren door middel van uw eigen trefwoorden en die onmiddellijk in de diverse aangeboden velden invoeren. Het trefwoordveld houdt uiteraard een index bij zodat u kunt opschieten. Vervolgens heeft u de mogelijkheid ook deze trefwoorden nader te bewerken. Statistische gegevens worden automatisch aangepast.

Daarna doet de volgende knop de rest: u krijgt een *kaart* van het gebied waarin u bent geïnteresseerd en een (door Meertens-medewerker Maarten van der Peet geautomatiseerd) vormgegeven *rapport* van trefwoorden, plaatsnamen, automatisch bepaalde frequenties, opmerkingen en wat u verder heeft ingevoerd of mee heeft laten komen. Vanzelfsprekend zal in zowel de database als de *aanklikbare* kaart algemene geografische informatie beschikbaar zijn per plaats en gebied zoals de mate van verstedelijking, de leeftijdsopbouw en historische feiten.

Deze bewerkingsdatabase met kaartmodule kunt u ook benutten voor uw eigen gegevens. Een plaatsnaam en trefwoord is voldoende voor een inzichtelijke kaart. Mogelijk verschijnt ook een cd-rom met deze applicatie.¹³ Specifieke wensen kunt u te allen tijde kenbaar maken

¹³ Aan het gebruik van de data zelf zal een gebruikersovereenkomst voorafgaan. De exacte inhoud hiervan staat nog niet vast.

zodat de applicatie na aanpassing nog effectiever kan worden ingezet.¹⁴

De symbooltoekenning op de kaart kan plaatsvinden op frequentie van het trefwoord of op alfabet. De weergave in de legenda kan ook op beide manieren, zodat een combinatie van vier mogelijkheden ontstaat. Zo kunt u ook van een verschijnsel dat zich voordoet in meerdere woorden evenzovele kaarten maken waarbij dezelfde verschijnselen in weliswaar per kaart wisselende frequenties toch dezelfde symbolen krijgen.

Kaarten waarop de symbolen worden afgebeeld zijn er van Nederland en Nederlandstalig België, van elke provincie afzonderlijk of van grotere regio's. U kunt ook een combinatie van provinciekaarten oproepen. Het zal bovendien mogelijk zijn historische kaarten te kiezen aangepast aan het tijdvak van de gegevens.

Bij webpublicatie van de interactieve kaart kan door aanklikken van een plaats al de informatie worden opgeroepen die u daarbij heeft opgeslagen in de database, zoals trefwoord, plaatsnaam, toelichtingen, uitspraak (ook in geluidsvorm) en afbeeldingen.

Uw onderzoek naar pronominale bindingsdomeinvariatie is afgerond. Houdt uw hypothese stand?

14 Voor de dialectoloog: de applicatie maakt gebruik van de Kloeke-codering voor plaatsen en gehuchten. De Kloeke-codering is in de dialectologie van het Nederlandse taalgebied de gebruikelijke aanduiding, maar de applicatie herkent naast zowel de oude als de nieuwe Kloeke ook de plaatsnamen zelf (en maakt daarbij gebruik van een spellingsvariantenindex); vindplaatsaanduiding op een van deze wijzen is voldoende.

Het onderzoeksinstrument is nog in ontwikkeling maar op dit moment kunt u wel een aanvraag doen om uw eigen data reeds in een kaart terug te zien of om op het instituut zelf te komen werken met de applicatie.

Boudewijn van den Berg

Boudewijn.van.den.Berg@meertens.knaw.nl
 onderzoeksmedewerker Variatielinguïstiek
Documentaire Informatieverzorging

Literatuur

Baayen, H. (1998). Het Anti-Corpus Axioma. *Nederlandse Taalkunde* 2, 131-136.

Goeman, T. (1999). *T-deletie in Nederlandse dialecten: kwantitatieve analyse van structurele, ruimtelijke en temporele variatie*. Den Haag: HAG.

* Tevens beschikbaar op de website van het Meertens Instituut.

Hinskens, F. & R. van Hout & W. L. Wetzels (1998). Balancing Data and Theory in the study of Phonological Variation and Change. In: F. Hinskens & R. van Hout & W. L. Wetzels (ed) (1998). *Variation, Change and Phonological Theory*. Amsterdam: John Benjamins.

Ryckeboer, H. & H. Scholtmeijer (1998). De Nederlandse dialectologie en variatielinguïstiek voor de 20e-eeuwende. *Taal & Tongval*, themanummer 11, 65-98.

Boekbeoordelingen

J.A. Pardoën, Interpretatiestructuur: een onderzoek naar de relatie tussen woordvolgorde en zinsbetekenis in het Nederlands. Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU – Münster: Nodus Publ., 1998. Dissertatie VU Amsterdam. 467 pp. ISBN 90-72365-53-4. Prijs f 115,00; voor studenten f 65,00.

Op 10 december 1998 is Justine Pardoën gepromoveerd op een boek over zinsstructuur en woordvolgorde. Het is een opmerkelijke studie, die ik graag in de aandacht van de vakgenoten aanbeveel. Het werk geeft stof tot nadenken en bevat originele gedachten en goede voorstellen.

Het is niet eenvoudig het omvangrijke boek in een korte recensie recht te doen, en het is ook lastig om samenvatting en discussie te scheiden. Enerzijds heeft Pardoën zichzelf ten aanzien van het object van haar onderzoek sterke beperkingen opgelegd, die het zicht op het geheel bemoeilijken. Anderzijds zijn haar theoretische uiteenzettingen zo veelomvattend en gebiedend, dat ze op menig punt tot tegenspraak noden. Ik zal eerst een samenvatting geven van de opzet en inhoud van het boek. Dan volgt een overzicht van wat ik als sterke en als zwakke punten zie. Ten slotte zal ik trachten wat weerwerk te leveren.

Samenvatting

De schrijfster beoogt de relatie te onderzoeken tussen de volgorde in de Nederlandse zin en de zinsbetekenis. Om de ordening van welke ele-

menten gaat het dan, om wat voor soort structuren, wat is hier 'betekenis' en van welke aard is de samenhang tussen de vormverschijnselen en de corresponderende betekenselementen? Deze vragen vergen theoretische beschouwingen, die in het eerste deel van het boek worden gegeven (p. 19-230). Daaraan is een tweede deel toegevoegd (p. 231-430), waarin verschillende zinstypen worden geanalyseerd. Het boek wordt besloten met een samenvatting (p. 431-439) en een 'voorlopig voorstel' voor verder onderzoek m.b.t. de drie posities van de persoonsvorm in de zin (p. 439-443).

Deel 1

Het theoretische eerste deel bestaat uit 26 hoofdstukken van ongelijke aard en lengte. Slechts de laatste drie hoofdstukken (p. 195-230), over vorm en betekenis, over betekenis en interpretatie, en een samenvatting van de uitgangspunten moet men lezen om het beschrijvende tweede deel te kunnen begrijpen. De overige hoofdstukken bevatten beschouwingen over thema oftewel topic, over de beginpositie in de zin, over het subject, en over de verhouding van subject, topic en agens. Daarbij worden relevante publicaties geanalyseerd; zo krijgen de opvattingen in de *ANS* (1984, 1997), van Magretta (1977) en García (1979), van Onrust (1986, 1988), Bolinger (1965), Keijsper (1985), Verhagen (1986) ruime aandacht. Uitvoerig wordt ook ingegaan op de syntactische methode van Uhlenbeck, die net als Pardoën een interpretatieve benadering voorstaat, en op de kritiek van Kraak (1966, 1973).

Waarom besteedt Pardoën zoveel aandacht aan het eerste zinsdeel, de topic en de absolute en relatieve beginpositie? We hebben hier met gevallen te doen van ‘onafhankelijke conceptualisering’, welk begrip een cruciale rol speelt in haar zinsbeschouwing. De topic, het eerste element in de zin, is een op zichzelf staand gegeven, waarover in wat volgt een uitspraak wordt gedaan. Tegelijkertijd creëert de topic het kader waarin wat verder wordt gezegd, moet worden geplaatst. Van belang is, dat de topic kan worden begrepen los van wat volgt, de topic is ‘onafhankelijk geconceptualiseerd’. Deze algemene karakterisering kan ook gelden voor elementen verderop in de zin, zodat zinslementen steeds al dan niet onafhankelijk geconceptualiseerd zijn, wat hieronder wordt aangeduid met [+OC] resp. [-OC].

Met deze tegenstelling hangen accentverschillen samen. In *de auto* → *is kapôt* (p. 101-107) wordt eerst de auto geïntroduceerd [+OC], waarover vervolgens iets wordt gezegd; *de âuto is kapot* daarentegen is een ‘all news sentence’ waarin *de auto* een deel vormt van een groter geheel [-OC]. Het accentverschil is aanleiding om uit te weiden over de relatie tussen woordvolgorde, accentuatie en syntaxis (p. 111-117).

Van belang is de vraag wie het in de term ‘conceptualisering’ geïmpliceerde subject is. Dat is niet de spreker, die een gedachte onder woorden brengt, noch de hoorder, die uit de taaluiting de informatie distilleert. Pardoën stelt zich op het standpunt van de taalbeschuwer, die de taaluiting begrijpt en die op grond van zijn interpretatie aan de zin een structuur toekent. Het begrip van de zin gaat aan deze ‘interpretatiestructuur’ vooraf: ‘we kunnen de onderlinge relaties pas aangeven als we een zin begrepen hebben’ (p. 173). De structuur geeft weer hoe de zin is geïnterpreteerd.

Soms staan er voor één zin twee interpretatiemogelijkheden open. Dat leidt tot de vraag, of we dan met syntactische homonymie te doen hebben. Volgens Uhlenbeck en Pardoën is er alleen van syntactische homonymie sprake

wanneer er uit intonatie en accentuatie structuurverschil blijkt. Of in *the shooting of the hunters* de jagers nu schieten of geschoten worden, in beide gevallen hebben we met dezelfde tweeledige relationele structuur te doen (p. 184). Evenmin zou er van syntactische homonymie sprake zijn in: *hij betaalde voor de houten bank*, ook al kunnen we *voor de houten bank* als voorzetselvoorwerp interpreteren dan wel als bijwoordelijke bepaling. Deze onderscheidingen uit de traditionele grammatica zouden niet op vormkenmerken steunen (p. 189-194).

Dat roept de vraag op, wat als vorm moet worden beschouwd en hoe de verhouding is tussen vorm en betekenis (p. 195-208). Pardoën verzet zich tegen de idee dat vormen betekenis zouden dragen los van het gebruik. Vormen hebben h.i. slechts betekenis doordat de taalgebruikers er betekenis aan hechten. De vorm is niet het middel tot begrip en de betekenis niet het doel. De woordvolgorde veroorzaakt de zinsbetekenis niet. De zinsstructuur houdt daardoor geen causale verklaring voor de zinsbetekenis in. Maar wat zijn interpretatiestructuren dan wel?

Een structurele analyse is volgens Pardoën een verklaring achteraf (p. 206). De taalbeschuwer, die de zin begrijpt, legt in zijn structuurbeschrijving een relatie tussen de woordvolgorde en een bepaald aspect van de zinsbetekenis. De toekenning van interpretatiestructuren maakt generalisaties mogelijk ten aanzien van de verhouding tussen volgorde en betekenis. De resultaten staan los van de werkelijke interpretatieprocessen, van de vraag of de correspondentie van woordvolgorde en zinsbetekenis tot de taal zelf behoort, of we met betekenis te doen hebben of met interpretatie. Zinsbetekenis kan men, zo betoogt Pardoën (p. 209-226), niet los zien van zinsinterpretatie, daar een zin alleen betekenis heeft in het gebruik. Een toegekende interpretatiestructuur komt volledig voor rekening van de taalbeschuwer (p. 227).

Deel 2

In het tweede deel behandelt Pardoën een groot aantal voorbeelden die het begrip ‘onafhankelijke conceptualisering’ verduidelijken. Zij laat zien, hoe verschillen in interpretatie getypeerd kunnen worden door aan een element het kenmerk [+OC] dan wel [-OC] toe te schrijven. Betekenisverschillen bij gelijkblijvende volgorde zijn echter niet altijd te verantwoorden door toekenning van verschillende interpretatiestructuren: ‘niet alle betekenisverschillen zijn immers uit te leggen in termen van “onafhankelijke conceptualisering”’ (p. 230). Na een inleiding (hfst. 1), waarin ze de zin als SVX beschrijft, demonstreert Pardoën de oppositie [+OC] : [-OC] aan het finiete werkwoord (hfst. 2), en aan zinnen waarin X uit een naamwoordgroep bestaat met resp. een niet-werkwoordelijke aanvulling (hfst. 3) en een werkwoordelijk element (hfst. 4).

Een eenvoudige zin als *Jan koopt een fiets* kan op twee wijzen worden geïnterpreteerd:¹ *Jan* → *koopt* → *een fiets* resp. *Jan* → *koopt een fiets* (p. 234). In de eerste zin is *koopt* [+OC], in de tweede [-OC]. In de eerste zin wordt *kopen* als een handeling beschouwd die onafhankelijk van wat volgt, geconceptualiseerd is. In de tweede zin is het kopen van een fiets als een eenheid gedacht. De eerste zin is actief, heeft ‘transitiviteit’; de tweede is passief en heeft een statisch karakter. Het onderscheid verduidelijkt de tegenstelling tussen *hij* → *leest* → *een boek* en *dat boek* → *leest lekker* (p. 248), al zij hier herinnerd aan de opmerking op p. 226: ‘Een geslaagde verklaring is niet per se ook een volledige verklaring’.² Hetzelfde geldt voor de analyse van modale hulpwerkwoorden (p. 250-255). Voor een zin als *Jan kan schrijven* zou altijd een en dezelfde structurele verhouding gelden: *Jan* →

kan [-OC] *schrijven*, hoe we de zin ook interpreteren. Daarop komen we terug.

De onzelfstandigheid van *kan* mag niet worden toegeschreven aan het feit dat het hier om een ‘hulpwerkwoord’ gaat. Ook een ‘zelfstandig werkwoord’ kan naast [+OC] ook [-OC] zijn: *hij* → *loopt* → *met zijn kind* → *naar de eendjes* tegenover *hij* → *loopt met z’n ziel onder z’n arm* (p. 260). De eerste lezing heeft een analytisch karakter en geeft een rechtstreeks verslag van wat ‘hij’ aan het doen is. De tweede zin is statisch en heeft een synthetisch karakter; de elementen functioneren niet zelfstandig maar als deel van een eenheid.

Het element dat op een zinsdeel met [-OC] volgt, is een noodzakelijke aanvulling. Zinnen als *hij* → *is in de stal* en *hij* → *is boer* wordt dezelfde structuur toegeschreven (p. 266): op S [+OC] volgt Vf [-OC] met een aanvulling.³ En omdat de zinnen in structureel opzicht niet zouden verschillen, kunnen de betekenisverschillen tussen de zinnen niet van syntactische aard zijn. Dat is anders in de oppositie *hij* → *weegt* [-OC] *80 kilo* en *hij* → *weegt* [+OC] → *een doos vis* (p. 269).

In de hoofdstukken 3 en 4 worden een aantal veelbesproken zinstypen behandeld, waarvan de structuur met de bedoelde structurele oppositie kan worden verhelderd. In de analytische interpretatie *ze* → *duwden* → *hem* → *de trap af* (p. 274) bijvoorbeeld gaat het om een direct verslag van de gebeurtenis; in *ze* → *duwden* → *hem de trap af* krijgt door de synthese van object en bepaling de eindtoestand meer aandacht. *De trap af* is in de eerste zin een bepaling van richting, in de tweede de aan *hem* gebonden plaats; *de trap af* zegt in de eerste zin iets over al het voorgaande, in de tweede zin eerst en vooral iets over *hem*. Vergelijk ook: *hij* → *verfde* → *de deur* → *grôen* en *hij* → *verfde* → *de*

1 Pardoën gebruikt een systeem van bindingslijnen, dat ik voor het typografische gemak door pijlen en haakjes zal vervangen.

2 Naast *hij* → *leest* → *een boek* is immers ook *hij* → *leest een boek* mogelijk, hetgeen de beoogde oppositie aantast.

3 Opgemerkt zij, dat *Jan* [-OC] ook mogelijk is; vgl. *ik zie*: {*Jan is in de stal*}. Merkwaardig is het, dat in (84) omdat *hij* → [*in*] [*de stal*] [*is*] de prepositie en Vf op hetzelfde niveau worden geplaatst. Of is dit een vergissing, net als in (228): [*de*] [*dirigent*]?

dêur groen (p. 280). Niet altijd echter is er een keuze; vaak dwingt de inhoud tot de ene of de andere structuur: *hij* → *reed* → *z'n motor* → *de stoep op tegenover* *hij* → *reed* → *me van de sokken*.

In vele gevallen omvat de ene, samengestelde woordgroep ook de persoonsvorm: *hij* → *lachte zich ziek*; *ik* → *vond hem vervelend*; *hij* → *gaf me gelijk*; *hij* → *liep z'n schoenen scheef*. In deze zinnen is noch de persoonsvorm noch de naamwoordgroep onafhankelijk geconceptualiseerd. Het is overbodig, aldus Pardoën, vast te stellen of de aanvulling een bepaling (van gesteldheid) is of een deel van het werkwoord: de structuur is steeds gelijk. Er behoeft geen keuze te worden gemaakt; in *ze* → *had hem lief*, *hij* → *stelde hem teleur*, *hij* → *belde me op*, *hij* → *liep de kantjes ervan af*, *ze* → *bracht drie kinderen groot* is de persoonsvorm eenvoudigweg [-OC].

Pardoën beschouwt haar benadering daarom als 'inzichtelijker' (p. 284) dan de traditionele ontleding. Zij concludeert dat onderscheidingen als 'inherente bepaling, specificerende bepaling, primaire vs. secundaire bepaling, adjunct, complement' alsook het verzamelbegrip 'noodzakelijke aanvulling' overbodig zijn (p. 286). De synthetische dan wel analytische structuur in combinatie met de volgorde geeft de verhoudingen afdoende weer. Ook een term als 'resultatieve bepaling' is een semantische omschrijving die verband houdt met de betekenis van het werkwoord. Welbeschouwd blijven er slechts enkele syntactische constructies over: de zinsstructuur zou tweeledig zijn (statisch, synthetisch) dan wel drie- of meerledig (transitief, analytisch).

Uitvoerig behandeld worden constructies met *hebben* (p. 288-325) en *zijn* (p. 325-339), welke bespreking via *er is/zijn* overgaat in een analyse van zinnen met *er* in het algemeen. Het derde hoofdstuk wordt besloten met een beschouwing van zinnen met dubbel object. *Hebben* en *zijn* hebben in de meeste gevallen weinig betekenis, zij zijn zelden [+OC]. Zinnen als *de auto* → *heeft [een dêuk in de motorkap]*; *hij* → *heeft [de kôffie klaar]*; *zij* → *heeft [een rôk aan]*

hebben dezelfde structuur als *hij* → *liep [z'n schôenen scheef]* bijvoorbeeld. Het verschil zou een kwestie van betekenis zijn: *hebben* legt een relatie tussen S en X zonder meer, terwijl *lopen* ook de aard van de relatie specificceert (p. 301).

Op vergelijkbare wijze worden structuur en betekenis besproken van zinnen als *ik* → *heb [een pendûle op de schoorsteen staan]* en *ik* → *heb de pendule [op de schôorsteen staan]* (p. 305); *ik* → *heb [de bând lek]* en *ik* → *heb de band lêk* (p. 310). In de eerste zin is *de band* [-OC], in de tweede zin [+OC]. Opgemerkt zij dat *heb de band lek* in beide zinnen tegenover het subject als een synthetische eenheid wordt beschouwd. De tegenstelling tussen [+OC] en [-OC] zou dus niet alleen op zinsniveau werken, doch ook binnen een woordgroep.⁴ Datzelfde blijkt ook in een zin als *er* → *[komen] [geregeld] [een paar kînderen in onze tuin spelen]* tegenover *er* → *[komen] [een paar kinderen] [geregeld] [in onze tûin spelen]* (p. 347);⁵ deze tegenstelling wordt wel met 'thetisch' vs. 'categorisch' getypeerd (p. 343).

In hoofdstuk 4 gaat het om zinnen met een werkwoordelijke aanvulling: *hij* → *zag* → *haar* [+OC] → *in een druk gesprek gewikkeld* tegenover *hij* → *zag* → *haar* [-OC] *in een druk gesprek gewikkeld* en *hij* → *zag* → *dat ze in een druk gesprek gewikkeld was* (p. 371); *ik* → *hoor* → *de baby* → *âdemen* tegenover *ik* → *hoor* → *dat de baby âdemt* (p. 376), *ik* → *hoor het vârken slachten* en *hij* → *zag iets bewêgen* (p. 379). De twee laatste 'maximaal synthetische' structuren zouden identiek

⁴ Dat roept de vraag op, van welke aard de verhouding is tussen *de band* [+OC] en *lêk*. Is dat een analytische verbinding zoals in *ik* → *rijd* [+OC] → *de band* [+OC] → *lêk* (vgl. p. 276 zin (92)a)? En zo ja, moeten we dan een analytische woordgroep aannemen: *ik* → [*heb de band* → *lêk*]; of misschien toch een analytische verbinding op zinsniveau: *ik* → *heb de band* → *lêk*? In elk geval lijkt het verschil tussen de werkwoorden in *ik rijd de band lêk* resp. *ik heb de band lêk* de analytische verhouding tussen *de band* en *lêk* niet te beïnvloeden. Er valt op dit punt nog wel iets uit te zoeken.

⁵ Of *er* inderdaad als een zelfstandig element moet worden gezien [+OC], los van de navolgende persoonsvorm, dan wel als een element dat de persoonsvorm aankondigt [-OC], laten we hier in het midden.

zijn, hoewel *het varken* object en *iets* subject is van de navolgende infinitief.⁶ Doorzichtig zijn opposities als *zij* → *moeten proberen* → *de eenheid te bewaren* en *zij* → *moeten de eenheid [proberen te bewaren]* (p. 399). De zelfstandigheid van *proberen* in de eerste zin kan worden onderstreept door de tussenvoeging van *om*, hetgeen in de tweede zin is uitgesloten (p. 419-430).

Sterke en zwakke punten

De hierboven aangeduide zinstypen zijn zorgvuldig geanalyseerd, met uitvoerige bespreking van de voorhanden literatuur. De studie bevat interessante beschouwingen en voor studenten mooie oefeningen in taalkundige ontleding. Het boek is helder en vlot geschreven, de typografie is welverzorgd (al verbaast me het grote aantal afbrekingsfouten). Daartegenover staat, dat het eerste deel van het boek ondoorzichtig gecomponeerd is; en helaas ontbreekt, behalve een lijst van afkortingen, een register, wat door de grote hoeveelheid onderwerpen en typen voorbeeldzinnen een pijnlijk gemis is.

De beschouwingen over subject en topic in het eerste deel zullen voor velen verhelderend zijn. En nuttig is ook de essentie van het boek: de aanwijzing en beschrijving van zelfstandige zinslementen tegenover elementen die met wat volgt een eenheid vormen. Het is natuurlijk geen verrassing dat verschil in segmentatie van de zin met verschillende betekenissen correspondeert. En het is welbekend, dat er binnen de zin eenheden van allerlei aard kunnen worden aangewezen. Pardoën laat echter zien, hoe de structurering bepaald wordt door een globale en algemene onderscheiding, die geldig is ongeacht woordsoorten en zinsfuncties.

Het lijkt mij buiten kijf, dat 'onafhankelijke conceptualisering' in de zinsbouw een rol

⁶ Bovendien verschilt de accentuering, wat te denken geeft: *ik hoor het varken slachten* tegenover *ik hoor de slager slachten*. In *ik hoor de de slager slachten* is de *slager* het object (tenzij het om een tegenstellend accent gaat).

speelt, al vind ik de term wel een mondvul. Wat voor bezwaar zou er zijn om van '(on)zelfstandig' of '(on)afhankelijk' te spreken? Met de typeringen 'analytische' en 'synthetische structuur' schiet Pardoën in de roos. Haar zienswijze is in overeenstemming met mijn beschrijving van de woordvolgorde, die m.i. in alle taalfasen bepaald werd en wordt door de keuze tussen uiteenzetting (d.i. een analytische presentatie van zelfstandige elementen) en samenvatting (d.i. een synthetische presentatie van onzelfstandige elementen).⁷ Daardoor speelt de oppositie tussen analyse en synthese een rol op alle niveaus van de syntaxis.

Pardoën beperkt zich tot de lineaire structuur van de zin, het gemakkelijkst waar te nemen en meest oppervlakkige en globale syntactische niveau. Daar is op zichzelf geen enkel bezwaar tegen, maar ik ben er niet zeker van of zij zich van de beperkte geldigheid van haar observaties en uitspraken bewust is. Bij herhaling zet zij zich af tegen analyses die dieperliggende syntactische verhoudingen betreffen. Zij ziet haar structuurbeschrijvingen niet als een aanvulling op de gangbare syntactische analyses doch als een vervanging daarvan.

Daarbij komt dat zij nogal wat boude uitspraken doet: over wat wel en wat niet tot de syntaxis mag worden gerekend, over wat al dan niet als syntactische vorm moet worden beschouwd, over de status van syntactische structuren die er slechts zouden zijn bij de gratie van de interpreterende taalbeschuwer. Pardoën's inzichten zijn prikkelend en uitdagend, en zij verdedigt haar inzichten met verve. Mede daardoor is haar boek boeiend en interessant. Maar heeft zij ook gelijk? Mijns inziens slechts ten dele. Ik zal hieronder enkele punten aanstippen, die heroverweging verdienen.

⁷ Zie o.m. mijn bijdrage in *Bundel-Van Bree*. Red. A. van Santen & M. van der Wal. Leiden 1997, p. 11-21; mijn *Middel nederlandse syntaxis*. Deel 2. Groningen 1997, p. 510-515; *Ntg* 85 (1992) p. 422-440; *TNTL* 114 (1998) p. 48-69, inz. § 12; *NT* 3 (1998) p. 96-119, inz. § 2.

Weerwerk

Lineaire structuur

Pardoen beperkt zich tot de lineaire structuur en laat de hiërarchische opbouw van woorden, woordgroepen en zinnen buiten beschouwing. Dubbele binding (waarbij een element gelijktijdig verbonden is met twee afzonderlijke elementen), tangconstructies en andere verbindingen op afstand blijven onbesproken. Zij bestudeert niet de syntactische middelen en het proces van taalgebruik maar gaat uit van het resultaat, de kant en klare taaluiting. Zij stelt zich op het standpunt van de hoorder-taalbeschouwer die de zinnen begrijpt. Hoe die tot dat begrip komt, hoe het systeem werkt, hoe het is ontstaan, en hoe het verandert, komt niet aan de orde. Nu 'toont zich in de beperking de meester', maar alleen wanneer men zich ervan bewust is, dat men de werkelijkheid versimpelt.

Al spelen er in de zinsbouw ook factoren van andere aard, met de lineaire structuur zijn inderdaad een aantal betekenisaspecten verbonden. De samenplaatsing van woorden duidt op samenhang. Het feit dat de woorden in een bepaalde volgorde staan, houdt aanwijzingen in ten aanzien van het relatieve belang. De segmentatie binnen de reeks, waarop Pardoen zich heeft geconcentreerd, is een ander formeel kenmerk dat betekenis draagt. Wanneer men alleen de volgorde en de segmentatie als maatstaf neemt, houdt dat een drastische beperking van het aantal zinspatronen in. Zo moet men met Pardoen besluiten, dat zinnen als *Jan is boer* en *Jan is in de stal* dezelfde syntactische structuur hebben. In beide zinnen kan de persoonsvorm *is* het niet zonder aanvulling stellen, waardoor {*is boer*} en {*is in de stal*} tegenover het subject een eenheid vormen.

Syntaxis of semantiek?

De onderscheidingen uit de traditionele grammatica (koppelwerkwoord tegenover zelfstandig werkwoord; naamwoordelijk tegenover

werkwoordelijk gezegde, predicaatsnomen tegenover bijwoordelijke bepaling) zouden volgens Pardoen niet van syntactische, structurele aard zijn. Dat het om een eigenschap resp. een plaatsbepaling gaat, correspondeert niet met een op basis van [±OC] bepaalde tegenstelling. Het verschil zou zijn toe te schrijven aan interpretatie op basis van de woordbetekenissen. Hiertegen kunnen tweeërlei argumenten worden aangevoerd: (1) ook de onderscheiding [±OC] berust op interpretatie en blijkt in de meeste gevallen niet uit vormkenmerken; (2) tegenstellingen als tussen object en bijwoordelijke bepaling, subject en object, direct en indirect object berusten wel degelijk op waarneembare dus formele verschillen, al zijn die – net als bij het onderscheid [±OC] – niet in alle gebruiksgevallen aanwijsbaar.

Beperken we ons tot Pardoens eigen tegenstelling: hoe bepalen we of een element al dan niet onafhankelijk geconceptualiseerd is? Naar haar eigen zeggen: door interpretatie. Zij beschrijft dan ook 'interpretatiestructuren'. De accentuering, die bij sommige opposities onderscheidend werkt (als in *Jan verft* → *de deur groen* en *Jan verft de deur* → *grôen*), helpt ons maar zelden. Er is geen verschil in intonatie tussen *Jan werkt* [+OC] *in de stal* en *Jan is* [-OC] *in de stal* of tussen *Jan gaat* [+OC] *naar huis* en *Jan gaat* [-OC] *naar de bliksem*, tussen *de motor loopt* [+OC] *rustig* en *de motor loopt* [-OC] *vast*.

Het werkwoord *zijn* heeft een weinig specifieke betekenis en we weten dat *naar de bliksem gaan* en *vastlopen* vaste verbindingen zijn. Met deze lexicale kennis en onze bekendheid met werkwoord-patronen, komen we tot de structuren *de motor loopt* [+OC] *rustig* en *de motor* {*loopt* [-OC] *vast*}. In de gegeven zinnen zijn er geen formele aanwijzingen voor deze structurering; het gaat dus ook bij 'onafhankelijke conceptualisering' om de onzichtbare, onderliggende oftewel abstracte patronen waartegen Pardoen zich zo nadrukkelijk verzet (p. 185).

Abstracte vorm

Dat het aangenomen structurele verschil een syntactische realiteit is, blijkt dus niet in de geciteerde zinnen maar kan wel via een omweg worden aangetoond. Bij substantivering bijvoorbeeld blijkt al dan niet een nauwe samenhang: *het vástlopen van de motor* tegenover *het rústig lôpen van de motor*. Het is zeker waar, dat we slechts van syntactische structuren en tegenstellingen moeten spreken, wanneer er vormverschillen kunnen worden aangewezen. Dat is het criterium waarmee we een syntactisch patroon kunnen onderscheiden van puur semantische verbanden. Maar die kenmerken en verschillen behoeven niet in elk gebruikgeval waarneembaar te zijn. Het is voldoende dat we weten, en kunnen bewijzen, dat de structurele samenhang er is.

Zo weten we, dat zowel in *Jan is boer* als in *Jan is in de stal* de persoonsvorm verbonden is met wat volgt, ook al zijn er geen formele aanwijzingen voor deze structuur. Maar we weten meer. Wie in een zin alleen verbindingen erkent tussen opeenvolgende elementen, maakt een serieuze denkfout. De zin wordt door de intonatie als een informatie-eenheid gepresenteerd. En in een eenheid zijn alle elementen met elkaar verbonden, direct of indirect. Een zin bevat niet één verbindinglijn maar een netwerk van verbindingen. De lijn van begin naar eind heeft een groot belang, maar ook dubbele bindingen en prospectieve en retrospectieve lijnen geven de zin een sterke structuur.

Netwerk

In *Jan is boer* is er, getuige ook de congruentie naar persoon en getal, een verbinding tussen *Jan* en *is*, en *boer* is niet slechts met *is* verbonden doch ook met *Jan*. Dit laatste verband is zo sterk en direct dat we van *boer Jan* kunnen spreken. In *Jan is in de stal* is de binding tussen *Jan* en *in de stal* minder hecht (**in de stal Jan*, **Jan in de stal*). Het gaat niet om een eigenschap doch om een gesteldheid. De verbinding is indirect: de plaatsbepaling geldt voor *Jan* slechts voorzover

en zolang hij zich daar bevindt. Met andere woorden: *in de stal* bepaalt *Jan* via en tezamen met *is*, dat daarmee in syntactisch opzicht van meer belang is dan de persoonsvorm in *Jan is boer*. Ook al is de persoonsvorm in *Jan is in de stal* weinig informatief en daardoor [-OC], in syntactisch opzicht staat *is* op één lijn met werkwoorden als *staan*, *werken*, *zich bevinden*. In alle gevallen vormt de persoonsvorm de syntactische kern van het predicaat; dit in tegenstelling tot *Jan [is boer kern]*. Het onderscheid tussen [kern : bepaling] en [bepaling : kern] speelt echter in Pardoens beschrijving geen rol.

Op grond van het kenmerk [-OC] vormen *is boer* en *is in de stal* informatie-eenheden. In dit opzicht hebben de zinnen dezelfde bouw. Beperkt men zich tot een eendimensionale, lineaire structurering, dan zijn de syntactische structuren dus identiek. Deze beperking doet echter de werkelijkheid geweld aan. In taal en taalgebruik hebben we met meerdimensionale constructies te doen. Vergelijkt men de twee zinnen in dit opzicht, dan blijken er structurele verschillen. De nauwe binding tussen *Jan* en *boer* heeft geen pendant in *Jan is in de stal*.

Het kan nuttig zijn een bepaald aspect van een probleem afzonderlijk te bestuderen. De oplossing van een deelprobleem kan echter nooit als de oplossing van het totale probleem worden gezien. Mogelijkheden en beperkingen voor het deel behoeven niet te gelden voor het geheel. Een foto kan een perfecte indruk geven van een boekenkast, maar boeken kan men in het platte vlak niet kwijt. Daaruit zal niemand concluderen, dat ook echte kasten geen boeken kunnen bevatten. Zo mag men ook niet besluiten, dat wat in een lineaire structuur onmogelijk is, ook in echte meerdimensionale syntactische constructies niet bestaat. De sterke binding tussen *Jan* en *boer* die in een lineaire structuur is uitgesloten, is binnen de zin reëel.

Versimpeling

De syntaxis van het Nederlands is een complex systeem, en daardoor lastig te beschrijven. De

lineaire structuur is een overzichtelijk onderdeel van de syntaxis en daardoor minder gecompliceerd. Deelstudies kunnen bijdragen tot het begrip van het geheel; een lineaire beschrijving heeft daardoor zijn nut. Bovendien vormt de betrekkelijke eenvoud van het onderzoek een verademing, en de resultaten zijn helder en overzichtelijk. Maar het behoeft geen betoog, dat de grotere eenvoud het deelonderzoek niet *beter* maakt dan de gecompliceerde studie van het geheel. Het lineaire onderzoek kan het veelzijdige syntactische onderzoek niet vervangen. Een globale en selectieve typering van de zinsstructuur kan geen substituut zijn voor een gedetailleerde beschrijving die alle kenmerken van de Nederlandse zinsbouw aan het licht wil brengen. Toch vrees ik, dat Pardoen deze illusie koestert. Dat blijkt onder meer bij haar bespreking van de modale hulpwerkwoorden.

Binnen haar lineaire analyse is Pardoen gedwongen alle constructies met een modaal hulpwerkwoord één en dezelfde structuur te geven: S {Vf V}. Zij ziet wel dat een zin als *Jan kan schrijven* verschillende betekenissen heeft. Bedoeld kan zijn, dat Jan de kunst meester is, maar soms ook dat hij de gelegenheid heeft, of de toestemming. Het kan zelfs om een mogelijkheid gaan zonder meer, als in *Jan kan thuis zijn*: 'het kan zijn, dat Jan thuis is'. Dit wijst op isolering van *kan* en op een nauwere samenhang van *Jan* en *thuis zijn*. Dit soort systematische, voor alle modale hulpwerkwoorden geldende verbindingen zijn niet-lineair en vallen daardoor buiten Pardoens denkraam. Voor haar zijn al dit soort tegenstellingen van lexicale aard (p. 254), en zo kan zij haar syntaxis eenvoudig houden. Maar is die ook reëel, in overeenstemming met de werkelijkheid?

Voor de taalgebruikers in elk geval blijkt de ene modale constructie de andere niet: naast *Jan kan schrijven* maar *Piet kan het niet* is **Jan kan tevreden zijn* maar *Piet kan het niet* uitgesloten. Zou het alleen om de woordbetekenis gaan (*kan* = 'mag'), dan was er tegen *het* geen bezwaar:

Piet mag het niet. Ongrammaticaal is ook **Jan kan thuis zijn* en *Piet kan het ook*. Het geïsoleerde *kan* kunnen we met 'het kan' parafraseren, en aan dit intransitieve werkwoord kan geen object worden toegevoegd. Het isolement van de persoonvorm maakt ook zinnen mogelijk als *je zult gisteren wel moe geweest zijn*: 'het zal wel, dat je gisteren moe was'. Zou de samenhang van *zult* [-OC] met *geweest zijn* overheersen, dan zou *zult* [-verleden] met *gisteren geweest zijn* [+verleden] botsen.

Zeker, de verhoudingen binnen de modale constructies zijn divers en vrij gecompliceerd; we kunnen, naar ik meen, drie groepen met in totaal zes structuren onderscheiden. Dat is nu ook weer niet zo verwonderlijk veel, wanneer we bedenken dat de werkwoordgroep de kern vormt van onze zingssyntaxis. Maar natuurlijk zou het gemakkelijk zijn, wanneer het systeem minder complex was, zodat we met een simpler beschrijving konden volstaan. Pardoen biedt ons de allereenvoudigste beschrijving: één structuur S {Vf V}; een meer gedetailleerde syntactische verantwoording is volgens haar niet nodig (p. 254). Naar ik echter vrees, is haar vereenvoudiging van de syntaxis ook een versimpeling van de werkelijkheid.

A.M. Duinhoven*

* Wladimirlaan 11, 1404 BA Bussum, A.M.Duinhoven@hum.uva.nl

Emmeken van der Heijden, *Tussen nevenschikking en onderschikking*. Een onderzoek naar verschillende vormen van verbinding in het Nederlands. Holland Academic Graphics, Den Haag, 1999.

Algemeen

Het voorliggende Nijmeegse proefschrift van Emmeken van der Heijden (EH), dat tot stand is gekomen onder promotorschap van Anneke Neijt-Kappen en -co- van Maarten Klein, bestrijkt een uitgebreid en complex gebied van de syntaxis van het Nederlands. Nevenschikking, onderschikking, en alles daartussenin. De titel van het boek is dus te bescheiden, want die dekt alleen de 'tussencategorieën': onderschikking met eigenschappen van nevenschikking, zoals constructies met *in plaats van* ('De soldaat heeft de generaal een bevel gegeven in plaats van de generaal de soldaat'), en nevenschikking met eigenschappen van onderschikking, zoals implicatieve coördinatie ('Zeg dat nog eens en je krijgt een pak slaag'), balansschikking ('Je kunt tegenwoordig nergens meer komen of je hoort achtergrondmuziek'), in welke gevallen EH spreekt van 'niet-parallelle coördinatie'. Een voorproefje van dit proefschrift is al geboden in een artikel uit 1995 van EH samen met copromotor Klein. Daarom doet het boek enigszins vertrouwd aan. Maar de verschijning van Culicover en Jackendoff (1997) heeft voor een soort 'kwaliteitsimpuls' gezorgd waardoor EH de veelal intrigerende maar toch ANS-achtige (niet kwaad bedoeld) observaties ook in een generatief kader heeft kunnen ordenen en onderbrengen. De centrale stelling van dat artikel, uitgedrukt in de titel ervan, 'Semantic Subordination despite Syntactic Coordination', steunt op observaties rond syntactische nevenschikkingen met *and*-zoals 'One more can of beer and I'm leaving'- die een onderschikkende lezing vergen, in het bijzonder een conditionele ('If you drink another can of beer, I'm leaving'). Net als

Culicover & Jackendoff maakt EH een onderscheid tussen syntactische en semantische nevenschikking. Waar beide vormen samenvallen, is sprake van zuivere nevenschikking, en waar de semantiek, ofwel 'de conceptuele structuur', de syntactische nevenschikking omvormt in een semantische onderschikking, zoals een implicatie, is er geen zuivere nevenschikking meer aan de orde. Ik ben niet van plan om ook maar iets af te doen aan de uitgangspunten van EH, ik heb alle waardering voor dit proefschrift, maar ik ontkom er niet aan op te merken dat haar interesse niet is uitgegaan naar semantiek of conceptuele structuur, ondanks het belang dat zij daaraan zegt te hechten. Het proefschrift moet gezien worden als een bijdrage aan de syntaxis van het Nederlands. Deze kwalificatie verdient eveneens een nadere toelichting. Hoewel de onderzoeksresultaten worden aangeboden in een *generatief kader*, is het boek geen bijdrage aan de meest recente ontwikkelingen daarbinnen, het zogeheten Minimalisme. EH legt zelf uit waarom zij deze armslag nodig had. "Alleen die aspecten van de generatieve grammatica bleken voor dit onderzoek van belang die in de traditie van het generatieve taalonderzoek klassiek geworden zijn." Tot die klassieke onderdelen rekent zij in elk geval de volgende trits: de X-bar Theorie, de Bindingstheorie, en de eilandcondities op verplaatsingen. Gezien het laatste onderdeel, had EH ook melding moeten maken van *Move Alpha*, want zij maakt vrijelijk gebruik van verplaatsingsoperaties.

Hoewel ik dit proefschrift als een welkome aanwinst zie voor de syntaxis van het Nederlands, vooral omdat het een complex terrein op een bijzonder toegankelijke wijze in kaart brengt, zal ik me in deze bespreking beperken tot kritische opmerkingen die afzonderlijke gebieden van dit terrein betreffen. Het komt er eigenlijk op neer dat mijn waardering uitgaat naar de algemene aanpak, naar de globale geografie van het in kaart gebrachte gebied, maar dat deze waardering slinkt zodra ik scherp probeer in te zoomen op de afzonderlijke gebieden.

Daarnaast vind ik het bijzonder jammer dat EH Keynes antisymmetrietheorie van 1994 niet tot de klassiekers rekent. Had zij dat wel gedaan, dan waren al haar analyses van Connectiefprojecties (CoPs) die niet aan de eisen van die theorie voldoen, tenminste als iets bijzonders opgevallen. Kayne stelt bijvoorbeeld dat een Connectief een hoofd is en dat de X-bar Theorie eist dat een hoofd uitsluitend een maximale frase als complement kan selecteren. Maar volgens EH behelst de analyse van 'Jan danste rond en zong mee' (p.107) nevenschikking van niet-maximale frasen, namelijk van 'danste rond' en 'zong mee'. De conjuncten zijn van de categorie I', en het ATB-verplaatste subject 'Jan' (*Across-the-Board*), dat wil zeggen, met achterlating van een spoor in elk conjunct) zit daar c-commanderend linksboven, als specificieerder van IP. Nu is deze analyse niet nieuw, maar de vraag hoe het dan mogelijk is dat het connectief zich niet stoort aan de eisen die de X-bar Theorie stelt aan de categoriale status van specificieerder en complement, wordt niet gesteld. Helaas. Het blijft niet bij dit geval. Ook in andere gevallen lijkt het erop dat EH een prijs heeft moeten betalen voor het brede bereik van haar onderzoek: zij heeft een geweldig terrein van onderzoek in kaart gebracht, talrijke tot dusver losse onderdelen met elkaar in verband gebracht, maar de theorie die dit terrein zou moeten afbeelden, niet altijd serieus genomen. Ik zal dit bezwaar in deze bespreking uitwerken door er twee onderwerpen uit te lichten. Eerst EH's analyse van SGF-coördinatie, en vervolgens die van correlatieve coördinatie, ook wel bekend als reeksvorming (*en..en, zowel..als*, etc). Gapping stel ik in deze bespreking niet aan de orde, omdat Van Zonneveld (2000) daar afzonderlijk werk van maakt. EH ontwerpt een tegendraadse CLC-analyse (Constructie-met-Losse Constituenten) voor zinnen als 'De minister diende een wetsvoorstel in en het kamerlid een motie', die naar klassiek gebruik worden geanalyseerd in termen van deletie van op zijn minst het werkwoord in het Gapping-conjunct.

SGF-coördinatie

In hoofdstuk 3 wordt voorwaartse samentrekking van het subject én SGF-coördinatie via *Across-the-Board*-verplaatsing geanalyseerd als basisgegenereerde I'-nevenschikking. Denkt u aan nevenschikkingen als deze :

- (1) a. Mijn oom repareert tegenwoordig radio's en verkoopt die op de markt. (voorwaartse samentrekking van het subject)
- b. Tegenwoordig repareert mijn oom radio's en verkoopt die op de markt. (Subject Gat in Finiete hoofdzin (SGF))

Los van de al genoemde moeilijkheid met nevenschikking van niet-maximale frasen, valt mij de combinatie op van 'ATB-afleiding' en 'basisgegenereerde I'-nevenschikking'. Deze terminologische mix past in geen enkele variant van de generatieve theorie, omdat een structuur nu eenmaal niet tegelijkertijd 'basisgegenereerd' en 'via ATB-verplaatsing afgeleid' kan zijn. Afleiden met Move Alpha is per definitie iets anders dan basisgenereren, in elke versie van de theorie. Eenzelfde luchthartigheid valt op bij de uitwerking van het voorstel om SGF-coördinatie symmetrisch te analyseren, dat wil zeggen, met het zichtbare en het onzichtbare subject in een identieke structurele positie, namelijk [Spec,IP]. EH voert enkele operaties uit op het eerste lid van een SGF-coördinatie, met het gevolg dat de categoriale status van het linker conjunct CP moet worden, in plaats van IP, zonder dat EH dit gevolg zelfs maar vermeldt (p. 114, rond zin (3.69)). De lezer moet uit zichzelf begrijpen dat EH twee categorieën aanneemt voor zinnen met *Verb Second*, namelijk IP als het subject linksperifeer is en -neem ik aan- CP in alle andere gevallen. Dat idee is overigens bekend, zij het blijkbaar niet aan EH, uit Zwart (1991). Maar dat voorstel ondervindt toch problemen met SGF-zinnen waarbij het subject niet op de inversiepositie zit, als in (2), met dank aan collega Jack Hoeksema. Het subject 'niemand' zit te laag

in het eerste conjunct om het spoor *t* in het tweede conjunct te *c*-commanderen.

- (2) Helaas repareert tegenwoordig niemand;
radio's en verkoopt ze *t*₁ op de markt.

Hetzelfde geldt dus voor de SGF-analyse van EH. Niettemin biedt EH menigmaal, en ook in deze context, prikkelende observaties. Zo verklaart zij het contrast tussen het ongrammaticale (3a), een zin die wij overigens danken aan Zwarts (1978), en het grammaticale (3b) via de semantiek. SGF-coördinatie vereist volgens haar -en ook volgens Sturm (1995)- een 'kwalitatief verband' tussen de beide conjuncten. Aan die eis zou alleen (3b) voldoen. Wat er ook voor semantisch onderscheid te maken zou zijn -ik denk geen enkel-, ik zie er niets in om aan te nemen dat er in SGF-coördinatie sprake is van 'enkelvoudige extractie', hier van alleen de persoonsvorm, van het eerste conjunct. Beschouw de volgende zinnen en de bijgeleverde analyses:

- (3) a. * Haat de koning geschiedschrijvers en bewondert dichters?
b. Loop je werkelijk in de WW en klust daar gewoon bij?

Een EH-analyse van (3) zou het volgende opleveren:

- (4) a. haat_i de koning_j [_{I'} *t*₁ *t*_j geschiedschrijvers] en [_{I'} bewondert *t*_j dichters]
b. loop_j je_j [_{I'} *t*₁ werkelijk in de WW] en [_{I'} klust *t*_j daar gewoon bij]

In beide gevallen bindt het subject ATB-sporen, dus een spoor in elk conjunct, maar uitgerend in het grammaticale geval (3b-4b) gaat het fout, want de persoonsvorm bij het subject *je* behoort het in het rechter conjunct zonder *t* te doen, althans, volgens de gegeven analyse. Het zou dan ook beter zijn om iets anders te bedenken dan (4a) of (4b). EH erkent dat het subjectgat in het SGF-conjunct links van de

persoonsvorm moet zitten, maar is toch in geval van persoonsvorm-initiële SGF-vraagzinnen aan dit inzicht voorbijgegaan. Maar zijn het wel SGF-vraagzinnen? Ik denk van niet, sterker nog, ik denk dat SGF-vraagzinnen helemaal niet mogelijk zijn, als men SGF-coördinatie tenminste opvat als een vorm van coördinatie waarbij het links-perifere subjectgat niet correspondeert met een zichtbaar linksperifeer subject in het direct voorafgaande conjunct, zoals geïllustreerd met (1b). Vervolgens, de varianten van (4) zonder subjectgatje, onder (5), lijken mij volkomen in orde, en daar is het rechter conjunct geen vraagzin, terwijl het linker dat wel is. Ik beschouw (5) als de 'volledige' varianten van (3), die uitsluitend van (3) verschillen door de aanwezigheid van een zichtbaar terugverwijzend subject in het laatste conjunct. Dat subject zit links van de persoonsvorm, dezelfde positie die in het algemeen voor het SGF-subject wordt aangenomen.

- (5) a. Haat de koning geschiedschrijvers en hij bewondert dichters?
b. Loop je werkelijk in de WW en je klust daar gewoon bij?

Door (5a) te accepteren, komt het oordeel dat (3a) onacceptabel is ogenblikkelijk op losse schroeven te staan. De intuïtie dat (3a) en (3b) op semantische gronden van elkaar te onderscheiden zijn, in het ene geval is er alleen maar een 'kwantitatieve' betekenis van de coördinatie (3a), en in het andere geval zou er een kwalitatief verband bestaan (3b), mag dus met het nodige wantrouwen worden onthaald. Ik zie zulke vraagzinnen als onder (3) als syntactisch volkomen gelijkwaardig, net als die onder (5). Verder ligt hier een asymmetrische analyse voor de hand: het linker conjunct is een vraagzin en het rechter conjunct een mededelende hoofdzin. Slaat de eis op een kwalitatief verband tussen SGF-conjunct en voorafgaande conjunct nog wel ergens op? Ik vrees van niet, want al is er een kwalitatief verband, namelijk

dat het SGF-conjunct zich laat parafraseren als een contrastieve bijzin ('terwijl je daar gewoon bijklust'), datzelfde verband zit ook in de variant zonder subjectgat, (5b). Ik zie de analyse van SGF-zinnen volgens (4a-b) dus als een misanalyse, en daarmee wijs ik tegelijkertijd de stelling van EH af dat SGF-coördinatie, in strijd met de *Across-the-Board*-uitzondering op de *Coordinate Structure Constraint*, enkelvoudige verplaatsing – hier: uitsluitend verplaatsing uit het linker conjunct – behelst. Analyseert EH (1b) als (6a), een uitgewerkte versie van haar (3.69), p.114, ik zou de voorkeur geven aan (6b).

(6) (= (1b))

- a. [_{CP} tegenwoordig_i repareert_k [_{IP} mijn oom_j [[_r t_i t_k t_j radio's]]] en [_r verkoopt t_j die op de markt]]]
- b. [[_{IP} tegenwoordig repareert mijn oom_j radio's] en [_{IP} e_j verkoopt t_j die op de markt]]]

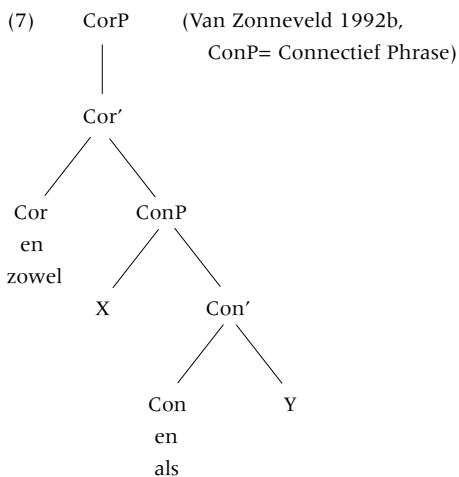
Een SGF-analyse in de lijn van (6b) stoelt op de overtuiging dat de zin in zijn geheel nevenschikking behelst, terwijl er volgens (6a) slechts een deel van de zin een nevenschikingsrelatie onderhoudt. Ik vind (6b) om verschillende redenen onaantrekkelijk. Dat de I'-conjuncten een verschillend sporenpatroon vertonen is verdacht. Die verschillen zijn een gevolg van 'enkelvoudige' extractie. Door extractie van 'tegenwoordig' krijgt deze uitdrukking een wijd bereik, dus een bereik over de gehele nevenschikking, en dat kan in bepaalde gevallen tot merkwaardige interpretaties leiden. Maak bijvoorbeeld van (1a) een SGF-variant met contrasterende adverbialia, zoals 'In zijn vrije weekends repareert mijn oom radio's en verkoopt die vrijdags op de markt'. Dan ligt het toch niet voor de hand om 'in zijn vrije weekends' bereik te geven over de gehele nevenschikking. EH bespreekt dit bezwaar overigens ook, p.113-115, maar zij tilt er niet aan: "Problematisch is dat volgens mij

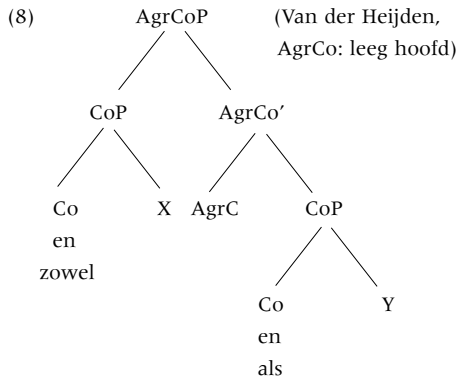
echter niet". Volgens mij echter wel. Zie ook Van Zonneveld (1992a).

Een ander onderwerp waar ik de aandacht op wil vestigen is correlatieve coördinatie. Ik heb daar niet zo veel over te zeggen als over SGF-coördinatie, maar de moraal is hetzelfde: de analyse van EH is niet goed, noch in descriptief noch in technisch opzicht.

Correlatieve Coördinatie

Correlatieve coördinatie is synoniem met reeksvorming, coördinatie met meer dan één nevenschikkend element, zoals 'en..en', 'zowel..als'. Na te hebben uiteengezet dat een structuur als (7), waarin het linker element van de reeksvormer als hoofd van de projectie fungeert, biedt EH die van (8). Voor EH is correlatieve coördinatie dus hetzelfde als reguliere coördinatie, maar dan met één nevenschikkend hoofd extra.

Onder meer op grond van het distributionele feit dat ‘en X’ en ‘en Y’ zich van elkaar los kunnen maken, getuige ‘En Peter hebben wij zien schaatsen en Juul’ (p.89), concludeert EH dat er geen aanleiding is tot de aanname van een aparte Cor-projectie, zoals (7). Deze conclusie lijkt mij aanvechtbaar. Waarop was (7) gebaseerd? De beslissing om het linker element als hoofd aan te merken berustte op de observatie dat dit element zich losmaakt van bijzinnen: (9a) is niet goed, (9b) wel.

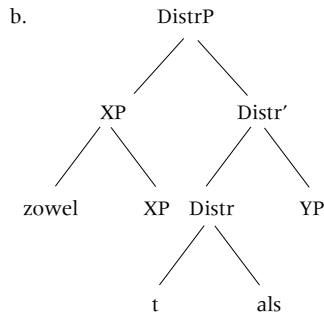
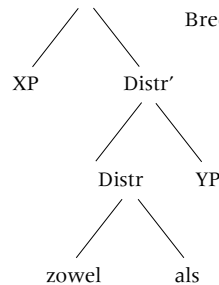
- (9) a. * Wim heeft gisteren geschreven en/zowel dat A komt en/als dat B komt.
- b. Wim heeft gisteren en/zowel geschreven dat A komt en/als dat B komt.

Nu deelt EH het oordeel dat (9a) ongrammaticaal is niet, en dat is voor haar een van de redenen om (7) af te wijzen ten gunste van (8). Maar zij legt niet uit hoe (8) nu ingezet moet worden om (9b) af te beelden. Gebruik makend van (7), zou men kunnen overwegen dat het hoofd Cor is verplaatst. Overigens geeft Kayne (1994) een analyse van ‘both John and Bill’ waarbij ‘both’ het hoofd is, dan wel niet ‘Cor’ geheten, maar ‘Distr’, voor *distributor*. Maar ik erken onmiddellijk dat het lastig is om (10) met behulp van (7) te analyseren, en dat dat beter lukt via (8).

- (10) En Peter hebben wij zien schaatsen en Juul.

Maar (8) schiet weer in andere gevallen tekort, waaronder (9). Misschien dient men tevreden te zijn met de mooie ruwe kwast van EH, en niet te zwaar te tillen aan de afwezigheid van het fijne penseel. Maar toch kwam Bredschneijder (1998) in een doctoraalscriptie al met een aantrekkelijk idee om de hier gesignaleerde problemen op te lossen: hij analyseert reeksvormers als complexe hoofden, waarvan het linker element voor verplaatsing in aanmerking komt. Dit idee komt neer op de volgende structuren voor ongelijke reeksvorming, dus met ‘zowel..als’, ‘zomin..als’, enzovoorts. In (11a) de continue vorm, door EH buiten beschouwing gelaten maar toch een ernstig probleem (8), in (11b) de discontinue vorm, afgeleid via verplaatsing.

- (11) a. DistrP (vrij naar Bredschneijder 1999)

Op deze wijze laat de discontinue variant van reeksvorming zich afleiden van de continue. Vergelijk (12a-b). Wanneer de reeks niet als subject fungeert, kan het linker conjunct, inclusief het daar naar toe verplaatste eerste element van de reeksvormer, eveneens verplaatsing

ondergaan. Zie naast (10) ook (12c). Dat de reeks in zijn geheel rechts van het werkwoord is gegeneerd, wijst op een onderliggende VO-structuur, waarvoor met kracht van argumenten is gepleit door Kayne (1994) en anderen. Dat ‘zijn minnares’ niet naar links van V wordt verplaatst, wat in het Nederlands toch het gebruikelijke lot is van objecten, zou er vervolgens op kunnen wijzen dat dit object een verkapte (beknopte) CP is. Een CP blijft normaalgesproken op zijn basispositie hangen. Zie (12d).

- (12) a. Zij is zijn werkster zowel als zijn minnares.
 b. Zij is [zowel] zijn werkster [t] als zijn minnares.
 c. Ik heb [[zowel] zijn werkster] ontmoet [[t] [t als] zijn minnares].
 d. Ik heb zowel zijn werkster ontmoet als dat ik zijn minnares heb ontmoet.

Dit alles is structuur (8) te machtig, maar (8) is daarentegen wel geschikt voor gelijkvormige reeksvormers, type ‘en..en’, ‘of..of’. Er lijkt dus voldoende reden om gelijkvormige en ongelijkvormige reeksvormers structureel te onderscheiden. Ten gunste van deze conclusie kan ik nog eens aandacht vragen voor het feit dat correlatieve coördinatie met ‘als’ een sterke voorkeur vertoont voor CP-complementen, of voor complementen die zich laten analyseren als gereduceerde CPs.

- (13) a. Zij schildert zowel als beeldhouwt.
 a’. Zij schildert zowel als dat zij beeldhouwt.
 b. Zij is zowel leuk als aardig.
 b’. Zij is zowel leuk als dat zij aardig is.
 c. Zij is zowel zijn werkster als zijn minnares.
 c’. Zij is zowel zijn werkster als dat zij zijn minnares is.

Zulke feiten doen zich niet voor op het gebied

van de gelijkvormige reeksvorming, en evenmin op dat van nevenschikking met één coördinator (* Zij schildert en dat zij beeldhouwt). Dit alles is toch maar voor één uitleg vatbaar: EH zit ernaast met haar overtuiging dat haar “coördinatiestructuur [] uitstekend geschikt [blijkt] als structuur voor initiële nevenschikking, waarin ook het eerste lid als CoP wordt beschouwd” (p.89). Structuur (8) wordt dus aangenomen voor alle vormen van nevenschikking. Ten onrechte, zoals ik in deze slotsectie heb willen aantonen. Deze conclusie laat zich ook illustreren met de titel van deze bespreking: ‘Zowel Nevenschikking als Onderschikking’ levert geen probleem, dat kan via (8), maar de continue variant ‘Nevenschikking zowel als Onderschikking’ kan niet via (8). Daar zou een analyse zoals (11) de voorkeur verdienen.

Besluit

De kracht van het hier besproken proefschrift zit vooral in het algemene beeld dat van het terrein van onderzoek wordt geschetst. Vandaar dat EH een hoge score toekomt voor presentatie (het leest prettig weg, misschien mede doordat het in het Nederlands is geschreven, in plaats van het gebruikelijke taalkunde-Engels), voor originaliteit (voor het eerst alle ‘bijzondere gevallen’ met elkaar in verband gebracht), voor moed (een ambitieus en dus riskant project), en voor coherentie (geen zijwegen, alles hangt mooi met alles samen). Maar in de uitwerking van de details scoort EH niet hoog, vanwege tekortschietende observaties en al te snel daaraan gekoppelde conclusies, en vooral vanwege een rekkelijk gebruik van het theoretische gereedschap. Vermoedelijk zal dit boek daarom niet bij elke precieze theoreticus in goede aarde vallen. Maar daar staat tegenover dat deze stand van zaken de fantasie stimuleert en uitnodigt tot nieuwe voorstellen. Daarom durf ik te voorspellen dat EH ook hoog zal scoren in de citatie-index. Voorlopig zal geen

onderzoeker dit complexe terrein van onderzoek kunnen betreden zonder EH een gidsfunctie te geven.

Ron van Zonneveld

Center of Behavioural and Cognitive Neurosciences
(RUG)

Oude Kijk in 't Jatstr. 26
9712 EK Groningen

Literatuur

- Bredschneijder, M. (1999).** Reeksvorming: initiële coördinatie in het Nederlands. *TABU* 29, 1-20.
- Culicover, P. & R. Jackendoff (1997).** Semantic Subordination despite Syntactic Coordination. *Linguistic Inquiry* 28, 195-217.
- Heijden, E. van der, en M. Klein, (1995).** Rekenkundige voegwoorden: de 'logica' van samentrekkingen. *De Nieuwe Taalgids* 88, 22-38.
- Kayne, R. (1994).** *The Antisymmetry of Syntax*. Cambridge Mass.: MIT Press.
- Sturm, A. (1995).** De Wet van Paardekooper is niet voor één gat te vangen: over (voorwaartse) samentrekking en periferie. *De Nieuwe Taalgids* 88, 193-222.
- Zonneveld, R. van (1992a).** De Wet van Paardekooper en het Gat van Höhle. H. Bennis en J. de Vries (red.), *De Binnenbouw van het Nederlands*. Een bundel artikelen voor Piet Paardekooper. Dordrecht-ICG-Publications, 401-411.
- Zonneveld, R. van, (1992b).** X-bar Syntax and Coordination. D. Gilbers and S. Looyenga (eds.), *Language and Cognition 2*. Yearbook of the Research Group for Linguistic Theory and Knowledge Representation of the University of Groningen, 333-348.
- Zonneveld, R. van, (2000).** Gapping als onderspecificatie: een constructie met losse constituenten? *Nederlandse Taalkunde* 5, 56-73.
- Zwart, J-W. (1991).** Subject Deletion in Dutch: A Difference between Subjects and Topics. M. Kas e.a (ed) *Language and Cognition I*, Yearbook 1991 of the Research Group for Linguistic Theory and Knowledge Representation of the University of Groningen. 333-350.
- Zwarts, F. (1978).** Extractie uit prepositionele woordgroepen in het Nederlands. A. van Berkel e.a. *Proeven van Neerlandistiek*. Groningen, 303-399.

Harrie Scholtmeijer. Naast het Nederlands. Dialecten van Schelde tot Schiermonnikoog. Het Taalfonds. Uitgeverij Contact. Amsterdam/Antwerpen. 1999. ISBN 90 254 9545 1

Onlangs is in het Taalfonds van uitgeverij Contact een handzame inleiding verschenen tot de Nederlandse dialectologie, van de hand van Harrie Scholtmeijer, dialectoloog verbonden aan het Meertens Instituut in Amsterdam en aan de IJsselacademie in Kampen.

Het Taalfonds breidt zich snel uit, alleen al in de loop van dit jaar (we schrijven nog 1999) verschenen *Zuivere taal* en *Honderd jaar stadstaal*, *Jemig de pemig* en *Krijg de vinkentering*, *Taaltrots* en *Het versierde woord* en nog veel meer.

Onder de wat verrassende titel "Naast het Nederlands" waarin het ruimtelijke *naast* in eerste instantie aan het Duits of Frans en niet aan de varianten *van* of eventueel *onder* het Nederlands doet denken, geeft Scholtmeijer in een gemakkelijk leesbare, soepele en essayistische stijl de neerslag van zijn zwerftocht door het dialectisch landschap van Nederland en door het taalkundig vakgebied van de dialectologie.

Scholtmeijer (vanaf nu: S.) stond bij het schrijven van dit boek voor ogen de resultaten van de dialectwetenschap van het laatste kwart van deze eeuw voor het voetlicht van de brede publieke belangstelling te brengen. En wel op de wijze, die, zoals hij zelf zegt (p. 7), Entjes in *Dialecten in Nederland* in 1974 hem had voorgedaan. Hij steunt daarbij eveneens zowel op eigen onderwijs aan de Rijksuniversiteit in

Utrecht als op eigen onderzoek in het Meertens Instituut.

Al die elementen leveren hem een ideale uitgangspositie om op de vele vragen die door het beoogde “brede publiek” aan het vakgebied worden gesteld, in te gaan. Men is immers geïnteresseerd in kwesties als wat nu het verschil is tussen taal en dialect, tussen het Fries en het Gronings, hoeveel dialecten er in Nederland en Vlaanderen gesproken worden en waarom er zo’n groot talig verschil tussen die twee landen bestaat, waar de herwaardering van dialectgebruik in popgroepen als *Normaal* of *Rowwen Hèze* vandaan komt, enz.

Het is dan ook een zeer leesbaar boek geworden.

Aan de hand van het Pieterpad-traject, dat van Pieterburen aan de Waddenzee tot aan de Sint-Pietersberg bij Maastricht voert, leidt S. de lezer door een niet alleen visueel maar ook auditief zeer wisselend landschap. Hij brengt daarbij de immer problematische definitie van een dialect ter sprake (“Er bestaat geen enkel taalkundig verschil tussen taal (...) en dialect.” p. 24) en de positionering van het Fries naast het Nederlands en tussen Nederlandse dialecten. Ook de historische rol van Holland en van de Reformatie in de opbouw van het Nederlands vanuit de dialecten komt uitgebreid aan bod.

In de korte historische schets van de ontwikkeling van het vak komen de Hollandse expansie (van G. Kloeke) en de tegenbeweging van de Westfaalse expansie (van K. Heeroma) ter sprake, maar vallen de zuidelijke expansiebewegingen als de Brabantse en de Keulse buiten het gezichtsveld. Hier blijkt de geografische beperking van het al genoemde voorbeeld van Entjes (1974); deze behandelt immers “de dialecten van Nederland” en niet “de Nederlandse dialecten”. Het terrein van het Nedersaksisch wordt door S. node verlaten. Bij de grensoverschrijdende dialecten wordt dan ook wel Kremer 1979 genoemd, maar blijft het Rijnlands (Cajot 1989) buiten beeld. Ik ga daar beneden nader op in.

Vervolgens wordt de organisatie van het dialectologisch onderzoek behandeld: de wijze van materiaalverzameling in grootscheepse enquêtes en in minutieus veldwerk, de keus van informanten en de grote nationale projecten als de *Taalatlas van Noord- en Zuid-Nederland* en de *Reeks Nederlandse Dialectatlassen*. De problematiek van het afgrenzen van dialecten wordt uit de doeken gedaan en ook wat oorsponkelijk als zijpaden van het vak werd gezien, maar nu is opgenomen in het paradigma: de sociodialectologie en sociolinguïstiek.

Het omvangrijkste teksthoofdstuk gaat over de verhouding tussen het dialect en het Nederlands. (p. 64-95). S. wijst op tussenvormen op het continuüm standaardtaal – dialect, zoals stadsdialecten die een eigen karakteristiek van sociaal gelaagde mengtaal met verlies van sailante dialectkenmerken vertonen. Interessant is ook de observatie van S. dat waar standsonderscheid op een andere dan talige wijze kon worden uitgedrukt (zoals gold voor de heerboer op het Groningse platteland), de statusgevoeligheid van de standaardtaal niet behoefde te worden aangewend om van die stand blij te geven; daar bleef ook in de hogere standen het dialect bewaard. S. verzuimt echter dit noordelijke dialectbehoud af te zetten tegen het zuidelijke zoals in de stad Maastricht, dat een heel eigen karakter heeft (cf. Van de Wijngaard 1999). In dit hoofdstuk worden ook de sociale gevolgen van de overgang van dialect naar standaardtaal beschreven: de breuk in de solidariteit met de oude groep, arrogantie die wordt afgestraft door isolatie en uitsluiting van de oude culturele patronen (p. 75). Maar doorgaans bestaan twee of meer variëteiten van het continuüm naast elkaar, als meer of minder dialectisch gekleurde regiolecten. En die observatie ontlokt S. de opmerking dat “het verlies van de dialecten winst voor onze kennis ervan oplevert” (p. 80) en hij staft die bewering door het succes van de grote regionale woordenboekprojecten.

Het slot is hoopgevend voor het dialect, zoals

het in een dergelijk publieksboek betaamt. S. voert de dialectrenaissance ten tonele: dialectverenigingen en –tijdschriften die op een wetenschappelijke manier het plaatselijk dialect onderzoeken en regionaal geldende spellingen beproeven, de drukbezochte tweejaarlijkse Dialectendagen, letterkundige kringen waar in dialect wordt geschreven, de uitgave van bijbelvertalingen in dialect, opvallend populaire popgroepen die dialectteksten voeren zoals de al genoemde *Normaal* en *Rowwen Hêze*. Al deze eigentijdse herwaardering resulteert, zegt S., in een onvermijdelijke statusverhoging van het dialect.

Aan het eind van het boek staat een soort mini-Winkler van S: de dialectversie van de parabel van de verloren zoon (Lukas 15: 11-32) in een becommentarieerde keuze van een eigentijds dialect uit elke provincie van Nederland, zoals ook Entjes zijn al aangehaalde boek afsloot met de beginregels van dezelfde parabel, maar dan uit Winklers *Dialecticon* uit 1874 en zoals trouwens ook Weijnen dialectteksten opnam aan het eind van zijn *Nederlandse Dialectkunde*.

Zo is dit boek al met al een instructieve en lezenswaardige inleiding tot een vakgebied dat aan de wetenschappelijke instituten in Nederland naar de marge is gedrongen, de historisch gerichte variatie-taalkunde en dialectgeografie.

Toch moet op twee beperkingen gewezen worden.

In tegenstelling tot Entjes 1974, waar in de titel al de geografische beperking tot Nederland is opgenomen, kondigt de titel van S. meer aan dan in het boek geboden wordt. Het “Nederlands” is hier kennelijk “de taal van Nederland” en de “Schelde” is de “Westerschelde” en niet de rivier die tussen de Vlaamse Ardennen en Frans Vlaanderen ons taalgebied binnenstroomt. Andere voorgangers zoals Weijnen 1966 en Goossens 1977 en ook kortere overzichtsstudies van het vakgebied zoals Hoebeke 1975 en Hagen 1988, hadden zijn noordelijk blikveld verder kunnen doen reiken dan de

rijks grens, of, erger nog, de grote rivieren. De bijzondere situatie van de dialecten in Vlaanderen komt niet uit de verf.

Het ontbreekt dit boek ook aan kaarten. In de beschrijving van een vakgebied waarin het zwaartepunt wordt gevormd door de ruimtelijke verspreiding van de bestudeerde verschijnselen zouden kaarten niet mogen ontbreken; er is geen indelingskaart van de Nederlandse dialecten, hoewel er zulke schitterende zijn getekend sinds Van Ginneken, geen woord- of klankkaart, geen toch voor de hand liggende grensoverschrijdende kaart, niets daarvan, en dat is jammer.

Bibliografie

- Cajot, J. (1989)**, *Neue Sprachschranken im ‘Land ohne Grenzen’?* Köln-Wien: Rheinisches Archiv 121.
- Entjes, H. (1974)**, *Dialecten in Nederland*. Haren: Knoop & Niemeijer.
- Goossens, J. (1977)**, *Inleiding tot de Nederlandse Dialectologie*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Hagen, A.M. (1988)**, ‘Dutch Dialectology. The National and International Perspective’ in: *Historiographica Linguistica* 15, 263-287.
- Hoebeke, M. (1975)**, ‘Netherlandic Dialectology today’ in: *Michigan Germanic Studies* 1, 47-67.
- Kremer, L. (1979)**, *Grenzmundarten und Mundartgrenzen*. Köln-Wien: Niederdeutsche Studien 28.
- Weijnen, A. (1966)**, *Nederlandse Dialectkunde*. Assen: Van Gorcum.
- Winkler, J. (1874)**, *Algemeen Nederduitsch en Friesch dialecticon*. ‘s-Gravenhage, Nijhoff. 2 dln.
- Wijngaard, T. van de (1999)**, ‘Praote euver ‘t Mestreechs’ in: J. Kruijzen & N. van der Sijs, *Honderd jaar Stadstaal*. Amsterdam: Contact, 233-249.

Joep Kruijzen

Signalelementen

Studies over de Rijmbijbel

Het boek, waarop de auteur aan de Universiteit van Leiden is gepromoveerd, bevat inhoudelijk verschillende studies waarbij het object, de *Rijmbijbel*, de samenbindende factor is. Drie hoofdstukken (II, III, IV) gaan over bronnen van de bijna 35.000 verzen tellende tekst die Maerlant in 1271 voltooide. Voor taalkundigen zijn vooral hoofdstuk I over de namen in de *Rijmbijbel* (pp. 29-62) en hoofdstuk V. "Rijm in Maerlants bijbel" interessant.

In hs. I gaat de auteur na welke namen Maerlant heeft toegevoegd, welke weggelaten en welke overgenomen ten opzichte van zijn bronnen, Petrus Comestors *Historia Scholastica* en Flavius Josephus' *De Bello Judaico*. De overgenomen namen lenen zich voor taalkundig onderzoek naar aanpassingen in de vorm en naar de verbuiging van de namen. Uitspraak en accent komen eveneens aan de orde. In het behandelde onomastisch materiaal blijkt ook de invloed van het rijm aantoonbaar aanwezig.

Na een eerste indruk van Maerlants werkwijze in hoofdstuk I, wordt in het uitvoerige hoofdstuk V duidelijk binnen welke grenzen Maerlant creatief opereerde. In dit hoofdstuk, waarin Maerlants door het rijm bepaalde vers-techniek wordt geanalyseerd, onderzoekt Van Dalen-Oskam "op welke wijze Maerlant de hindernissen van het rijm heeft genomen: dichtte hij maar net hoe het in hem opkwam en met een weinig principiële houding ten opzichte van de regels van de Middelnederlandse taal, verliet hij zich op een aantal handige 'trucs' of

hield hij zich zeer strikt aan een vaste set regels?" (127). Zij weet aannemelijk te maken dat Maerlant ook rijmde met voor het oor gelijke rijmen, die echter soms door de belangrijkste kopiist van het handschrift weer voor het oog gelijk werden gemaakt. Zij stelt regels vast waaraan Maerlant zich voor de accentuering van rijmende woorden heeft gehouden. Variatie in vorm, in flexie en verschillen in modus en tempus die in de *Rijmbijbel* zijn te vinden, komen eveneens ter sprake. Zo maakte Maerlant bijvoorbeeld bij de persoonsvorm gebruik van het afwisselen van conjunctief- en indicatiefvormen en van een presens historicum om zo zijn rijmmogelijkheden te vergroten. Maerlant springt ook heel handig met synoniemen om. In het gebruik van de synoniemen als *volc* en *diet* blijkt een duidelijke systematiek te zitten: *volc* komt nooit in rijmpositie voor, *diet* in 96% van de gevallen juist in rijmpositie. Dit is begrijpelijk wanneer men zich, met informatie uit het *Retrograad woordenboek van het Middelnederlands*, realiseert dat op *volc* zeer weinig woorden konden rijmen.

Het beeld dat naar voren komt is dat van een taalcreatieve Middeleeuwse auteur. Het inzicht dat Van Dalen-Oskam geeft in Maerlants techniek is nuttig en verhelderend zeker voor taalkundigen die menen dat berijmde Middelnederlandse teksten voor taalkundig onderzoek problematisch zouden zijn. Zij kunnen rekening houden met de grenzen waarbinnen Maerlants taalgebruik zich beweegt, taalgebruik dat in elk geval niet de regels van de Middelnederlandse taal overschrijft.

Bibliografische gegevens: Karina van Dalen-Oskam, *Studies over Jacob van Maerlants Rijmbijbel*, Hilversum: Verloren, 1997, ISBN 90-6550-294-7 f 56,—.

M.J. van der Wal

Handboek verzorgd Nederlands

Op het eerste gezicht kan men zich afvragen of we met dit handboek van M. Klein en M. Visscher het zoveelste boek over dit onderwerp te pakken hebben. Bij nadere beschouwing blijken dit soort publicaties toch allemaal een eigen manier te hebben om hun onderwerp te presenteren. Dat geldt ook voor dit omvangrijke werk van 450 bladzijden. Het boek doet veel meer dan adviezen geven over spelling en schrijven. De auteurs zijn er volgens mij heel goed in geslaagd in glasheldere stijl de terminologie van de traditionele grammatica te verweven met allerlei onderwerpen op het gebied van de taalbeheersing. Dat is van groot belang vanwege de essentie van grammaticale termen bij de uitleg van verzorgd Nederlands. Daarnaast geeft het boek zeer veel (historische) achtergrondinformatie bij allerlei items, wat de geïnteresseerde lezer ongetwijfeld zal waarderen.

Het werk bestaat uit drie delen. In het eerste deel staan alle spellingregels van het Nederlands, met uitgebreide aandacht voor de spelling van Engelse leenwoorden, zelfstandige naamwoorden met dubbel woordgeslacht, uitdrukkingen met oude naamvormen, enzovoort. Deel 2 gaat over stijlverschijnselen, waarbij de auteurs zich om begrijpelijke redenen hebben beperkt tot een groot aantal niet-individuele stijlproblemen. Daarna volgt een overzichtelijk Grammaticaal compendium met alle grammaticale regels en begrippen die nodig zijn bij de toepassing van spellingregels en regels voor de zinsbouw. Zeer handig zijn de woordenlijsten die daarna volgen. De eerste lijst bevat (vrijwel) alle Nederlandse woorden

waarin een spellingmoeilijkheid voorkomt. Dan krijgen we twee lijsten voor het vormen van samenstellingen (met en zonder tussen-*n*). Er is een alfabetische lijst van aardrijkskundige namen en een lijst met namen van hoofdsteden. Het boek wordt afgesloten met een zeer uitvoerig register op deel 1 en 2 en het Grammaticaal compendium. Het is te hopen dat de uitgever voor de volgende druk van dit werk voor een gebonden editie zal kiezen. De gebruiker zou daar graag wat extra geld voor over moeten hebben.

Bibliografische gegevens: M. Klein en M. Visscher, *Handboek verzorgd Nederlands. Spellingregels, schrijfadvisen*. Amsterdam/Antwerpen, Contact, 1999. 450 blz. ISBN 90-254-9555-9 f 39,90.

Jan Nijen Twilhaar

Lezingen over het Nederlands

Onder de titel *Niet alleen voor paarden*, die ontleend werd aan een uitspraak van Karel V, die het Nederlands alleen geschikt vond om paarden toe te spreken, werden vier lezingen over het Nederlands gebundeld, die Jan W. de Vries in 1999 hield voor het Koninklijk Zeeuws Genootschap der Wetenschappen. De eerste bijdrage gaat over het ontstaan van de Nederlandse standaardtaal en berust voor een groot deel op het fraaie boek *Het verhaal van een taal. Negen eeuwen Nederlands* (1993), dat de auteur schreef samen met Roland Willemyns en Peter Burger, en op enkele andere publicaties van hemzelf en anderen. De tweede bijdrage behandelt het Nederlands in de wereld en is een grondig herziene versie van De Vries' artikel 'The Dutch, the Dutch language, and the world' uit 1989 (in *Dutch Crossing*). De derde bijdrage belicht het Nederlands in de Europese Unie en is een enigszins aangepaste versie van een lezing die de auteur in 1998 hield. De vier-

de bijdrage gaat over het veranderende Nederlands, waarbij De Vries zich hoofdzakelijk baseert op zijn artikel 'Nederlands na nu' uit 1998 (in *Ons Erfdeel*).

Bibliografische gegevens: Jan W. de Vries, *Niet alleen voor paarden. Nederlands: de groei van de standaardtaal, de positie in Europa en de wereld, recente veranderingen*. Leiden, Stichting Neerlandistiek te Leiden, 1999. 67 blz. SNL-reeks nr. 6 ISBN 90-802290-6-7 f 28,50.

Jan Nijen Twilhaar

Oude woordlagen

Op 29 november 1999 werd er ter gelegenheid van de negentigste verjaardag van professor A.A. Weijnen een Weijnen-dag gehouden aan de Katholieke Universiteit Brabant, waarop diverse dialectonderzoekers een lezing hielden. Aan het eind van de dag ontving Weijnen uit de hand van de directeur van het Meertens Instituut het eerste exemplaar van zijn nieuwe boek *Oude Woordlagen in de zuidelijk-centrale dialecten*. Ging Weijens dissertatie alleen over de Noord-Brabantse dialecten, in dit werk behandelt de auteur het geheel der Brabantse dialecten, met betrekking tot de gelaagdheid van de dialectwoordenschat. Voor dit onderzoek heeft Weijnen zich gericht op de woorden waarvan voor de zuidelijk-centrale dialecten taalkaarten voorhanden waren.

Naast een inleiding bevat het boek zestien hoofdstukken, waarin de volgende onderwerpen aan de orde komen in verband met de stratificatie van de dialectwoordenschat: substraat, eerste Germaanse Occupatie, Romeins en Romaans, de Franken, Ingweonismen, Oudnederlandse periode, invloed christendom, ontginning en herkolonisatie, Middelnederlands, Vlaamse expansie, Brabantse consistentie, Antwerpse expansie, Hollandse invloed, Frans, en

Duitse leenwoorden. Het boek wordt afgesloten met een register van zuidelijk-centrale dialectwoorden.

Bibliografische gegevens: A.A. Weijnen, *Oude Woordlagen in de zuidelijk-centrale dialecten*. Amsterdam, Meertens Instituut, 1999. 114 blz. Publicaties van het Meertens Instituut deel 30 ISBN 90-70389-59-2 f 29,50.

Jan Nijen Twilhaar

Honderd jaar Nederlands

Met het millennium voor de deur voelt menig-een de behoefte terug te kijken op het Nederlands van de afgelopen eeuw. De auteurs van *Taalboek van de eeuw*, onder redactie van Peter Burger en Jaap de Jong, doen dat op een vrolijke manier en hopen met deze geschiedenis van honderd jaar Nederlands de lezers aan te spreken die zich graag verbazen over hun eigen taal. Aan dit prachtig uitgegeven boek, hebben diverse taalkundigen van naam meegewerkt. De hoofdstukken in dit boek zijn elk verbonden met een decennium en bevatten drie bestanddelen: een historisch essay, een interview en een kroniek van grote en kleine taalgebeurtenissen in het desbetreffende decennium. De eerste bijdrage heeft betrekking op de periode 1900-1909. Frank Jansen gaat in op honderd jaar Nederland en Nederlands in oude en nieuwe woorden. Marc van Oostendorp (periode 1910-1919) bespreekt de taal en techniek in de twintigste eeuw. Het hoofdstuk van Rolandt Tweehuysen (periode 1920-1929) gaat over honderd jaar kunsttalen. De bijdrage van Noline van der Sijs (periode 1930-1939) richt zich op vreemde woorden in onze taal en de reactie van Nederlanders daarop. Harry Cohen (periode 1940-1949) beschrijft de problematische relatie tussen schrift en spraak. Marc van Oostendorp (periode 1950-1959) keert terug, dit keer met een hoofdstuk over taalwetenschap in

Signalementen

de twintigste eeuw. Peter Burger en Jaap de Jong (periode 1960-1969) laten zien hoe het Nederlands steeds informeler werd. Jannemieke van de Gein (periode 1970-1979) schetst de ontwikkeling van taalonderwijs naar taalvaardigheidsonderwijs. Joop van de Horst (periode 1980-1989) gaat in op de Croma-constructie en andere verborgen veranderingen in de Nederlandse grammatica. Het hoofdstuk van René Appel (periode 1990-1999) gaat over het Nederlands als tweede taal en andere talen in Nederland. Tot slot werpt Hugo Brandt Corstius een blik op de volgende eeuw, waarin het Nederlands op het punt staat de wereldtaal te worden.

De personen die in deze bundel geïnterviewd worden, zijn: Theun de Vries, Drs. P, H.J.A. Hofland, Corry Brokken, Wieteke van Dort, Peter Smulders, Brigitte Kaandorp, Abdelkader Benali, Driek van Vugt, en Marcos, Hanan en Feoh van de De la Reyschool.

Het boek is bijzonder mooi uitgegeven en bevat talrijke illustraties en een handig trefwoorden- en namenregister.

Bibliografische gegevens: Peter Burger en Jaap de Jong (red.), *Taalboek van de eeuw*. Den Haag/Antwerpen, Sdu Uitgevers/Standaard Uitgeverij, 1999. 262 blz. ISBN 90-5797-002-3 f 39,90.

Jan Nijen Twilhaar

Tien jaar Groot Dictee

Eén avond per jaar hangt een groot deel van de Nederlandse bevolking met de pen in de aanslag voor de televisie om mee te doen aan het nationale dictee, een welkom tijdverdrijf in de donkere decembermaand, waarin menigeen somber naar buiten staart. De volgende dag kan met goede sier maken op het werk door te vertellen dat men slechts vijf fouten had, of maar tien, want wie weet nu hoe je woorden als *prze-*

walskipaard, *lucullisch* en *kalfsfricassee* moet spellen, en dat het *toost* en *tijm* is en niet *toast* en *thijm*? In *Tien jaar Groot Dictee* geven de samenstellers, Philip Freriks, Han van Gessel en Bas van Kleef, een overzicht van alle tot dusver gehouden Dictees, waarbij onder meer vermeld wordt welke fouten het meest werden gemaakt en wat het gemiddeld aantal fouten was. Verder bevat het boek bijdragen van bekende Nederlanders, die vanuit verschillende invalshoeken hun licht laten schijnen op dit cultuurfenomeen.

Bibliografische gegevens: Philip Freriks, Han van Gessel en Bas van Kleef (red.), *Tien jaar Groot Dictee*. Den Haag/Antwerpen, Sdu uitgevers/Standaard Uitgeverij, 1999. 111 blz. ISBN 90-5797-046-5 f 19,90.

Jan Nijen Twilhaar

Vergeten woorden

In *Het ABC van het geheugen* beschrijven de lexicografen Ton den Boon en Julius ten Berge in thematische hoofdstukjes honderden woorden en uitdrukkingen uit de twintigste eeuw die ooit algemeen waren, maar in de loop der tijd verdwenen. Een belangrijke oorzaak voor het verdwijnen van woorden is dat de wereld waartoe zij behoren, ophoudt te bestaan. Kinderen spelen niet meer met een *bromtol* en een *zweep-tol*. Woorden als *blikslagerswinkel*, *spinnarsbaas* en *weversgezel* verdwenen toen de kleinschalige nijverheid het veld ruimde voor de grootschalige industrie. Aan het begin van de twintigste eeuw bereikte de drankbestrijding haar hoogtepunt. Die werd toen *afschaffing* genoemd. In groten getale kwamen in die tijd verenigingen voor die werden aangeduid als *matigheidsgenootschap*, *geheelonthoudersbond* of *afschaffingsgenootschap*.

Er verschijnen veel publicaties over neologismen. Nu is er een interessant, vlot en geestig

geschreven boekje dat de oude, verdwenen woorden uit de twintigste eeuw tevoorschijn heeft gehaald.

Bibliografische gegevens: Ton den Boon en Julius ten Berge, *Het ABC van het geheugen. De vergeten woorden van de 20e eeuw*. Amsterdam/Antwerpen, Contact, 1999. 95 blz. ISBN 90-254-9775-6 f 19,90.

Jan Nijen Twilhaar

Opstellen voor Marijke Spies

Onder de titel *Een wandeling door het vak* werd door Henk Duits en Ton van Strien een bundel artikelen samengesteld voor Marijke Spies, hoogleraar Oudere Nederlandse Letterkunde aan de VU, die in 1999 met emeritaat ging. Zestien collega's leverden een bijdrage uit hun vakgebied, waarbij de retorica, in de ruimste zin, als gemeenschappelijke noemer werd gekozen. Drie artikelen wil ik er voor deze rubriek uitlichten. Het eerste is van de hand van Theo Janssen, die op zoek gaat naar de verborgen redenering achter het gebruik van *moeten*-zinnen. De bijdrage van Arjan van Leuvensteijn gaat over de derde en vierde regel uit Vondels 'Vertroostinging aan Geeraerd Vossius': *Bey uw soon den hemel niet./ De hemel treckt. ay, laat hem los.* In de secundaire literatuur zijn van deze regels drie interpretaties gegeven. Van Leuvensteijn gaat op grond van de argumentatiestructuur in op deze interpretaties, die op drie deelgebieden van de filologie liggen: 1. de semantische en syntactische analyse van de tekst, 2. de ideeënwereld van de dichter, en 3. de verwantschap van de tekst met werk van klassieke en Neo-latijnse auteurs. Jan Noordegraaf koos als uitgangspunt voor zijn artikel een uitspraak van Matthias de Vries, gedaan in zijn Leidse inaugurele rede van 1853, waarin wordt gesteld dat de taalkunde hogere eisen heeft te vervullen dan de retorica te dienen. Noordegraaf laat zien dat De Vries' uitspraak past in een tijd

waarin men ernaar streefde de studie van de moedertaal het aanzien te geven van een echte, prestigieuze wetenschap, wat men naar de normen van die tijd beter kon bereiken via de taalkunde dan de retorica.

Bibliografische gegevens: Henk Duits en Ton van Strien (red.), *Een wandeling door het vak. Opstellen voor Marijke Spies*. Amsterdam, Stichting Neerlandistiek VU, 1999. 135 blz. Uitgaven Stichting Neerlandistiek VU deel 29 ISBN 90-72365-59-3. Het boek is te bestellen bij Stichting Neerlandistiek VU, Faculteit der Letteren, Vrije Universiteit, De Boelelaan 1105, 1081 HV Amsterdam. De prijs is f 20 (excl. verzendkosten).

Jan Nijen Twilhaar

Uit de tijdschriften

De rubriek *Uit de tijdschriften* geeft kort weer wat er in andere tijdschriften op het gebied van de taalkunde is verschenen. Momenteel worden in deze rubriek de volgende tijdschriften behandeld: *Anéla*, *Driemaandelijke Bladen*, *Leuvense Bijdragen*, *Naamkunde*, *Nederlands van Nu*, *Neerlandica Extra Muros*, *Ons Erfdeel*, *Onze Taal*, *Over Taal*, *Spiegel*, *Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Taalkunde*, *Taal en Tongval*, *Taalkundig Bulletin*, *Taalschrift*, *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, *Van Dale Taalbrief*, *VDW-berichten*, *Verslagen en Mededelingen van de KANTL*, *De Wordenaar*. Uitgevers van niet vermelde taalkundige periodieken die hun tijdschrift besproken willen zien, wordt verzocht contact op te nemen met de redacteur van deze rubriek:

Dr. J. Nijen Twilhaar, Oerdijk 35. 7433 AG Schalkhaar, tel.: 0570-608080, e-mail: jnt@xs4all.nl

Driemaandelijkse Bladen

51 (1999), nr. 2-4

Deze driedubbele aflevering begint met een artikel van Jo Daan over *Woorden als historische bron*. Harrie Scholtmeijer zet uiteen hoe *Het GOS-project in Overijssel* eruitziet, dat sinds 1998 bezig is met het samenstellen van een reeks thematische delen van een Woordenboek van de Overijsselse Dialecten, en waarvan in april 2000 het eerste deel zal verschijnen, dat gewijd is aan het thema "huis". De derde bijdrage is van Henk Bloemhoff: *Stellingwerper identiteit verkend in lezingen*.

Verder bevat deze aflevering een drietal boekbesprekingen en een register op dit tijdschrift van jaargang 1 (1949) tot en met jaargang 50 (1998), samengesteld door R.A. Ebeling.

Neerlandica Extra Muros

38 (2000), nr. 1

De eerste aflevering van deze jaargang wordt geopend door Matthias Hüning met de bijdrage *Wegwijs op Internet*, waarin hij een aantal wegwijzers geeft om informatie op het gebied van de neerlandistiek op Internet te vinden. W. van Belle geeft een uiteenzetting van *Het project 'Nederlandse Grammatica voor Franstaligen'*. In *De taal staat niet stil* geeft Joop van der Horst een bespreking van een groot aantal boeken over taal die de laatste jaren zijn verschenen. Ten slotte is er nog een *Kroniek van het Nederlands voor anderstaligen*, een bijdrage van P. de Kleijn.

Ons Erfdeel

43 (2000), nr. 1

De eerste aflevering van deze jaargang begint met een artikel van Jan Goossens over *De toekomst van het Nederlands in Vlaanderen*. Verder

bevat dit nummer geen bijdragen die direct relevant zijn voor deze rubriek.

Onze Taal

68 (1999), nr. 12

In het laatste nummer van deze jaargang wordt weer een taalmythe aan de orde gesteld. Herbert Blankesteyn zet in zijn bijdrage *De omroep bederft de taal* uiteen dat de radio en tv verspreiders zijn van fouten en clichés. Marc van Oostendorp komt in zijn reactie *De taal overleeft de omroep* tot heel andere conclusies. Kees van der Zwan heeft een interview met dictee-deelnemer Bart Chabot. In *Hoezo officiële spelling* gaat Corriejanne Timmers in op de status van het Groene Boekje. Marc van Oostendorp en Kees van der Zwan zetten in *Het taaljaar 1999* de belangrijkste gebeurtenissen van het afgelopen jaar op een rij. Dan is er nog een *Het taaljaar 1999*, waarin verschillende taalgebruikers hun mening geven over zaken die met taal te maken hebben.

Verder zijn er de kleinere bijdragen en de vaste rubrieken. Zo is er een stuk over de Groenman-taalprijs voor Kees van Kooten, een bijdrage van Johan Mönnink over de overlevering van gevleugelde woorden, en een etymologische beschouwing van Marlies Philippa over de namen van een aantal opbergmeubels.

Onze Taal

69 (2000), nr. 1

De nieuwe jaargang van dit tijdschrift begint met een bijdrage van Gaston Dorren over het Turks, in de nieuwe serie 'Onze talen'. Ton den Boon en Annelies Kooijman geven in hun artikel *BB'er, dotcommen, gifkip* een overzicht van opmerkelijke nieuwe woorden in 1999. Marc van Oostendorp vraagt zich in zijn bijdrage *Engels zonder tranen* af of leerlingen op een tweetalige vwo die les krijgen in het Engels, na verloop van tijd echt beter Engels spreken dan hun leeftijdgenoten. Carel

van Wijk gaat in *Het verschil tussen enkel en dubbel* in op het gebruik van aanhalingstekens bij citeren. De taaladviesdienst geeft in *Fouten in het Groene Boekje* een nieuwe inventarisatie.

Verder zijn er de kleinere bijdragen en de vaste rubrieken. Zo is er een nieuwe serie van Battus, 'De ingewanden van het Nederlands', waarin wordt ingegaan op simpele Opperlandse vragen en die in dit nummer begint met een aflevering over de lettergreep.

nr. 2/3

In deze dubbele aflevering vinden we zes bijdragen die gewijd zijn aan het onderwerp 'Gastvrij Nederlands? Invloeden op onze taal', dat centraal stond op het 22ste congres van het Genootschap Onze Taal op 6 november 1999. De artikelen zijn van de hand van Joop van der Horst, Liesbeth Koenen, Jan Kuitenbrouwer, Jan Stroop, René Appel en Hans van Mierlo, en belichten verschillende invloeden die er op het Nederlands worden uitgeoefend. Verder heeft Jan Erik Grezel een interview met de naamkundige Rob Rentenaar, die het Meertens Instituut verlaat, en zet Nicoline van der Sijs uiteen waarom het belangrijk is dat oude taalkundige teksten worden hertaald.

Ook zijn er in dit nummer natuurlijk de kleinere bijdragen en de vaste rubrieken.

Over Taal

38 (1999), nr. 4

Het vierde nummer van deze jaargang begint met een korte bijdrage van Hugo Brouckaert over *Het zedelijk peil van gallicismen*. Fons Maes gaat uitgebreid in op de websites waarin web-schrijvers stijlgidsen kunnen vinden. Priscilla Heyndericks laat zien hoe je *Een geslaagde huisstijloperatie* kunt uitvoeren in je bedrijf of organisatie.

Verder zijn er bijdragen in de vaste rubrieken.

Uit de tijdschriften

nr. 5

Deze vijfde aflevering wordt geopend door Annik de Geest met een artikel over *Thuisbankieren met de Taaladviesbank*. Fons Maes geeft *Tips voor een wervelende website*. Dirk Caluwe gaat in op *De taaltelefoon: taaladvies voor het grote publiek*.

Verder zijn er bijdragen in de vaste rubrieken.

Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Taalkunde

17 (1999), nr. 2/3

In deze dubbele aflevering geven Sheenagh Brighton en Vivian de Klerk *A comparative analysis of South African and foreign rugby commentators*. Jan Buscop schetst *Die grammatika van die groteske: 'n linguïstiese leesmodus*. Kate Cockcroft, Yvonne Broom en Kirston Greenop gaan in op *The development of phonological awareness in children at an English-medium school: a cross-sectional study*. Johan Lubbe en Theo du Plessis verdiepen zich in de *Probleme opgelewer deur kulturele verskille vir vertalingsekwivalensie in Afrikaans-Russiese en Russies-Afrikaanse tekste*. Varijakshi Prabhakaran geeft *A sociolinguistic analysis of South African Telugu surnames*. De bijdrage van Malini Ramsay-Brijball gaat over *Understanding Zulu-English code-switching: a psycho-social perspective*. Angélique van Niekerk gaat in op *Advertensiekommunikasie: 'n eiesoortige stel taalreëls vir 'n eisoortige teks*. Attie Coetsier ten slotte deed onderzoek naar *Die invloed van Afrikaans op Phuti*.

Taalschrift

1999, nr. 3

Deze aflevering is het laatste nummer dat van dit tijdschrift verschijnt. Daniëlle Pinedo gaat in haar artikel *Een paraplu voor het Nederlands* in op de inrichting van een Internetomgeving voor de

Nederlandse taal en letteren. De bijdrage *Nieuwe opzet voor het Certificaat* van Jan T'Sas gaat over een examen nieuwe stijl voor het Certificaat Nederlands als Vreemde Taal. Matthijs Bakker heeft een interview met Per van der Wijst over de neerlandistiek in Wallonië.

Verder zijn er bijdragen in de vaste rubrieken.

Tabu

29 (1999), nr. 3

Het derde nummer van deze jaargang begint met een *In memoriam Albert Sassen* van de hand van Jack Hoeksema. Werner Abraham en Jac Conradi gaan in op de *Preteritumschwund in Europees verband: het late Middelhoogduits, sjwaa-apocope en de werkelijke oorzaken van de preteritumschwund*. Jan Koster geeft zijn visie op *De primaire structuur*. De bijdrage van Eric Hoekstra gaat over de *Uitgang van infinitief na modaal hulpwerkwoord en na te*.

nr. 4

De laatste aflevering van deze jaargang wordt geopend door Jack Hoesema met *Aantekeningen bij ooit, deel 2: de opkomst van niet-polair ooit*. De bijdrage *Ik schrijf van niet, maar ik zeg van wel* van Kirsten Romijn gaat over drie typisch spreektaalige constructies met *van*. Amy Hartevelt en Eric Hoekstra gaan in op *De derde constructie*. Jan-Wouter Zwart reageert op de bijdrage van Jan Koster in het derde nummer: *C-commanderen en de configuratieve matrix*.

Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde

115 (1999), nr. 3

In de derde aflevering van deze jaargang vinden we een besprekingsartikel van H. Schultink, getiteld *Ideaal en werkelijkheid*, naar aanleiding

van het omvangrijke werk *Geschiedenis van de Nederlandse taal* (onder redactie van M.C. van den Toorn e.a.). Verder bevat dit nummer een artikel van M.C. van den Toorn: *Om en bij de voltooiing van het WNT*.

Met enige nadruk wil ik wijzen op de bespreking van het tweede deel van *Middel nederlandse Syntaxis: synchroon en diachroon* (A.M. Duinhoven), dat gewijd is aan de werkwoordgroep. De recensent is Maarten Klein.

nr. 4

In het laatste nummer van deze jaargang vinden we de volgende boekbesprekingen: R.J.G. de Bonth, *“De Aristarch van ‘t Y”: de ‘grammatica’ uit Balthazar Huydecopers Proeve van taal- en dichtkunde (1730)* (door Cecile Portielje), en P.G.J. van Sterkenburg; met medew. van R.P. van Sterkenburg, *Vloeken: een cultuurbepaalde reactie op woede, irritatie en frustratie* (door Michael Elias).

Van Dale Taalbrief

8 (1999), nr. 12

De laatste aflevering van deze jaargang begint met een bijdrage van Nathalie Beex over vijf manieren om uw gehoor te vervelen: *Slecht gesproken!* Het artikel van Eric Tiggeler, *Struikelen over streepjes*, gaat over het weglatingsstreepje. Pyter Wagenaar gaat in op de kunst van het instrueren: *Vervolgens leest u dit*. Eric Tiggeler en Mieke Vuyk herschrijven een zakelijke homepage in *Zeg meer in minder woorden*. Ton den Boon geeft een overzicht van *De nieuwe woorden van 1999*.

Verder zijn er kleine bijdragen in de vaste rubrieken.

Van Dale Taalbrief

9 (2000), nr. 1/2

De nieuwe jaargang van dit tijdschrift begint met een dubbele aflevering, die begint met een artikel van Gea Wisse over *Elektronisch presenteren*. In *Sommigen weten hoe het moet* legt Eric Tiggeler uit wanneer woorden als *sommige* en *enkele* een *-n* krijgen en wanneer niet. Dezelfde auteur laat in *Beledig uw doelgroep* zien hoe bedrijven in advertenties bij de benadering van hun doelgroep de plank mis kunnen slaan. Margot Vanderstraeten vraagt in haar bijdrage *Aandacht voor taal in het Vlaams Parlement*, waarvoor zij Geert Craps en Marianne van Scherpenzeel, twee leden van de taaladviesdienst, aan een vraaggesprek onderwierp.

Verder zijn er kleine bijdragen in de vaste rubrieken.

VDW-berichten

6 (2000)

In de zesde aflevering van dit mededelingenblad staat onder meer een aantal korte samenvattingen van boeken op het gebied van het Nederlands en de Nederlandse dialecten. Er is een column van Jo Daan. In *Ik vind nog altijd dat dialect en dialectliteratuur bij elkaar horen* presenteren Jan Nijen Twilhaar en Harry Scholtmeijer de tekst van een interview dat zij hadden met prof. dr. H. Entjes, emeritus hoogleraar Nedersaksische Taal- en Letterkunde.

Verder zijn er mededelingen in onder meer de rubrieken *Nieuws uit de Regio* en *Congresagenda*.

Verslagen en Mededelingen van de KANTL

108 (1998), nr. 1

Deze aflevering bevat onder meer een bijdrage van G. De Schutter over *De Koninklijke Academie*

Uit de tijdschriften

voor Nederlandse Taal- en Letterkunde en de teksteditie.

nr. 2/3

In dit dubbelnummer vinden we onder meer een artikel van G. De Schutter over *Talen, taalgemeenschappen en taalnormen in Vlaams-België*. T. de Smet gaat in op *De bello orthographico. Een karakterisering van het spellingsdebat in het Nederlandse taalgebied aan de hand van de daarin gehanteerde argumenten*. De laatste bijdrage is van C. Verhas en gaat over *Het Latijn van de praktijk. Juridische woordenboeken in historisch perspectief*.

Ontvangen boeken

J.H. de Roder, *Het schandaal van de poëzie. Over taal, ritueel en biologie*. Vantilt/De Wintertuin. 31 blz. ISBN 90-75697-29-5

H.H. Mallinckrodt, *Prisma Latijn-Nederlands*. Utrecht: Het Spectrum, 1999. 391 blz. ISBN 90-274-6708-0. f 29,90.

René Dirven en Marjolijn Verspoor (red.), *Cognitieve inleiding tot taal en taalwetenschap*. Leuven/Amersfoort: Acco, 1999. 326 blz. ISBN 90-334-4285-X f 54,50.

Stichting Brabantse Dialecten en Noord-brabants Genootschap, *Hoe schrijf ik mijn dialect? Een referentiespelling voor alle Brabantse dialecten*. Leuven/Amersfoort: Acco, 1999. 80 blz. ISBN 90-334-4378-3 f 24,60.

Willy Smedts en P.C. Paardekooper (red.), *De Nederlandse taalkunde in kaart*. Leuven/Amersfoort: Acco, 1999. 288 blz. ISBN 90-334-4296-5 f 54,50.

Voortgang. Jaarboek voor de neerlandistiek XVIII, 1999. Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU, 1999. 211 blz. ISBN 90-72365-62-3 f 35,- (excl. verzendkosten).

Riemer Riemsma, *Neologismen*. Den Haag: Sdu Uitgevers, 1999. 179 blz. ISBN 90-75566-81-6. f 24,90.

Frank Van Eynde, Ineke Schuurman en Ness Schelkens (red.), *Computational Linguistics*

in the Netherlands 1998. Selected Papers from the Ninth CLIN Meeting Amsterdam/Atlanta: Rodopi, 2000. 233 blz. ISBN 90-420-0599-8 f 40,-.

Eric Tiggelaar, *Taalwijzer voor de overheid*. Den Haag: Sdu Uitgevers, 2000. 257 blz. ISBN 90-12-08634-5 f 49,90.

Joop van der Horst en Kees van der Horst, *Geschiedenis van het Nederlands in de twintigste eeuw*. Den Haag: Sdu Uitgevers, 1999. 498 blz. ISBN 90-5797-0449 f 79,90.

Geert Lernhout, *Schrijven over literatuur. Gids voor studenten en andere schrijvers*. Leuven/Leusden: Acco, 1999. 240 blz. ISBN 90-334-4277-9. f 48,90.

Xavier Dekeyser, Betty Devriendt, Guy A.J. Tops en Steven Geukens, *Foundations of English grammar*. Leuven/Leusden: Acco, 1999. 430 blz. ISBN 90-334-4357-0. f 80,-.

Joris Gerits, *Betere taal; meer recht. Handboek rechtstaalbeheersing*. Leuven/Leusden: Acco, 1999. 92 blz. ISBN 90-334-4356-2. f 32,50.

Ludo Beheydt, René Dirven en Ulrike A. Kaunzner, *Uitspraak Nederlands. Tekst- en oefenboek*. Leuven/Leusden: Acco, 1999. 160 blz. ISBN 90-334-4284-1. f 43,50.

Josée Heemskerk en Wim Zonneveld, *Uitspraakwoordenboek*. Utrecht: Het Spectrum, 2000. 857 blz. ISBN 90-274-4482-X. f 105,-.

Ontvangen boeken

Norbert Morciniec en Stanislaw Predota

(red.), *Neerlandica Wratislaviensia X*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1998. 300 blz. ISBN 83-229-1881-X.

A.M. Hagen, *O schone moedertaal. Lofzangen op het Nederlands 1500-2000*. Amsterdam: Contact, 1999. ISBN 90-254-9677-6. f 29,50.

Neerlandici in bedrijf. Ledengids Landelijke Vereniging van Neerlandici. Amsterdam: LVVN, 1999. 135 blz. f 15,-.

Ewoud Sanders, *De taal van het jaar. Nieuwe woorden en uitdrukkingen*. Amsterdam: Contact, 2000. 176 blz. ISBN 90-254-9707-1. f 24,90.